

Kønsgränser

EMMA SEVERINSSON & CECILIE BJERRE (RED.)

GRÄNSLØS NR 6 2016 | CENTRUM FÖR ÖRESUNDSSTUDIER | ISSN 2001-4961

Centrum för Öresundsstudier (CORS), Lunds universitet, har i uppdrag att skapa nätverk och beforska frågor som rör Danmark, dansk-svenska relationer samt Öresundsregionen. Som ett led i detta arbete arrangeras årligen flera workshops till vilka forskare inbjuds att diskutera angelägna frågor, forskningsansatser och forskningsresultat.

Kunskapen om de frågor som behandlas sprids genom CORS:s bokserie samt genom tidskriften **Gränslös. Tidskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv**.

Tidskriften riktar sig till forskare, men vänder sig även till studenter, opinionsbildare och en allmänt intresserad allmänhet. Den är tematiskt uppbyggd vilket innebär att varje nummer kretsar kring en bestämd fråga. Gränslös är tillgänglig via Centrum för Öresundsstudier hemsida och är kvalitetsgranskad av ett redaktionsråd.

Temat för det sjätte numret är genushistoria i Danmark och Sverige.

GRÄNSLÖS
Tidskrift för studier av Öresundsregionens
historia, kultur och samhällsliv
nr 6 2016

Centrum för Öresundsstudier
Lunds universitet

<http://CORS.lu.se>

Ansvarig utgivare:
Bosse Bergstedt

Grafisk form:
Mia Krokstäde

Omslag:
Mia Krokstäde

Tryck: Media-tryck, Lunds universitet

ISSN 2001-4961

Innehåll

Emma Severinsson & Cecilie Bjerre

INLEDNING	6
------------------------	----------

Ulrika Holgersson & Jens Rydström

SÅ FÖDDES ØRESUNDSNÄTVERKET FÖR KØNSHISTORISK FORSKNING	9
--	----------

Bolette Frydendahl Larsen

AT FEJRE HISTORIEN	12
---------------------------------	-----------

Bente Rosenbeck

OM AT ETABLERE OG BRYDE KØNNETS GRÆNSER I AKADEMIA	23
---	-----------

Astrid Elkjær Sørensen

NÅR PÆNE PIGER STREJKER	36
--------------------------------------	-----------

Susan Lindholm

ATT TÄNKA KRING "SVENSK, VIT MASKULINITET" INOM POPULÄRMUSIKEN	50
---	-----------

Malin Gregersen

GEMENSKAPER TAR FORM	57
-----------------------------------	-----------

Nina Trige Andersen

FLY NOW, PAY LATER	69
---------------------------------	-----------

Ulrika Andersson, Monika Edgren, Lena Karlsson, Gabriella Nilsson

VÅLDTÄKT I SVERIGE 1990-2013	82
---	-----------

Niels Nyegaard

UD OVER VIDENSKABENS GRÆNSER 93

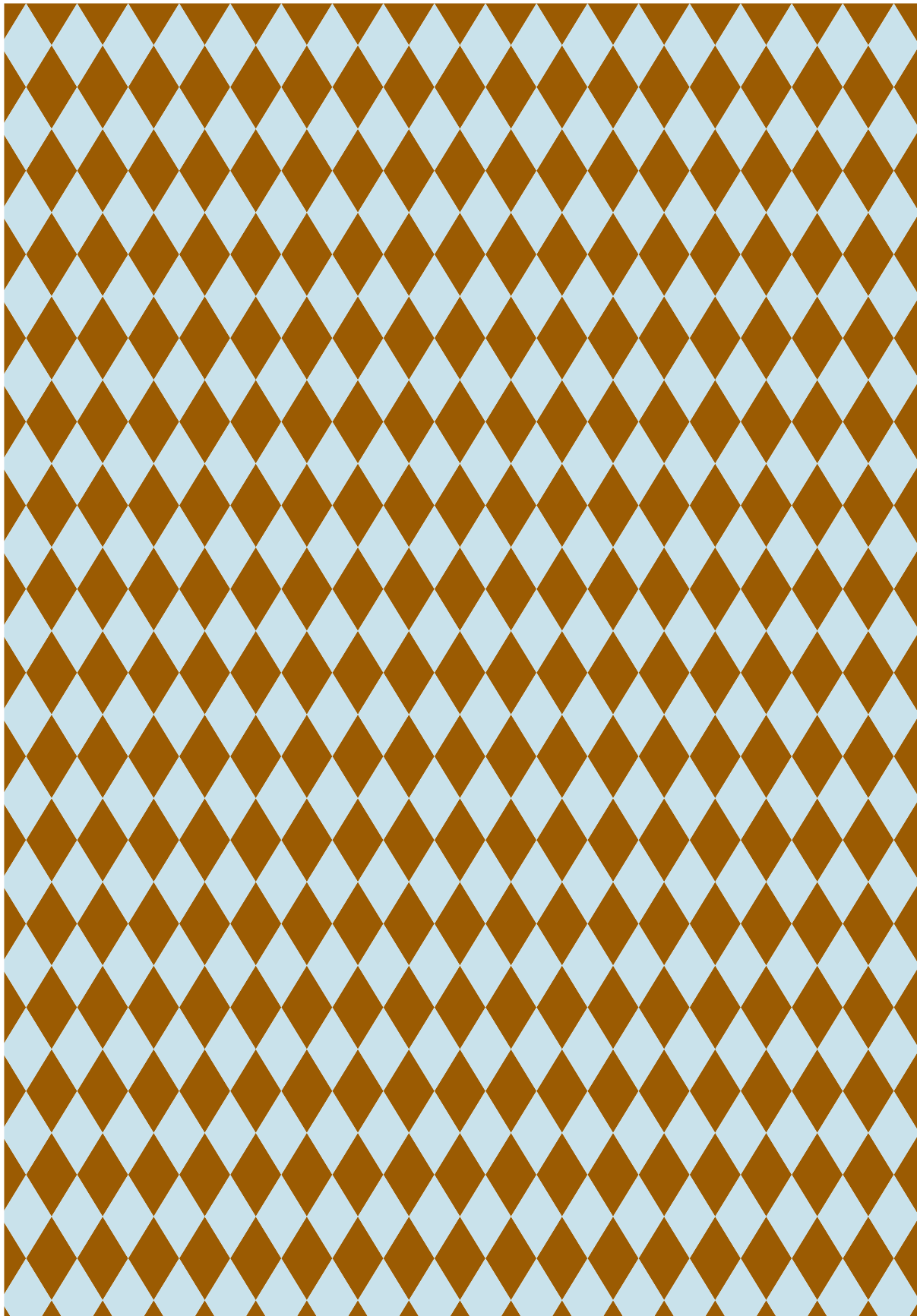
Cecilie Bjerre

DEN SKYLDIGE PART 106

Emma Severinsson

KORTA KJOLAR OCH EXPONERADE BEN 119

FÖRFATTARPRESENTATIONER 131

Emma Severinsson & Cecilie Bjerre

Inledning

Under det Nordiska kvinno- och genushistorikermötet i Stockholm i augusti 2015 handlade en paneldebatt om konferensens framtid. Deltagare från de olika nordiska länderna fick svara på frågan: behöver vi den här typen av konferenser? Svaret som gavs var ett enhälligt ja. Rösterna nödvändigheten av en sammanslutning av genus- och kvinnohistoriker var entydiga. På samma sätt resonerar vi kring Øresundsnätverket för kønshistorisk forskning som samlar genus/könsforskare från båda sidorna av sundet sedan 2010. Nätverket fungerar som en mötesplats och inte minst en möjlighet för yngre forskare att få ett sammanhang inom köns/genushistorisk forskning. Om nätverkets framväxt kan ni läsa i Ulrika Holgerssons och Jens Rydströms text ”Så uppkom Øresundsnätverket för kønshistorisk forskning – slump eller tidstypisk historia?”. Till detta temanummer av Gränsløs bidrar nätverkets medlemmar med artiklar som uppvisar det breda spektrum som ett köns/genusperspektiv inom historisk forskning medger.

Den kvinnohistoriska forskningen växte som bekant fram under 1970-1980-talen och då handlade det främst om att synliggöra kvinnors liv och gärningar som en kritik av den mansdominerade traditionella historieskrivningen. Ur detta utvecklades sedan den genushistoriska forskningen som innefattar en rad olika perspektiv. Det här numret illustrerar tydligt den bredd som finns inom fältet, både vad gäller material och infallsvinklar. Det är tydliga teman som framträder så som *Kön, politik och medborgarskap*, *Kön och etnicitet* samt *Kön, kropp och sexualitet*.

KÖN, POLITIK OCH MEDBORGARSKAP

Ett klassiskt tema inom kvinno- och genushistorisk forskning är kvinnors rättigheter och medborgarskap. På senare tid har rösträtten och likställighet/jämställdhet på olika

områden lyfts fram och firats i Danmark. Bolette Frydendahl Larsen visar i sin artikel om jubileet för rösträttkamp i Danmark vilken berättelse som väljs ut för att bli den nationella i ett politiskt projekt. Hon synliggör att trots att kvinnohistoria är ett brett ämne var det bara vissa röster som fick höras när rösträtten firades. Frydendahl Larsen ger insikter om vad som bör vägas in när Sverige snart ska fira den kvinnliga rösträtten 2021.

Frydendahl Larsen skriver om formella rättigheter medan Bente Rosenbeck visar hur det också finns informella strukturer som begränsat kvinnors utrymme i det offentliga livet. Rosenbeck lyfter fram hur kvinnors tillgång till den akademiska världen begränsats av patriarkala strukturer och föreställningar kring kvinnors bristande ”vetenskaplighet” både i Danmark och i Sverige. Det är en fråga som, med tanke på hur könsfördelningen av poster inom universiteten ser ut idag, är ständigt aktuell.

Trots att det är 100 år sedan kvinnor fick rösträtt i Danmark, drivs det fortfarande idag en kamp för jämställdhet på flera områden. Detta åskådliggör Astrid Elkjær Sørensen genom en analys av de strategier som sjuksköterskor och pedagoger använde i strejken för lika lön i Danmark 2008. Hon belyser, hur de strejkande använde några markant annorlunda strategier än vad som traditionellt brukats i strejker. Hon visar hur könsstereotypa fördomar användes som humoristiska vapen i kampen för en bättre lön.

KÖN OCH ETNICITET

Under de senaste åren har postkoloniala teorier vunnit insteg i genushistorisk forskning, liksom ett intersektionellt perspektiv. Genom att kombinera genus- och etnicitetsperspektiv synliggörs hur dessa parametrar samverkar till en förtryckande struktur. Susan Lindholm argumenterar för en analys av vit maskulinitet för att få syn på hur olika maktaspekter fungerar gemensamt för att skapa ett ”vi” och ett ”dem”.

Malin Gregersen gör en fallstudie av en svensk missionär vid namn Ingeborg Wikander. På samma sätt som Lindholm problematiserar konstruktioner av ”vi” och ”dem” illustrerar Gregersen hur kvinnlighet och svenskhet förhandlades i mötet med kinesiska kvinnor.

Nina Trige Andersen, i sin tur visar hur genus och etnicitet blir centrala verktyg för att förstå den mobila arbetskraft som en globaliserad värld medför. Trige Andersen tar utgångspunkt i ett fall med filippinska gästarbetare inom den danska hotellbranschen under 1970-talet. Trige Andersen lyfter fram kvinnliga gästarbetare och demonstrerar hur kön blir viktigt för att förstå de olika möjligheter och begränsningar som framträder.

KÖN, KROPP OCH SEXUALITET

En tredje tematik som återfinns i flera av artiklarna är vem som har makt över kroppen och hur detta förhandlas. Monika Edgren, Gabriella Nilsson, Ulrika Andersson och Lena Karlsson ger i sin artikel en ny analytisk ingång till offentliga berättelser kring sexuellt våld. De presenterar ett pågående tvärvetenskapligt forskningsprojekt kring våldtäkt i en svensk kontext.

8 INLEDNING

I Niels Nyegaards analys av föreställningar kring manlig homosexualitet i relation till den stora danska sedlighetsskandalen omkring år 1900, blir klassperspektivet centralt. Forskningen har haft fokus på att dåtidens läkarvetenskap menade att manlig homosexualitet var ett uttryck för ett patologiskt tillstånd. Detta nyanserar Nyegaard genom att undersöka dagspressens framställningarna av manlig homosexualitet.

Även Cecilie Bjerre behandlar sexualitet och moral i sin artikel, men i vårdnadstvister i 1920-talets Köpenhamn. Hon belyser hur olika typer av ”könad” skuld påverkade respektive fäder och mödrar i kampen om att få vårdnaden om barnen efter en skilsmässa.

Den objektifierade kvinnokroppen undersöks i Emma Severinssons bidrag om veckopress under 1920-talet. Kvinnoben exponerades för första gången med den moderiktiga korta kjolen under denna period. Benen gjordes till ett projekt; de skulle omformas för att bli ideala och därmed begärliga. Kvinnors ben blev också till markörer för modernitet och ansågs ge status åt nationen.

I detta temanummer ger vi exempel på aktuell forskning inom det genushistoriska fältet. Artiklarna ger uttryck för den bredd och den relevans som den genushistoriska forskningen uppvisar på båda sidor om sundet.

Ulrika Holgersson & Jens Rydström

Så föddes Øresundsnätverket för kønshistorisk forskning

SLUMP ELLER TIDSTYPISK HISTORIA?

Idén till Øresundsnätverket för kønshistorisk forskning föddes paradoxalt nog i Stockholm. Monika Edgren och Ulrika Holgersson deltog i en paneldebatt om den genushistoriska forskningens ställning i de nordiska historiska tidskrifterna och Jens Rydström satt i publiken. Efter debatten pratade vi om att det var märkligt att vi sågs så sällan, trots att vi alla arbetade i Lund och Malmö. Där och då – när det gick upp för oss att tre personer som alla brann för den genushistoriska forskningens framtid, satt isolerade i samma region och suckade uppgivet över genushistoriens tynande tillvaro – bestämde vi oss för att något måste göras. Ironiskt, tänkte vi i efterhand, att slumpen skulle föra oss sextio mil bort till Sveriges huvudstad innan vi lyckades fatta det.

När vi möttes hemma i Skåne och började diskutera saken stod det ganska snart klart för oss att vi inte var ensamma om vår isolering. Jens hade sett samma tendenser i Danmark, där han deltagit i en utredning om könsforskningens organisation. Det var inte egentligen det att det saknades genushistoriker på lokal eller nationell nivå eller för den delen i ett nordiskt sammanhang; de flesta av oss var bara för utspridda för att kunna forma en stark miljö på ett och samma lärosäte. De genushistoriska specialseminarierna tycktes drunkna i den massiva floden av andra seminarier och föredrag, en allmän trend som gjort att publiken vid varje tillfälle blev mer och mer uttunnad. Den svenska nationella organisationen för genushistoriker, SKOGH, hade dessutom bara konferenser en gång om året och de Nordiska kvinno- och kønshistoriska konferenserna höll på att gå i stå, eftersom enbart Sverige och Finland hade tillräckliga resurser att bjuda in

de övriga länderna. I såväl Danmark som Norge var den kønshistoriska forskningen ifrågasatt, i det första fallet från inomvetenskapligt håll och i det andra genom den uppmärksammade TV-serien *Hjernevask* (Juel Madsen 2012; Eia & Ihle 2010).

Det var då vi bestämde oss för att förutsättningslöst bjuda in kollegor till Lunds universitet från de institutioner som låg inom rimligt reseavstånd från Öresundsbron för att bilda ett forskningsnätverk. Våra förväntningar på uppslutning var, så som vi var vana, lågt ställda och vi klurade därför på vad som skulle kunna göra det hela mer attraktivt. Dessutom hade vi snäva ekonomiska ramar; vi hade fått ett litet bidrag från Historiska institutionen, som egentligen inte räckte till mer än att bjuda deltagarna på middag. Det fick bli möte en fredag efter lunch och fest med champagne och Barbro Bergners berömda hemlagade buffé i Historiska institutionens personalrum. Om det var detta lockbete det hängde på den gången låter vi vara osagt, men kollegorna kom. Det visade sig dock vara svårt att hålla löftet om det mousserande vinet, på grund av universitetets stränga regler för subventionering av alkohol vid representation. Vi fick helt enkelt betala ur egen ficka för att kunna bjuda våra gäster. Det blev stor munterhet bland danskarna inför detta bevis på svenskarnas hopplösa tillknäpphet och sedan dess har saken dykt upp flera gånger i våra skåltal. Traditionsenligt tar vi alltid med oss en flaska mousserande över sundet för att markera hur det hela uppkom. Upplägget att göra kortare forskningspresentationer om en halvtimme var med efterföljande middag, har hur som helst visat sig vara en succé, som vi sedan dess aldrig har ändrat på. Danskarna bjöd in oss till ett nytt möte en ny fredag kommande termin och på den vägen är det. Slumpen har gjort att vi alltid möter våren i Danmark, medan träffarna i Sverige hålls i regn och rusk på hösten.

Vad är det då som varit framgångsrikt med vårt koncept? Att avsätta en eftermiddag i kalendern per termin har visat sig lättare än att springa från andra plikter ett par timmar då och då. Våra konferensers icke-hierarkiska upplägg har även gett deltagarna ett välbehövligt andrum och blivit ett tillfälle att hämta inspiration och energi. På våra träffar ges kandidater och professorer lika stort utrymme och fokus ligger på att väcka och visa intresse och ge uppmuntran snarare än på att bryta ner och konkurrera.

Vid det här laget har Öresundsnätverket för kønshistorisk forskning ordnat tio mini-konferenser med sammanlagt ett femtiotal presentationer. Två gånger per termin ger vi ut ett nyhetsbrev med information om ny litteratur, kurser och föreläsningar på båda sidor sundet. Och den första doktoranden som värvats till Lunds universitet tack vare nätverket, Bolette Frydendahl Larsen, är mer än halvvägs genom sitt avhandlingsarbete.

Vad hade då hänt om vi inte hade träffats den där dagen i Stockholm för fem år sedan? Det må ha varit en slump att idéen till vårt nätverk föddes, att formerna uppstod spontant och utan närmare planering, men vi vill icke desto mindre tro att dess historia på sätt och vis också är typisk för vår tid. Vi lever, som bekant, i en era av politisk mobilisering, där flexibilitet, rak kommunikation över sociala medier och organisering

i nätverk spelar en stor roll. När gamla strukturer för meningsutbyten och samarbeten inte fungerar längre, kommer vi, förr eller senare, att hitta nya sätt att mötas på utifrån vår egen tids förutsättningar. Nu mer än någonsin måste vi dock vara beredda på att ständigt ompröva dem.

REFERENSER

Juel Madsen, Rikke 2012: ”Kønsforskningens status i et dansk faghistorisk felt”, *Scandia* vol. 78 nr 2

Eia, Harald & Ihle, Ole Martin 2010: *Hjernevask*, NRK. <https://www.youtube.com/watch?v=cVaTc15pIVs>. Hämtad 2015-10-08.

BILDMATERIAL

Illustration på sida 9 är fontänen ”Öresund” av den dansk-svenske skulptören Gerhard Henning, ett foto taget av användaren Jorchr på Wikimedia

Bolette Frydendahl Larsen

At fejre historien

REFLEKSIONER EFTER STEMMERETSJUBILÆET I DANMARK¹

Nationalsangen ringede over Christiansborg Slotsplads foran det danske Folketing d. 5. juni 2015. Et optog af mennesker havde vandret gennem byen i en markering af 100-året for 1915-grundloven og kvinders valgret. Mange af deltagerne var klædt i kjoler og hatte med fjer som taget ud af et fotografi fra 1915. Det var ikke tilfældigt. Præcis 100 år tidligere havde mellem 12.000 og 20.000 kvindesagskvinder indtaget de samme gader på vej mod Christiansborg den dag, da magtens mænd skulle underskrive den nye grundlov.

AT FEJRE HISTORIEN

Der var et væld af stemmeretsmarkeringer i Danmark i 2015 med forskelligt fokus og indhold. I denne artikel vil jeg med udgangspunkt i kvindeoptøget, som var den største offentlige begivenhed i forbindelse med jubilæumsåret, diskutere, hvad der sker, når vi markerer historiske begivenheder ved at fejre politiske sejre. Artiklen er skrevet ud fra præmissen om, at det ikke bare er fortiden, der genforhandles, når vi markerer historiske begivenheder, men at det også er mulighederne for at formulere politiske visioner for nutiden og fremtiden.

DE GLEMTE HISTORIER OG DE MULIGE FREMTIDER

Erindringshistorikere har længe understreget, at når noget huskes, glemmes noget andet. Hvis man afprøver denne pointe på optøget for markeringen af stemmeretten anno 2015, falder det fx i øjnene, at optøgets fortrop bestod af et stort dannebrog efterfulgt af Dansk Kvindesamfunds banner. På hundredeåret for den almene valgret fremstod

Kvindesamfundet dermed som fortrup i den historiske kamp for stemmeret. Dansk Kvindesamfund blev oprettet i 1871 og er dermed den første danske kvindesagsforening. Foreningen eksisterer fortsat og er dermed ikke blot en vigtig historisk aktør i ligestillingskampen, men også en vigtig nutidig aktør. Det var da også Kvindesamfundet, der i samarbejde med Danmarks Nationalmuseum inviterede til at gentage optøget i 2015. Kvindesamfundets stemmeretskamp er imidlertid kun en del af stemmeretshistorien, da foreningens kamp for kvindeligt stemmeret til Rigsdagen først officielt begyndte i 1906, hvor organisationen – efter årtiers afvisning af offentligt at engagere sig i dette spørgsmål – meldte sig under denne kamps faner (Larsen 2008, 2013). I slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet skelnede man mellem kommunal stemmeret og såkaldt ”politisk stemmeret” til Rigsdagen. En anden skillelinje i kvindesagen var spørgsmålet om klasse. På den ene side stod de, der arbejdede for kvinders stemmeret som en del af almen stemmeret for kvinder af alle klasser og arbejdere af alle køn. På den anden side stod de, der kæmpede indenfor logikken om privilegeret stemmeret, og således prioriterede stemmeret for selverhvervende kvinder, der kunne sidestilles med de mænd, der allerede havde opnået stemmeret. Frem til 1906 fokuserede Kvindesamfundet i stemmeretsspørgsmålet på kommunal stemmeret for ugifte, selvforsørgende kvinder og enker (Nielsen 2015). Den kommunale stemmeret opnåede flertal før stemmeretten til Rigsdagen og blev en realitet for alle kvinder i 1909.

Som et resultat af Kvindesamfundets modstand mod at engagere sig offentligt i den såkaldt politiske stemmeretskamp brød en gruppe medlemmer af foreningens ud og dannede i 1885 *Kvindelig Fremskridtsforening*. I den nye organisation, som kun tillod kvindelige medlemmer, kæmpede kvinder som Johanne Meyer og Matilde Bajer allerede fra 1885 for kvinders stemmeret som en uadskillelig del af en socialistisk kamp for stemmeret og rettigheder på tværs af køn og klasse. Efter dannelsen af *Kvindelig Fremskridtsforening* opstod der en lang række nye kvindesagsforeninger, der havde kvinders valgret som del af deres program og i 1889 opstod *Kvindevalgretsforeningen*, som havde valgret til kvinder ved kommunale valg og rigsdagsvalg som sit eneste mål. I flere årtier havde disse kvindesagsforeninger kæmpet for stemmeretten til Rigsdagen uden Kvindesamfundets formelle opbakning. Omkring århundredeskiftet samlede en lang række af disse kvindesagsforeninger sig i forhold til stemmeretskampen under paraply- og enkeltsagsorganisationen *Danske Kvindeforeningers Valgretsudvalg*. Igennem denne organisation repræsenterede de Danmark i den internationale organisationen *International Women's Suffrage Alliance* (Larsen 2013:530, Bladt 2014). Kampen for stemmeret var altså præget af en mangfoldighed af foreninger og af en international organisering. Alt dette stod Kvindesamfundet udenfor frem til 1906, og Kvindesamfundet var dermed langt fra en central brik i kampen for stemmeret til Rigsdagen. I en stemmeretsfejring i 2015, der bestod af et optog med Kvindesamfundet i front, forsvandt den tidlige stemmeretskamp umærkeligt ud af historien. Fokus blev sejren i 1915 og den politiske konsensus for almen stemmeret, der på dette tidspunkt var opnået, fremfor den 30 årige lange kamp for politisk stemmeret.

Til Danmarks Kvinder!

NAAR Danmarks nye Grundlov underskrives den 5te Juni i Aar, da vil alle politiske Skel mellem Mænd og Kvinder være slettede i dette Land, og Kvinder fra den borgerlige Umyndighedstilstand være hævet op til den fuldmyndige Borgers politiske Ansvarlighed. Denne Forandring i Kvindens Samfundsstilling er af en saa indgribende Betydning, at man ikke i Øjeblikket kan danne sig en klar Forestilling om dens Rækkevidde i Fremtiden, men ingen Kvinde kan se med Ligegyldighed paa den Rettighed, som nu gives hende, og I skylder Offentligheden en Tilkendegivelse af, at det forholder sig saaledes. I Forstaaelse heraf er en Kreds af Kvinder, Repræsentanter for vore Kvindeorganisationer traadt sammen og retter følgende Opfordring til Kvinder i By og paa Land:

Danske Kvinder, unge og gamle, hvilken Samfundsstilling vi indtager, hvilket Parti vi tilhører, lad os slutte os sammen den 5te Juni, og paa det Tidspunkt, hvor den nye Grundlov underskrives, gaa til Amalienborg og derefter til Rigsdagen for ved vor Nærværelse at give Regeringen og Folkets Repræsentanter et Vidnesbyrd om, at vi paakønner og værdsætter den Borgernet, som Mænd af alle Partier er enedes om ikke længer at udelukke os fra. Lad os *enkeltvis* eller foreningsvis alle gøre vort til, at dette Kvindernes Valgretstog kan blive saa anseeligt og repræsentativt som det staar i vor Magt. Lad os betragte det som en Ærressag at være med.

1. Fællesudvalget for Danske Kvinders Valgretstog d. 5. Juni 1915:

Th. Daugaard, Sekretær i Danske Kvindeforeningers Valgretsforbund.
Henni Forchhammer, Formand for Danske Kvinders Nationalraad.
Elise Hansen, Formand for Danske Kvindeforeningers Valgretsforbund.
Meta Hansen, Formand i Københavns Kvindevalgretsforening.
Estrid Hein, Formand for Dansk Kvindesamfundets Københavns Kreds.
Elise Koppel, i Københavns Kvindevalgretsforening.
Gyrithe Lemche, Formand for Forretningsudvalget i Dansk Kvindesamfundets Fællestyrelse.
Elna Munch, Næstformand for Landsforbundet for Kvinders Valgret.
Ingeborg Møller, i Landsforbundet for Kvinders Valgret.
Louise Neergaard, i Dansk Kvindesamfundets Københavns Kreds.
Astrid Paludan-Müller, Næstformand for Danske Kvinders Nationalraad.
Astrid Stampe Feddersen, Formand for Dansk Kvindesamfund.

Undertegnede Formænd for Kvindeforeninger og Institutioner slutter sig til Oprabet:

Astrid Blume, Formand for Det hvide Baand (W. W. C. T. U.).
Ellen Branth, Formand for Martaforbundet af 1908.
Isabelle Brockenhus Løwenhielm, Forstanderinde for Diakonisschuset Sct. Lucasstiftelsen.
Thora Aurelia Davidsen, Næstformand for Kvindernes Handels- og Kontoristforening.
Helene Ehrenreich, Formand for Kirkelig Ungdomsforenings kvindelige Afdeling.
Thorborg Engberg, Formand for Telefonistforeningen.
Ida Falbe-Hansen, Formand for Den danske Pigeskole.
Diakonisse, Søster *Victoria Jensen*, Forstanderinde for Diakonissstiftelsen.
Mathilde Jensen, Formand for Københavns Kommune lærer forening.
Fetra Laugesen, Formand for Pæd. Foren. for Husholdning og Skolekøkkenlærerinder.
Kristiane Lauritzen, Formand for den københavnske Afdeling af Det hvide Baand (W. W. C. T. U.)
Johanne Münster, Formand for Kvindestemmeretsklubben.
Anna Nielsen, Formand for Frederiksberg Kommune lærer forenings Lærerindeafdeling.
Johanne Nielsen, Formand for Jordemoderforeningen i København.
Charlotte Norrie, Formand for Danske Kvinders Forsvarsforening.
Johanne Ottosen, Formand for Sundhedsforeningen.
Sophie von der Osten, Formand for Det nationale hvide Baand og Søsterforeningen indenfor N. I. O. G. T.
Johanne Petersen Norup, Formand for Ungdomsforeningen »Pax«.
K. S. A. Præstgaard, Formand for Københavns kv. Gymnastikforening.
Anna Scheel-Nielsen, Formand for Danske Syge-Gymnaster af 1913.
Lene Silfverberg, Formand for Københavnske Kvinders Kaffeavn.
Anna Thomsen, Formand for Dansk Massage- og Sygegymnastikforening.
Henny Tscherning (f. Schultz), Formand for Dansk Sygeplejeråd.

Nærmere Enkeltheder vil blive meddelt gennem Dagspressen.

Bureauets Adresse: Studiestræde Nr. 49^a, K. — Telefon Byen 172.

Da den Opfattelse, baade skriftlig og mundtlig, er bleven fremsat, at det paatænkte Kvindernes Valgretstog skal være et Takketog til Regering og Rigsdag, finder vi det rigtigt at henlede vore Læseseres Opmærksomhed paa, at det i ovenstaaende Oprab til danske Kvinder, ikke et eneste Sted findes Ordet: Tak, men kun en Opfordring til Kvindene om overfor Offentligheden samlede at tilkendegive, at de paakønner og værdsætter den Borgernet, som ved den nye Grundlov tildeles dem.

Invitation til kvindeoptøget fra *Kvinden og Samfundet* 1915. Bemærk den nederste tilføjelse om, at der ikke var tale om et takketog, som bladet tilføjede for egen regning. (Jf. Dahlerup & Borchorst 2015)

MOBILISERINGER TIL LIGESTILLING I DAG

At stemmeretsoptoget markerede sejren fremfor kampen betyder dog ikke, at arrangementet var upolitisk eller ahistorisk. Markeringen mobiliserede langt ud over historikeres rækker og også udover aktive ligestillingsforkæmperes rækker. Ifølge DR talte optoget op mod 20.000 mennesker (Jørgensen 2015), og begivenheden fik mennesker i alle aldre til at sætte sig ind i kvinders historiske kampe og – for de omkring 300 deltagere i det historiske optog – ikke mindst i klædedragtens historie for at kunne se ud som de kvinderets-forkæmpere, der i 1915 gik i procession til Christiansborg. De deltagende blokke i optoget talte også organisationer, som spiller en stor rolle i kønsligestilling i dag. Udover Dansk Kvindesamfund deltog bl.a. flere fagforeninger, fx Dansk Sygeplejeråd, der har været og fortsat er en central aktør i kampen for ligeløn. Historiske markeringer som denne kan også skabe grobund for politisk engagement i både fortiden og nutiden. Debatter på facebookgruppen for deltagere i den historiske del af optoget tyder på, at deltagelsen og forberedelsen op til dagen mobiliserede engagement i historien og i kvinders politiske kamp for stemmeret. Det ses fx i denne kommentar:

[...] jeg skal da lige love for, at min ryg stolt rankede sig -helt af sig selv- hele vejen til Christiansborg. Når jeg kunne føle sådan en glæde ved at gå i kvindeoptoget i år 2015, kan jeg sagtens forestille mig hvilken overvældende glæde og stolthed kvinderne i optoget må have følt i 1915. (Gitte Vognsen, 6. juni 2015, deltager i kvindeoptoget i 2015)

For Gitte Vognsen gav deltagelsen i optoget ikke bare anledning til intellektuel refleksion omkring historiske kvinderetskampe, som historiske markeringer, der fokuserer på at formidle viden på mere traditionel vis kan gøre det. Hun fik derimod en kropslig oplevelse af identifikation med historiske subjekter og kampe. Citatet viser samtidig, hvordan re-enactment kan aktivere fantasien om historiske subjekters følelsesliv, og dermed kan bruges til at skabe engagement i historien

MARKERINGERNES POLITISKE SEJRE

De mange forskellige markeringer af 1915-grundloven har tilsammen været med til at omskrive historien om det danske demokrati. I forbindelse med markeringen af 100-året for kvinders kommunale valgret i 2008, spurgte jeg på byvandring med skole- og gymnasieklasser, hvornår det danske demokrati blev indført. Her var svaret hos både elever og deres historielærere næsten altid koblet til afskaffelsen af den enevældige konge med 1849-grundloven. Det tror jeg ikke længere, vil være tilfældet, hvis man spørger gymnasieelever og historielærere efter de mange markeringer af 1915-grundloven. Nu kobles begrebet 'demokrati' ikke længere udelukkende til styreformens, men også til stemmerettens udbredelse. Dét er en af de store succeser for markeringen af 100-året for den almene valgret i Danmark.

Jubilæet er i andre kontekster blevet brugt til at tage spørgsmålet videre fra de allerede opnåede juridiske rettigheder til at fokusere på, at kvinder og mænd fortsat ikke deltager i det offentlige rum og i politik på lige vilkår. Danmarks videns- og udviklingscenter for

Billede fra kvindeoptøget d. 5. Juni 1915. Kvindehistorisk Samling, Statsbiblioteket i København

køn, ligestilling og mangfoldighed, KVINFO sendte sine to eksperter i historie, Jytte Larsen og Jytte Nielsen, ud i hele Danmark for at holde oplæg om stemmeretskampen og kvinders politiske deltagelse i 100 år (KVINFO 2015), og Rigsarkivets forskningsprofessor Birgitte Possing har også rejst Danmark tyndt for at formidle stemmeretshistorien og dens markante kvinder. At koble stemmeretskampen til kvinders nutidige politiske deltagelse er oplagt, for eksempel gennem paralleller mellem eksklusionsmekanismer og herskertechnikker, som ramte de kvindelige stemmeretsforkæmpere før, og som rammer kvinder i politik i dag. DR2 satte i anledning af 100-året for kvinders valgret med programrækken 'Ti stille kvinde!' fokus på kønnet seksuel chikane og trusler om vold, som kvinder i den offentlige debat bliver udsat for. Her deltog markante kvindelige politikere som Zenia Stampe og Johanne Schmidt Nielsen og gav eksempler på den hetz, de bliver udsat for (DR2).

2015 var også året, hvor en kortlægning af den danske magtelite dokumenterede kønnenes ulige magt udenfor den politiske arena. Kortlægningen viser, at kun 12 procent af landets mest magtfulde personer er kvinder. Som journalisten Johanne Mygind konstaterede i en artikel i anledning af grundlovsjubilæet: "Nogle af de vigtigste beslutninger i Danmark træffes stadig i rum, hvor man ikke hører én eneste kvindestemme" (Mygind 2015).

Billede fra kvindeoptøget d. 5. Juni 2015. Foto: Kim Vognsen

Yderligere er de ulige vilkår for kønnenes muligheder i den offentlige debat blevet dokumenteret af organisationen *Who Makes the News*, som konkluderede, at i 122 tilfældigt udvalgte nyhedsprogrammer på DR og TV2 var kun 19 % af de anvendte ekspertkilder kvinder (Andreassen 2015).

Denne type af paralleller til i dag er oplagte at tage op i markeringer af stemmeretten, som ikke tager udgangspunkt i *sejren*, men i stedet retter opmærksomheden mod *kampen*.

HISTORISK FEJRING ELLER HISTORIEN SOM KAMPLADS?

Ved optøget i anledning af 100-årsmarkering startede der ved Kvindehuset i Gothersgade et mindre optog, som sluttede sig til det større optog ved Kongens Nytorv. Optøget var bl.a. en markering af, at kampen for stemmeretten startede langt før 1915, og at feminister og kvindesagskvinder kæmpede for den i mere end 30 år, hvor de vedblivende blev holdt uden for politisk indflydelse og ofte måtte stå på mål for latterliggørelse og hånligheder. Det mindre optog var derfor en hyldest til kvinder som Johanne Meyer og Mathilde Bajer fra *Kvindelig Fremskridtsforening* og Line Luplau fra Kvindevalgretsforeningen, som kæmpede for stemmeretten før Kvindesamfundet offentligt gik ind i sagen. Ved at starte demonstrationen i gården bag det kvinde- og trans-separatistiske kvindehus, som er et

resultat af Rødstrømpebevægelsen; ved i sin indkaldelse at fremhæve kvinder fra den kønsseparatistiske *Kvindelig Fremskridtsforening* og ved at omtale stemmeretsforkæmperne med ”vi”, skrev det mindre optog stemmeretskampen sig ind i en historie om en fortsat feministisk kamp for frigørelse. Parolen for det mindre optog var: ”Vi fik ikke stemmeretten, vi tog den!”, og optoget var dermed også en reaktion på, at det historiske 1915-optog op gennem 1900-tallet er blevet italesat som et ”takketog” til kongen, og at denne begrebsliggørelse blev gentaget af såvel Nationalmuseet som af Danmarks Radio i forbindelse med 100-års jubilæet (fx Natmus.dk; facebook.com/p1eftermiddag; den2radio.dk, Pedersen 2015; væggen.copenhagen.dk). Det mindre optogs fortolkning af historien stod dermed i modsætning til den historie, som ofte er blevet fortalt.

Den nutidige uenighed om begreberne kan forstås som en kamp om historien, hvor spørgsmålet om takketog eller ej får betydning for, hvilke historiske personligheder og bevægelser, der tildeles aktørskab. Dokumenter i *Danske Kvinders Nationalråds* arkiv viser, at Nationalrådet oprindeligt havde inviteret kvinderetsorganisationerne til et takketog, men i de offentlige og formelle dokumenter om optoget var der ingen formuleringer, der indeholdt ordet ”tak”. Organisationerne bag optoget i 1915 endte nemlig efter heftige diskussioner med en beslutning om at undlade at takke såvel konge som rigsdagsmænd. I stedet udtrykte de sig i en tvetydig formulering om, at optoget skulle være ”et Vidnesbyrd; om, at vi paaskønner og værdsætter den Borgerret, som Mænd af alle Partier er enedes om ikke længer at udelukke os fra” (”Til Danmarks Kvinder!” 1915). Den endelige formulering vægt på, at mændene tidligere havde *udelukket* kvinderne fra stemmeretten, peger på, at det snarere var forargelse end taknemmelighed, der dominerede i fællesudvalget. Det er derfor nok mere korrekt at se formuleringen som organisationernes måde at markere, at de har opnået stemmeretten gennem årtiers kamp og ikke fået den forærende. Da Henni Forchammer på vegne af *Danske Kvinders Nationalråd* holdt tale til kongen efter optoget i 1915, sagde hun derfor - meget bevidst - ikke ”tak”.

Hvis vi taler om kvindeoptoget som en demonstration af taknemmelighed glemmer vi diskussionerne og deres resultat: At kvinderne endte med at *undlade* at takke. Vi nedtoner dermed en radikal politisk dimension af optoget og fratager de deltagende kvinder politisk aktørskab. Dermed fortøner konflikterne i stemmeretskampen sig til fordel for en historie om (national) konsensus. Men kvindeoptoget til Christiansborg må forstås i lyset af, at trods det store politiske flertal bag den nye grundlov i 1915 var der stadig mange, der mente, at kvinders primære plads var i hjemmet og ikke i politiske rum. Denne holdning udtrykte kongen for eksempel i sin tale til optoget med ordene: ”(...) men paa ét Sted kan Kvinden ikke undværes, og det er i Hjemmene. Her kan Kvindens Indflydelse ikke erstattes; thi gennem Barnets Kærlighed til Hjemmet vækkes Kærligheden til vort fælles Hjem: Danmark.” (Larsen 2013:538)

Ved at deltage i kvindeoptoget markerede deltagerne samtidig deres opbakning til kvindesagen og kvindesagsforeningerne fremfor til specifikke partier. Der var i 1915 en stærk tradition for, at partierne havde deres egne processioner på grundlovsdagen den 5. juni,

og at processionerne fungerede som ”datidens opinionsundersøgelse” for styrkeforholdet mellem partierne (Larsen 2013:537). At samles mellem 12.000 og 20.000 kvinder i gaderne i 1915 var derfor ikke et ufarligt udtryk for enighed med kongen og magtens mænd, men en politisk handling. I medierne anno 2015 var det dog ikke denne vinkel, der dominerede. Genopførslen af kvindeoptøget lignede heller ikke en politisk manifestation for ligestilling, men var snarere karakteriseret af at være en national fejring. Optøget blev modtaget i Slotshaven ved Christiansborg af Dronning Margrethe, og Dronningen blev mødt med klapsalver af kvinder, der var klædt i kjoler og hatte i 1915-stil. Danmarks første kvindelige statsminister, Helle Thorning Schmidt, opfordrede i sin tale deltagerne til at fortælle små danske piger, at de kan blive ”lige det, de vil!” og erklærede dermed implicit ligestillingskampen for et overstået kapitel. Det er svært på én gang at fejre, ”at vi har sejret” og samtidig invitere til refleksioner om, hvordan køn fortsat strukturerer samfundet i dag eller til refleksioner om, hvilke mikroaggressioner, der rammer kvinder og minoriteter, der deltager i politik eller til refleksioner om, hvilke radikale politiske tanker i dag, der kan sidestilles med, hvor radikalt det i slutningen af 1800-tallet var at kræve, at demokratiet skulle inkludere kvinder af alle klasser og arbejdere af alle køn.

Dansk Sygeplejeråd, billede fra kvindeoptøget d. 5. Juni 2015. Foto: Kim Vognsen

EN FEJRING AF NATIONEN OG DEN UPOLITISKE KONSENSUS

I den historiske genopførsel af Danske Kvinders Valgretstog i 2015 blev det den pragmatiske, konsensussøgende og nationalt-sindede feminisme, der kom til at repræsentere historien om stemmeretten. Moralen af en historiefortælling, der glemmer den tidlige kamp for rigsdagsstemmeret, kan blive, at kampen for ligestilling og frigørelse bedst lykkes, hvis den undlader at koble sig til andre radikale kampe, og hvis den organiserer sig på et såkaldt upolitisk grundlag. Ved at fremhæve en organisation som *Dansk Kvindesamfund*

Foto: Bolette Frydendahl Larsen

og dens kamp for politisk stemmeret uden at tale om organisationens tidligere *afvisning* af at inkludere denne i sit program, forpasses muligheden for at skabe en nutidig forståelse for, hvordan kravet om kvinders stemmeret til Rigsdagen bevægede sig fra en position som for politisk og for radikalt i slutningen af 1800-tallet til en legitim og demokratisk tværpolitisk sag efter systemskiftet i 1901.

Optøget i 2015 havde da heller ikke til formål at skabe politisk refleksion om, hvordan krav, der på ét tidspunkt er radikale, senere kan blive politisk legitime eller at fremhæve radikale kræfter, der reformerede det danske demokrati gennem organisering. Optøget var derimod ifølge arrangørerne "en folkelig fejring af det danske demokrati!" og invitationen understregede, at optøget på Christiansborg ville blive "modtaget af det officielle Danmark ved en stor festceremoni" (Kvinderådet.dk 2015). Markeringen af stemmeretten blev derfor også en fejring af Danmark som nation – og dermed implicit i modsætning til og i konkurrence med – andre nationer. På denne måde var optøget parallelt til optøget i 1915, der også blev modtaget ved en stor festceremoni, hvori tidligere konflikotlinjer om stemmeretten nedtonedes (jf. Larsen 2013:536ff).

PERSPEKTIVER TIL DET SVENSKJE JUBILÆUM I 2021

Når Sverige om ikke så længe skal markere 100-året for svenske kvinders valgret, er det værd at spørge sig selv om, hvordan historien om stemmeretten politiseres. Er det muligt at fejre en historisk begivenhed uden samtidig at fremstille historie som progression? Er det muligt at fejre opnåede rettigheder for ligestilling uden samtidig at skrive med på en historie om, at (køns)ligestilling var et historisk problem, som er løst i dag? Er det muligt at fejre stemmeretten uden at gøre det til en fejring af nationen? Er det muligt

at fejre stemmeretten og samtidig formidle de konflikter og konfliktlinjer, der gik forud for dens gennemførelse? En fest eller en fejring indikerer, at kampen er slut. Måske er det muligt at *markere* kampen for stemmeretten snarere end at fejre den endelige sejr og derved undlade at gøre markeringen til en national fest?

Kampen for stemmeret var lang og kringlet og de danske bevægelser var en del af en international bevægelse, og den blev ført af kvinder og mænd, der trodsede tidens forestillinger om, hvad kvinders rolle i samfundet var. Den historie kan bruges til at sætte kritisk blik på nationalstatens selvfølgelighed i historieskrivningen og på politiske spørgsmål som fx, hvem der er ekskluderet fra at være politiske aktører i dag, og hvilke politiske perspektiver på demokrati, der fremstår ligeså radikale som almen stemmeret gjorde, da det blev sat på dagsordenen i slutningen af 1800-tallet.

REFERENSER

LITTERATUR

- Andreassen, Rikke 2015: "Køn i danske medieinstitutioner og danske tv-medier", *Nordicom-information*, særnummer: Medier og køn', 2015:37
- Bladt, Lene Elmegaard 2014: "Kvindesagsorganisationerne og valgetsspørgsmålet 1871-1915", *Danmarkshistorien.dk* <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/kvindesagsorganisationerne-og-valgetsspørgsmaalet-1871-1915> (Hentet 2015-08-28)
- Dahlerup, Drude & Borchorst 2015: *Før og efter stemmeretten: Køn, demokrati og velfærd*, København: Frydenlund
- Fællesudvalget for Danske Kvinders Valgretstog d. 5. Juni 1915: "Til Danmarks Kvinder!", *Kvinden og Samfundet*, Nummer 9, Årgang 31, 30. maj. <http://www.kvinfo.dk/side/444> (Hentet 2015-08-27)
- Larsen, Jytte 2008: "Heltinder og antihelte. Kvindevalgretskampens historiografi". I Lützen and Nielsen (red.): *På kant med historien: Studier i køn, videnskab og lidenskab tilegnet Bente Rosenbeck på hendes 60-årsdag*, 307-327, København: Museum Tusulanums Forlag.
- Larsen, Jytte 2013: "Kvindevalgret, kvindebevægelse og politiske partier. En analyse af danske strategidiskussioner 1901-1915", *Historisk tidsskrift*, København: Den danske historiske forening, Vol. 92.
- Larsen, Jytte 2015: *Også andre hensyn: Dansk ligestillingshistorie 1915-1953*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Mygind, Johanne 2015: "At få stemme", *Weekendavisen*, Kultur uge 23, 2015, 27. marts. <http://www.weekendavisen.dk/art/faa-stemme> (Hentet 2015-08-28)
- Nielsen, Jytte 2015: "Kampen for stemmeret", *Nettidsskriftet Kvinfo*. Tema: 1915-2015 Stemmeret i 100 år! <http://kvinfo.dk/2015/kampen-stemmeret> (Hentet 2015-08-28)
- Pedersen, Mads Bruun 2015: "Ingen kongetak for kvinde- og tyendestemmeret", *Avis i anledning af Arbejderhistoriefestival*, Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie, 25. April. http://sfah.dk/upload_dir/docs/Diverse/Endelig-arbejderhistoriefestival_2015_avis_enkeltsider.pdf (Hentet 2015-08-28)

WEBMATERIALE

- Jørgensen, Anna Sol 2015: "Historisk kvindeoptog genopført i København", *dr.dk*, 5. Juni. <http://www.dr.dk/nyheder/billeder-historisk-kvindeoptog-genopfoert-i-koebenhavn> (Hentet 2015-08-28)
- Michael Jeppesen 2015: "Ti stille Kvinde!", *DR2*, 9. januar. <https://www.dr.dk/tv/se/ti-stille-kvinde/ti-stille-kvinde-1-3> (Hentet 2015-09-01)
- Kvinderådet 2015: "Grundlovsoptog d. 5. juni 2015", i *Nyhedsbrev*, 27. Marts. <http://kvinderaadet.dk/grundlovsoptog-d-5-juni-2015> (Hentet 2015-10-08)
- Vognsen, Gitte 2015: "Opslag d. 6. Juni 2015", i facebookgruppen *Det historiske kvindetog 5. Juni*. (Hentet 2015-08-28)
- Kvinfo 2015: "Tidligere arrangementer", <http://kvinfo.dk/node/1064/arrangementer/arkiv> (Hentet 2015-08-28)
- P1 eftermiddag 2015: "Opslag d. 5. Juni 2015". <https://www.facebook.com/p1eftermiddag/posts/987115907979284> (Hentet 2015-08-28)
- Den2radio.dk 2015: "Uge 25". <http://den2radio.dk/udsendelser/den2radio-uge-25-2015/> (Hentet 2015-08-28)
- Nationalmuseet 2015: "Dansk Kvindesamfunds banner", *Genstande af enestående betydning/Genstande fra Danmarks Nyere Tid (1660-2000)*. <http://natmus.dk/historisk-viden/temaer/genstande-af-enestaaende-betydning/genstande-fra-danmarks-nyere-tid-1660-2000/offentligt-liv/> (Hentet 2015-08-28)
- Københavns Museum, 2009: "Kvindernes takketog til Amalienborg i anledning af den nye grundlov 1915," foto på *Væggen*. 6. Oktober. <http://vaeggen.copenhagen.dk/media/667> (Hentet 2015-08-28)

NOTER

1. Tak til Katrine Manfred Swets for at bidrage med viden om Danske Kvinders Nationalråds diskussioner om grundlovsoptøget i 1915 og for feedback og samtaler, der har inspireret denne artikel. Også tak til Nina Boelslund Nielsen for inspirerende feedback på artiklen.
2. 1886 er også året, hvor oppositionen satte kvindevalgret på Rigsdagens dagsorden. (Larsen 2015:10)
3. De mange nye organisationer organiserede sig i en periode sammen i paraplyorganisationen *De samlede Kvindeforeninger*, som dog var for politisk til Kvindesamfundet (Bladt 2014).
4. Alle tre er for øvrigt aktive i *Øresunds nätverket för konshistorisk forskning*, der står bag dette tema-nummer.
5. Som historiker Jytte Larsen har pointeret, er den internationale dimension af kvindesagen blevet nedtonet i dansk kvindehistorie siden Gyrithe Lemches udgivelse af "Dansk Kvindesamfunds Historie gennem 40 Aar" (Larsen 2008:311).

BILLEDMATERIALE

Fotografi på sida 12 av Kim Vognsen

Bente Rosenbeck

Om at etablere og bryde kønnets grænser i akademisk

INDLEDNING

Da jeg skrev bogen *Har videnskaben køn? Kvinder i forskning*, som udkom i 2014, stødte jeg på to grænsegængere, som kom med i min bog. En der drog fra Sverige til Danmark, en fra Danmark til Sverige, en kvinde og en mand. Det drejer sig om Valfrid Palmgren, sprogforsker og Edvard Lehmann, religionsforsker. Den første var med til at bryde grænser, den anden med til at etablere dem.

Den formelle ret til at studere ved et universitet fik kvinderne i Sverige i 1873, i Danmark i 1875, i Norge i 1889 og i Finland i 1901. Den første kvindelige akademiker i Danmark var Nielsine Nielsen, som blev færdig som læge i 1885. Der er ingen grund til at tro, at kvinder efterspurgte en universitetsuddannelse i større stil i årtierne efter 1875. Det er formentlig en af de enkleste forklaringer på, at der var så få kvindelige akademikere. I løbet af de første 50 år blev 379 kvinder uddannet ved Københavns Universitet.

At der var så få kvindelige akademikere, gør ikke et historisk studium af kvinder og videnskab uinteressant. Deres beskedne antal gør derimod *modstanden* mod dem interessant. De kvinder, der kom ind, lå over gennemsnittet rent karaktermæssigt, så de burde være gode studerende og kommende forskere (Rosenbeck 2014:40ff). Hvorfor var det så vigtigt at modarbejde dem i stedet for at hjælpe dem frem? Blev der efterhånden skabt forståelse for, at kvinder kunne uddanne sig, mens der manglede forståelse for, at de kunne forske. Uddannelse og forskning blev tilsyneladende opfattet som to forskellige ting. Det var en udbredt holdning, at kvinder ikke egnede

sig til forskning. Nielsine Nielsen forsøgte at gå forskervejen, men det lykkedes ikke for hende. Den første kvinde, som tog en doktorgrad, var historikeren Anna Hude i 1893 (Alenius m.fl. 1994).

DE FØRSTE KVINDER

Når det gik så langsomt med forandringer i akademiet, kan det skyldes, at det akademiske borgerskab var dybt indlejret i maskuline traditioner. Adgang til universitetet medførte ikke fuldt akademisk borgerskab til kvinder. De havde i Danmark ikke adgang til den adgangsgivende eksamen (studentereksamen) eller til stipendier. Kvinderne fik ikke engang et formelt akademisk borgerskab, som gav adgang til arbejdsmarkedet før 1921, (jvf. lov fra 1921 om kvinders fri adgang til erhverv - med undtagelse af militæret og præsteskabet).

Den første kvinde blev ansat på Københavns Universitet i 1920, men der var en kattelem, som førte ind i universitetet, idet jus docendi, ret til at forelæse, var knyttet til doktorgraden (forordning fra 1824 og frem til 1996). Det var en ulønnet stilling, men universitetsforelæsninger i henhold til jus docendi var ofte begyndelsen på en akademisk karriere. Allerede i 1911-12 afholdt Lis Jacobsen, der blev dr. phil. i 1910 et to-semesterers undervisningsforløb i dansk sprog, som blev til bogen *Kvinde og mand*. På den måde sigtede hun på at blive en kvalificeret ansøger til et docentur, som forventedes ledigt i 1911. Det var tæt på, men det lykkedes ikke (Hvidt 2011; Larsen 2013).

Lis Jacobsen er nok den mest kendte kvindelige akademiker fra den første periode. Hun blev bl.a. leder af *Ordbog over det danske sprog*. Hun redigerede det festskrift, som i 1925 blev udgivet for at fejre 50-års jubilæet for kvinder på universitetet. Hun måtte da konstatere, at kvindernes indsats ikke havde været betydelig i videnskaben på noget område. Hun mente egentlig ikke, at kvinder havde evnerne til at udføre forskning. Årsagen til dette var ifølge hende moderskabet. Men hun indrømmede ved jubilæet, at følte kvinder "en Drift" til at blive forsker, måtte de følge den og leve med de problemer, som det gav: "Vil man Livet, maa man tage Livskampen" konstaterede hun (Jacobsen 1925:26). Selv om det ikke lykkedes hende at blive ansat på et universitet, fik hun en strålende karriere.

Den første kvinde, som blev ansat på Københavns Universitet var en svensker. Valfrid Palmgren blev ansat i svensk sprog på Nordisk Filologi i 1916 i en stilling uden løn. Fra 1918 fik hun en beskeden løn og i 1920 blev hun lektor. Valfrid Palmgren, gift Munch-Petersen (1877-1967), havde disputeret i romanske sprog ved Uppsala Universitet i 1905, men konstaterede, at hun på grund af det herskende kvindesyn ikke havde en fremtid inden for universitetets mure og valgte i første omgang biblioteksvejen, men i 1910 blev hun som den første kvinde indvalgt i Stockholms borgerrepræsentation (Nicklasson 1997). Hun havde således allerede haft en karriere i Sverige, da hun i 1911 bosatte sig i København.

Hendes betydning for det svenske biblioteksvæsen var baggrunden for, at der i 2015 udkom en biografi om hende i anledning af det svenske bibliotekarforbunds 100-års jubilæum. Hun bidrog til foreningens etablering, som der står i forordet. Hun blev æresmedlem af

foreningen i 1950 og karakteriseres som en af de mest betydningsfulde personer i svensk bibliotekshistorie (Lundgren m.fl. 2015:7). Valfrid Palmgren formulerede den retning og de konkrete forslag, som var bestemmende for folkebibliotekernes udvikling, og hun startede Stockholms børne- og ungdomsbibliotek i 1911. Hun nåede at aflevere en betænkning om biblioteksvæsenet i Sverige kort efter, at hun var rejst til Danmark. I Danmark bevarede hun tilknytningen til folkebibliotekssagen som medlem af bestyrelsen for Københavns Kommunes Biblioteker 1918-36.

”Porträtt av pedagog Valfrid Palmgren (Munch-Petersen)” 1910, Stockholm Stadsmuseum

Det var giftermål, som fik hende til København. Hun fik tre børn, men blev også hurtigt engageret som ulønnet leder af frivillige kurser i svensk ved Københavns Universitet, og universitetet ønskede at beholde hende i en fast stilling (Nicklasson 1997; Petersen 2001; Larsen 2013; Rosenbeck 2014:58; Lundgren m.fl. 2015). Dette kunne ikke afgøres af universitetsmyndighederne før loven af 1921, som gav kvinder adgang til offentlige erhverv, og derfor blev hun i 1920 ansat i et personligt lektorat vedtaget i Folketinget, som tilmed udtrykte taknemmelighed over, at hun ville påtage sig opgaven. Svensk var i 1913 blevet obligatorisk i den danske skole, og hun startede med at forelæse i svensk sprog og litteratur på Danmarks Lærerhøjskole, hvor hun overtog Ida Falbe Hansens undervisning, da denne blev syg.¹

Derefter vendte hun sig mod universitetet. Hun kontaktede professor Verner Dahlerup, som var professor i nordiske sprog, og som var ansvarlig for undervisningen i svensk og tilbød at undervise i svensk sprog og litteratur på ulønnet basis (Lundgren m.fl. 2015:244f). Den første forelæsning holdt hun for 13 studerende den 4. april 1916 med fokus på forfatteren Per Hallströms digtning. Den 18. april 1918 fik hun ansættelse som lektor i svensk med en løn på 200 kroner. Hun underviste på Københavns Universitet fra 1916 til 1949, 1914 til 1959 desuden på Danmarks Lærerhøjskole.

Valfrid Palmgren udgav en række leksika, grammatikker og ordbøger inden for svensk-dansk. Sammen med Ellen Hartmann skabte hun den store *Svensk-dansk Ordbog* (1954), som i 1998 kom i 3. Udg. 8. Oplag. Hendes indsats har således først og fremmest været at formidle svensk sprog og litteratur til danskerne. Jeg har i forbindelse med mine foredrag mødt folk, som kan huske hendes svenskundervisning i Danmarks Radio i perioden 1926-54.

Valfrid Palmgren gik under krigen lige til grænsen i sine radioprogrammer og kom i tyskerne søgelys. Hun måtte derfor gå under jorden og blev i september 1944 indskrevet som fru Poulsen på Bispebjerg Hospital (Lundgren m.fl. 2015:252). Valfrid Palmgren blev ”svenskhedens” foretræder i Danmark (Nicklasson 1997:125). Sønnen fortæller om hende, at hun især som ældre syntes at fremhæve Sverige fremfor Danmark og andre lande (Lundgren m.fl. 2015:239).

Valfrid Palmgren var også kvindepolitisk aktiv. I 1911 var hun med til at arrangere en international stemmeretskonference i Stockholm, hvor mange danske kvindeaktivister deltog. Hun var med i Landsforeningen for kvinders politiske stemmeret, og i 1914 blev hun valgt ind i Dansk Kvindesamfunds styrelse, hvor hun sad, da stemmeretten blev fejret. Så hun må have været med i optogets fortrop i 1915.

I 1923, da der på Københavns Universitet blev afholdt en række ”akademiske-sociale foredrag”, holdt Valfrid Palmgren Munch-Petersen (som hun kom til at hedde) et foredrag: ”Kvinden som Akademiker”. Hun gav her udtryk for, at der i Danmark herskede en del animositet imod unge kvinders valg af akademisk vej både fra de huslige erhverv og fra en række læger og sociologer, som mente, at det var unødvendigt, nærmest skadeligt, at kvinder fik en uddannelse. Hendes holdning var, at kvinder kunne og skulle bidrage med noget særligt. Hun refereres i *Kvinden og Samfundet* (nr. 5 1923) for at have sagt, at kvinder ”... skal tilføre det Fag, de vælger, *Moderlighed*, det som ingen Mand kan yde. Den mandlige Akademiker er Ekspert i Regler, Paragrafer, Teknik, - Kvinderne maa tilføre en speciel Menneskeopfattelse”. Hun blev i øvrigt mor til Gustav Munch-Petersen, forfatter og tidlig modernist, som døde i Den spanske Borgerkrig.

Valfrid Palmgren var ansat på det institut, hvor jeg nu er. Hun var med til at oprette Kvinderegensen, et kollegium for kvinder i 1932 og var efor fra 1941 til 1957.² Jeg blev efor for samme kollegium i 2014 vel vidende, at jeg ikke kommer til at sidde i lige så lang tid som Valfrid Palmgren.

KVINDER LIG MED DET SUBJEKTIVE

Religionshistorikeren Edvard Lehmann (1862-1930) er jeg forbundet med på den måde, at vi begge har været ansat som professorer på Lunds Universitet. Lehmann var i 1910 blevet kaldet til Berlin som professor i religionshistorie og religionsfilosofi (Rosenbeck 2014:103f). Miljøet i Berlin var ham fremmed, og i 1913 tog han imod en kaldelse til Lund som professor. Han har især haft betydning for, at religionshistorie blev et selvstændigt fag, men han repræsenterer her de læger og sociologer, som Valfrid Palmgren refererer til. Især var han en stærk modstander af fællesskolen, som Valfrid Palmgren havde nydt godt af. Hendes far Karl Edvard Palmgren var før sin tid med sin progressive indstilling til kvindesagen og behovet for en fornyelse af undervisningssektoren. Han gik ind for samundervisning og grundlagde i 1876 en skole, som Valfrid begyndte på i 1883 (Lundgren m.fl. 2015:27ff). Så hun var et produkt af den fællesskole som han kaldte ”en folkesynd”.

Edvard Lehmann, Det Kongelige bibliotek: Billedsamlingen

I perioden efter 1913 tog Lehmann aktuelle spørgsmål som ungdomssagen og kvindesagen op. Bogen *Fremtidens Kvindesag* fra 1914 var en kritik af lighedskravet. Bogen byggede på et foredrag, som han havde holdt i Handels- og kontoristforeningen og i Dansk Kvindesamfund.

Lehmann anlagde, hvad han kaldte et antropologisk synspunkt og hævdede, at antropologiens fordring i kvindesagen måtte have karakter af diktatur. Diktaturet bestod i, at der først og fremmest skulle tages hensyn til kvinders forplantning. På den baggrund tog han et opgør med kvindens såkaldte efterligning af manden og hele lighedsideologien. Han var modstander af fællesskoler og ønskede dem afskaffet, fordi de overanstrengte pigerne og hæmmede drengene. En pigeskole skulle derimod bygge på kvindens natur (Rosenbeck 2014:104).

Den kvindelige logik befandt sig på et andet niveau end mandens og var kendetegnet ved subjektivism: ”... en Tilstand, der navnlig i forbigaaende Psykoser kan stige til en næsten fuldstændig Ophævelse af de Tankevirksomheder, der kunne betegnes som objektive, den saglige og argumenterende, paa det Almene rettede Tænkning” (Lehmann

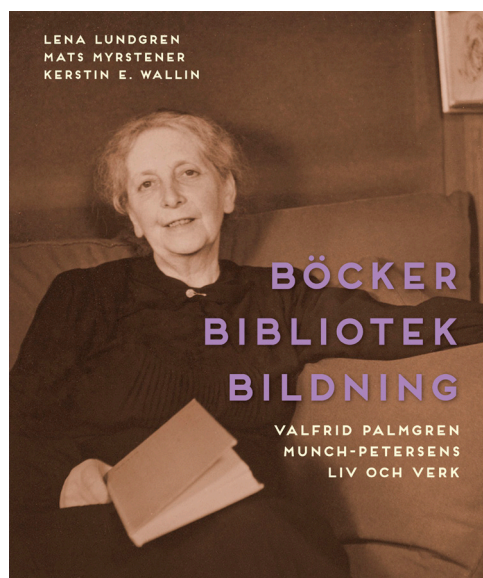
1914:28). Manden var anlagt for det almene, kvinden for det individuelle, dvs. endnu en variation over temaet: kvinders manglende intellektuelle evner. Manden var lig med det objektive, kvinden lig med det subjektive.³

I 1919 skrev Lehmann en serie artikler i *Gads danske Magasin* under overskriften ”Kvindens århundrede”, hvor han tog emner op som den ugifte kvinde, den selverhvervende kvinde og kvindelig opdragelse. Han argumenterede her for en forskellig opdragelse af kvinder og mænd og hentede støtte hos en svensk professor i gynækologi Elis Essen-Møller fra Lund, som fremhævede, at der skulle tages specielt hensyn til pigers sundhed i den kritiske alder, dvs. under puberteten (Lehmann 1919). Elis Essen-Møller skrev et supplement, da bogen *Brydningstiden. Bidrag til overgangsalderens psykologi* fra 1915 kom på svensk i 1920 med titlen *Brytningstiden*. Bogen var udgivet i serien *Populär-Vetenskapliga Avhandlingar* på Albert Bonniers forlag.

Edvard Lehmann fandt belæg for sine synspunkter bl.a. hos Essen-Møller. ”Forceret skolearbejde” var ifølge dem begge årsag til en almen svaghedstilstand hos unge kvinder. ”Under sådana förhållanden synes för vanligt människoförstånd följande resonemang vara klart nog. Då under denna brytningsperiod huvudsumman av den unga flickans krafter går åt till denna omläggning av organismens hela hushållning, så kan det icke bli mycket övertill annat arbete. Den saken synes vara självklar” (Lehmann 1920a:103-104; Essen-Møller i Lehmann 1920:70). Var det nu så selvklart, som Lehmann fik det til at lyde? Videnskabelig argumentation kan man vist ikke tale om. Både Lehmann og Essen-Møller var enige om, at ”forceret arbejde” var sygdomsskabende og skulle undgås. Midlet var, at den unge pige sluttede skolen for en tid (Essen-Møller i Lehmann 2020:68). Det var nok ikke fremmede for en universitetsgrad endsige en karriere.

Lehmann var bare en af mange mandlige samfundsvidenskabelige og humanistiske forskere, som mente noget om kvinder og kvindelige akademikere. Man kan med Freud sige, at de var optaget af ”det mørke kontinent”: kvinden. Diskursen var, at kvinder egentlig ikke hørte hjemme på et universitet, selv om de formelt havde fået adgang. Det var stort set holdningen hos både kvinder og mænd ved 50-årsjubiléet for kvinders adgang til universitetet i 1925. Der var ved denne festlige lejlighed udbredt enighed om, at der ikke var de store muligheder for, at kvinder i større udstrækning kunne præstere videnskabeligt arbejde. Den almindelige holdning, som på en helt naturlig og selvfølgelig måde kom frem i festtalerne, var, at de ikke havde de samme skabende evner som mænd.

Arvelighedsforskeren Wilhelm Johannsen, som havde gjort op med forestillingen om, at tillærte egenskaber var arvelige, mente dog, at kvinder havde en form for intellektualitet, der overvejende var af reproduktiv karakter. Kvinder var ifølge ham velegnede som assistenter for forskning med optælling, bogføring etc. Et var at uddanne sig og lære noget, noget andet ”at forske, at eje Gnister af ”Hittepaasomhed”, skabe ny Forstaalese”. Det har han jo helt ret i, men er disse forskelle kønsmærkede? For Johannsen lå forskellene i de såkaldte ”y-tråde”, som kun mænd havde (Rosenbeck 2015:109). Johannsen,

Böcker, bibliotek, bildning. Valfrid Palmgren Munch-Petersens liv och verk, Stockholmia förlag

Lehmann og Essen-Møller er her eksempler på, hvordan den moderne videnskab var med til at italesætte kvindelighed som en modsætning til videnskabelighed.

Edvard Lehmann, Lis Jacobsen og Valfrid Palmgren havde på en måde samme syn på kvinder. Alle tre mente, at de var forskellige fra mænd og havde et særligt forhold til erkendelse. Lehmann forviste dem fra enhver form for erkendelse ved at sætte mærkatet subjektiv på dem. Lis Jacobsen havde heller ikke stor tiltro til forskende kvinder, men mente, at der kunne være undtagelser. Selv om kvinder ikke havde gjort det, havde de mulighed for at præstere fremragende arbejde inden for videnskaben, men der var forskelle. Den skabende evne havde få mænd, men færre kvinder. ”Man kan føje Ordene som man ønsker: – sige, at Kvinden ikke har Mandens Brutalitet, eller: at hun mangler hans aandelige Kraft – Resultatet bliver det samme” (Jacobsen 1925:24). I modsætning hertil, positiverede Valfrid Palmgren forskellen mellem kvinder og mænd, og mente, at kvinder havde noget særligt at bidrage med. Der var behov for kvinder i videnskaben.

MODERNISERING AF VIDENSKABEN – NATURALISERING AF KØN

Hvordan så det universitet ud, som modtog kvinder overalt i den vestlige verden i slutningen af 1800-tallet? Mens kvinder formelt set blev inkluderet som akademiske borgere, stod de, der valgte at studere stadig uden for som undtagelseskvinder. Inden for videnskaben blomstrede samtidig studier, som kunne bruges som bevis på, at kvinder ikke var i stand til at arbejde intellektuelt.⁴ Elis Essen-Møller var helt på linje med de danske læger, som jeg analyserede i *Kvindekon* (1987).

Selv om videnskabelige argumenter blev brugt til at marginalisere kvinder, var oplysningstiden med sekularisering og videnskabeliggørelse samtidig en forudsætning for, at det overhovedet var aktuelt, at kvinder kunne begynde at studere. De, der anvendte religionen, henviste til, at lærde kvinder var uforenelige med Guds vilje og skabelsesordningen. Kvinders opgave var i hjemmet og familien. I anden halvdel af 1800-tallet var de religiøse argumenter dog ikke særlig fremtrædende i kampen for at holde kvinder ude fra kundskaben. I stedet trådte de biologiske argumenter. Det er værd at bemærke, at det ikke var religiøse argumenter, som blev brugt i modstanden mod kvinders ret til at studere og mod ligestilling i det hele taget, men sekulære. Der blev f.eks. ikke refereret til Biblen og Gud, men til naturen – endog i Det Teologiske Fakultet, under debatten om Nielsine Nielsens optagelse på universitetet. Det var ifølge modstanderne ”unaturligt”, at kvinder skulle studere (Rosenbeck 2014:42, 122).

Sekulariseringen medførte et opgør med et religiøst kvindesyn, men ulemperne var en følge af, at naturvidenskaben kom til at udgøre normen for videnskabelighed, og at der med moderniseringen skete en biologisering og naturalisering af kønnet. Det er her i 1800-tallet, at diskursen om kvinders ringere intellektuelle kapacitet opstår. Det kropslige blev først og fremmest en biologisk kategori, og det kvindelige blev ontologiseret og naturaliseret. Den opfattelse af kvindeligheden, som blev repræsenteret i videnskaben, harmoniserede ikke ligestilling med, at kvinder ville til at studere endsige forske.

Professionaliseringen og moderniseringen af videnskaben fremmede studier, som kunne bruges som bevis på, at kvinder ved at være tilknyttet det private ikke var i stand til at deltage i politik, være på arbejdsmarkedet eller producere intellektuelt arbejde. Kvinder fik ikke reelt akademisk medborgerskab, fordi de på det tidspunkt heller ikke havde fuldt medborgerskab, men snarere en slags sekundært medborgerskab som hustruer og mødre, der nærmest var defineret i modsætning til intellektualitet og rationalitet. De blev til nød tillagt en reproduktiv intellektualitet svarende til kvinders bestemmelse, som det reproducerende køn bestemt af biologien.

Kvinder kom ind på universitetet i slutningen af 1800-tallet; en begivenhed der faldt sammen med, at videnskaben blev moderniseret og blev rigtig ”videnskabelig”. Naturvidenskaben kom til at udgøre normen for videnskabelighed, og det smittede af på andre hovedområder og på opfattelsen af krop, køn og kvindelighed. Med moderniseringen af videnskaben skete der en biologisering og naturalisering af kønnet. Lægerne blev eksperter på kvindekroppen og dermed også autoriteter på pigers og kvinders opdragelse og uddannelse. Kvinden var ikke længere skabt af Gud, men af biologien. Den moderne kvindelighed blev opfattet som en biologisk begrundet essens: Den fødedygtige evne, reproduktiviteten, var konstituerende for kvindelighed. Hjernen og ovarierne kunne ikke udvikle sig samtidig. Kvinders reproduktive evne kom til at stå i modsætning til intellektualitet.

På trods af den reproduktive og biologiske myte lykkedes det i længden ikke at holde kvinder ude fra akademien, men vi skal frem til 1960’erne og 1970’erne, før kvinderne for

alvor nedbrød barriererne. Og selv om diskurserne og repræsentationerne har en effekt – også forstået på den måde, at aktørerne levede dem og udlevede dem – så mister de på et tidspunkt deres ”fortryllelse” og naturlighed.

Professor Astrid Friis, 1949, Det Kongelige bibliotek: Billedsamlingen

I 1960'erne og 1970'erne foregik der såvel samfundsmæssige som bevidsthedsmæssige forandringer, som kom til at ændre det akademiske landskab. Dels begyndte mange kvinder at studere, og de tog deres eksaminer, dels blev der sat spørgsmålstegn ved, at kvindeaspekter var fraværende i de fleste discipliner. I 1971 kom ”det kritiske øjeblik” (et begreb P. Bourdieu bruger om 1968) med den nye kvindebevægelse, og billedet af den intellektuelle kvinde begyndte at ændre sig.

Mens 1870'ernes kvindebevægelse var med til at åbne universiteterne for kvinder, var 1970'ernes kvindebevægelse med til at problematisere opfattelsen af kvindelighed og det naturlige og at åbne disciplinerne og fagene. Kroppen og kønnet bevægede sig fra aktivisme og kvindebevægelse ind i akademien. De nytilkomne⁵ ville ikke bare gå på universitetet, de problematiserede kanon og ville lave om på det faglige indhold. Kønnen, kroppen, seksualitet var nogle af de tematikker, som de bragte med sig.

I Danmark er det her i 2015 100-året for kvinders stemmeret, men det er også 140 år siden, at kvinder fik lov til at studere ved Københavns Universitet, og det er 130 år siden, at Nielsine Nielsen blev den første kvindelige læge i Danmark.⁶ Så der er flere jubilæer, som skal fejres. Om 10 år i 2025 er det 150 år siden, at kvinder fik lov til at studere. På vejen kan man fejre 1916, hvor den første kvinde blev ansat på Københavns Universitet og 1921, hvor kvinder fik adgang til offentlige embeder.

I 1922 blev den første kvinde ansat på almindelige vilkår, men først i 1948 fik vi den første kvindelige professor, nemlig historikeren Astrid Friis. Det var hende, der opfordrede Birgitta Odén til at søge et professorat i Lund, som var blevet ledigt i 1963. Friis gjorde bestemt ikke meget for at støtte kvinder, men her talte hun ifølge Birgitta Odén om pligten til at være en forskende kvinde i mandssamfundet: ”Det var både en rättighet och en skyldighet och det krävde sina offer. Men det var mödan värt”, slutter Birgitta Odén sin artikel ”Astrid Friis – Danmarks första kvinnliga professor” i bogen *Clios dötter gennem hundrede år. I anledning af historikeren Anna Hudes disputats 1893* (Alenius m.fl. 1994:204).

Kvindens uddannelseshistorie er både en historie om fremgang, men også om modstand og forhindringer. Kvinder er blevet ekskluderet mere systematisk fra videnskab end fra alle andre sociale aktiviteter, måske med undtagelse af hæren og kirken. Deres vej ind i højere uddannelse og forskning er først og fremmest blevet skildret som en del af kvindebevægelsens historie, men den hører hjemme i universitetshistorien og videnskabshistorien. Jeg har ønsket at skrive en videnskabshistorie om kvinder og køn, som forhåbentlig kan have en afsmittende effekt på den generelle videnskabshistorie. Kvinder er stadig underrepræsenteret i akademien.

DANMARK - SVERIGE

Min analyse svarer meget godt til de svenske historiske disputatser, som har behandlet kvindelige akademikere i Sverige. Tord Rönnholm: *Kunskapens kvinnor. Sekelskiftets studentskor i mötet med den manliga universitetsvärlden* analyserer den første periode fra 1873 og frem til 1914, hvor de kvindelige studerende efterhånden udgjorde 10 % af de studerende (Rönnholm 1999). Han påviste, at universitetet ikke var et sted for kvinder. De var meget lidt velkomne. Tord Rönnholm påpeger, at det er i lyset af forandringen fra en religiøs til en videnskabelig diskurs, at vi må se modstanden mod kvindelige akademikere. I slutningen af 1800-tallet fik de naturvidenskabelige argumenter imidlertid legitimitet, i takt med at biologien havde succes. Videnskabelige argumenter var en mere moderne indpakning af kønsdominansforholdet, og argumenterne blev hentet i kønnenes biologiske forskelle.

”En frusen ideologi” gennemsyrrer universiteterne ifølge Hanna Markusson Winkvist, som har skrevet afhandlingen: *Som isolerade öar. De lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft* (Winkvist 2003). Formelle regler kan ændre sig, men holdningerne fortsætter, hvilket de 104 kvinder i Sverige, som disputerede mellem 1870 og 1949, fik at mærke. Winkvist kortlægger deres sociale baggrund, deres netværk og forsøger at finde ud af, hvad der blev af dem. Kun én blev professor, resten søgte andre steder: ud i skolen og journalistikken. Det lykkedes således ikke for dem at slå igennem; de var som isolerede øer, afvigere, anomalier, der hele tiden blev problematiseret. Det er en deprimerende historie, men på lang sigt kunne kvinder ikke stoppes, og mænd kunne ikke bevare monopole. Hanna Markusson Winkvist påpeger, at de kvindelige

studerende selv identificerede sig med det mandlige, og det svækkede deres position på ægteskabsmarkedet. Både i Sverige og Danmark var en betydeligere højere andel af akademiske kvinder ikke gift end i befolkningen i øvrigt.⁷

Lina Carls viser i *Våp eller nucka? Kvinnors högre studier och genusdiskursen 1930-1970*, at helt frem til 1970 var det den udbredte diskurs, at kvinder ikke hørte hjemme på et universitet (Carls 2004). Særlig blandt mandlige akademikere, politikere og journalister blev kvinden set på som forskellig fra manden, og formålet med hendes studier blev hele tiden problematiseret. Hun blev anset for en nar eller som en gammeljomfru. Til fordømmene hørte, at den kvindelige studerende var mere interesseret i læreren end i studierne, at hun primært var interesseret i at finde en mand, og at hun egnede sig bedre til kontor- og husarbejde end til intellektuel virksomhed. Diskursen var kort og godt den, at kvinder og mænd var forskellige, at kvinders sundhed tog skade af intellektuel virksomhed, og at ægteskab og studier var uforenelige. Der var eksempler på modstand imod den hegemoniske kønsdiskurs, og modstanden kom overvejende fra kvindelige studerende. Så man kan ane forandringer bag den træge diskurs, og at debatten ændrede karakter i løbet af 1960'erne. På det tidspunkt nærmede antallet af kvindelige studerende sig 70 %. Ingen tvivl om at universitetet er en institution, som længe holdt fast i traditionerne.

På mange måder er udviklingen den samme i Sverige og Danmark – og dog. Et af afsnittene i min bog, som handler om Norden, hedder ”Danmark sidst”. Sverige var ikke først, det var Finland, selv om de var sidst med formelt at åbne universitetet for kvinder, nemlig i 1901. Allerede i 1908 udgjorde kvinder 21,4 % af alle studerende, en andel Norge og Danmark først nåede op på 50 år senere; Sverige lidt før (Ståhle 1996:102). I 1950'erne og 1960'erne blev det mere almindeligt i Sverige og Finland, at kvinder disputerede. I 1960'erne stod kvinder i Finland for 10 til 15 % af disputatserne i landet (Ståhle 1996:98,281). I 1980'erne var kvindernes andel af de årlige disputatser i Finland og Sverige omkring 20 %. Men når man sammenligner andelen af kvindelige forskere i Sverige og Danmark, er det vigtigt at huske på, at vi i Danmark har både universiteter og professionshøjskoler. I Sverige foregår stort set alle uddannelser på et universitet. Andelen af kvindelige ansatte lærere på professionshøjskolerne er betydelig højere end på universiteterne.

Den første kvindelige professorudnævnelse ved et offentligt universitet fandt sted i Sverige i 1937 og i Danmark så sent som i 1946. Russeren Sonja Kovalevsky var allerede blevet professor i matematik ved Stockholms Højskole i 1884, men udnævnelsen var kun mulig, fordi højskolen var privat.

En interessant forskel mellem Sverige og Danmark, som var værd at undersøge, var, at i Sverige dannede de kvindelige studerende deres egne organisationer i modsætning til i Danmark, hvor de med Nielsine Nielsen i spidsen gav udtryk for, at det ønskede de ikke, selv om de frem til 1889 ikke kunne blive optaget i Studenterforeningen

(Rosenbeck 2014:122). Derfor findes der mere materiale om kvindelige studerende i Sverige, flere debatter, flere biografier. Det er imidlertid også en pointe hos Rönholm, at de kvindelige studerende ikke ville se deres situation som begrænset. I deres egne biografier nedtones spørgsmålet om diskrimination. Der var meget få, som talte åbent om disse ting, og det ville således også have været ensbetydende med at problematisere universitetets selvforståelse som et neutralt rum (Rosenbeck 2014a). Det er ved at blive problematiseret i disse år, hvilket Yvonne Hirdmann biografi: *Medan jag var unge: ego-historia från 1900-talet* fra 2015 viser.

REFERENSER

- Alenius, Marianne, Damsholt Nanna, Rosenbeck, Bente (red.) 1994: *Clios døtre gennem hundrede år. I anledning af historikeren Anna Hudes disputats 1893*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Carls Lina 2004: *Våg eller nucka? Kvinnors bögra studier och genusdiskursen 1930-1970*. Malmö: Nordic Academic Press.
- Hvidt, Kristian 2011: *Forsker, Furie, Frontkæmper. En bog om Lis Jacobsen*. København: Gyldendal.
- Jacobsen, Lis (red.) 1925: *Kvindelige Akademikere 1875-1925*. København: Gyldendal.
- Larsen, Pelle Oliver 2013: "Universitetets køn. Kønsnormer og kvinders karrieremuligheder ved Københavns Universitets filosofiske fakultet, 1875-1925". I *Historisk Tidsskrift* 112.
- Lehmann, Edvard 1914: *Fremtidens Kvindesag*. København: V. Pios Boghandel.
- Lehmann, Edvard 1915: *Brytningstiden. Bidrag til Overgangsalderens psykologi*. Kristiania: Steen'ske Bogtrykkeri og Forlag.
- Lehmann, Edvard 1919-1920: "Kvindens århundrede I-V". I *Gads Danske Magazin*, Maj-Juni 1919, September 1919, Oktober 1919, November 1919 og Januar 1920.
- Lehmann, Edvard 1920: *Brytningstiden. Bidrag till Övergångsåres psykologi. Andra Upplagan med ett tillägg: Flickornas Brytningsperiod och skolarbetet av Elis Essen-Möller. Professor i gynecologi vid Lunds universitet*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Lehmann, Edvard 1920a: *Kvinnor*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Lundgreen, Lena, Myrstener, Mats, Wallin, Kerstin E. 2015: *Böcker, bibliotek, bildning. Valfrid Palmgren Munch-Petersens liv og verk*. Stockholm: Monografier udgivna af Stockholms Stad 254.
- Nicklasson, Stine 1997: *Kvinnors väg till fullvärdigt medborgerskab. Pionjärer för moderat politik*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Munch-Petersen, Valfrid Palmgren (1923): "Kvinden som Akademiker". I *Kvinden og samfundet* 5, 19
- Pedersen Inge Lise 2001: Munch-Petersen, Valfrid Palmgren. I *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*. København
- Rosenbeck, Bente 2014: *Har videnskaben køn? Kvinder i forskning*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Rosenbeck, Bente 2014a: "Meritokratiet er en myte". *BioZoom*, no 4, 2014. <http://www.biokemi.org/biozoom/issues/536/articles/2468>

Rönholm Tord 1999: *Kunskapens kvinnor. Sekelskiftets studentskor i mötet med den manliga universitetsvärlden*. Umeå: Umeå Universitet.

Ståhle, Bertel 1996: *Universiteten och forskarna – från stagnation till förnyelse. Universitetsforskare, forskarutbildning och forskarrekrutering i Norden*. København: Nordisk Ministerråd.

Winkvist Hanna Markusson 2003: *Som isolerade öar. De lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft*. Steghag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium, 2003.

NOTER

1. Ida Falbe Hansen (1849-1922) blev mag.art. i nordisk filosofi i 1890. Hun underviste, men gjorde også et stor arbejde for at introducere Selma Lagerlöf for et dansk publikum
2. Efor: forstander for et studenterkollegium især benyttet på de københavnske kollegier. Betegnelse betyder opsynsmand og var i det gamle Sparta betegnelsen for en høj embedsmand.
3. Lehmann, Edvard (1920) var en udvidet men delvist oversat udgave af Lehmann 1914
4. I bogen *Kvindeløst. Den moderne kvindeligheds historie 1880-1980 1987/92* har jeg analyseret den medicinske kvindelighedsdiskurs med inspiration fra M. Foucault.
5. Begreber som de dominerende og de dominerede og nyttilkomne er hentet hos P. Bourdieu
6. Bente Rosenbeck: "Da kvinderne indtog universitetet". *Kristelig Dagblad* 4. juni 2015. <http://www.kristeligt-dagblad.dk/kronik/da-kvinderne-indtog-universitetet>
7. De tre bøger er omtalt i Bente Rosenbeck: Kvinders integration i akademiet. I *Kvinder, køn og forskning* 16, 4 2008.

BILDMATERIAL

Fotografier på sida 23 av Johan Persson (vänster) och Kennet Ruona (höger), Lunds universitets Bild- och mediebank.

Astrid Elkjær Sørensen

Når pæne piger strejker

EN ANALYSE AF OFFENTLIGT ANSATTE DANSKE KVINDERS STREJKEKULTUR 2008

En stor del af det danske såvel som det skandinaviske arbejdsmarked bliver reguleret gennem overenskomstforhandlinger. En af lønmodtagernes vigtigste våben i disse forhandlinger er truslen om at gå i strejke. Det er dog et historisk faktum, at danske kvinder hidtil har været markant mindre strejkevillige end mænd og generelt haft ry for at være mindre fagpolitisk engagerede (Thörnqvist 2010:201-203). Denne artikel undersøger de offentligt ansatte kvinders strejke i Danmark 2008. Igennem dette uddrages der en række centrale pointer, som kan bidrage til at forklare, hvorfor især kvinder ansat i omsorgsfag tit har været modvillige til at gå i strejke, og hvorfor de, når de endelig går i strejke, har gjort det på en markant anderledes måde end mænd. Slutteligt diskuterer jeg, hvilke konsekvenser disse forskelle havde for strejkens effektivitet såvel som på samfundets kønsopfattelse.

BAGGRUNDEN FOR STREJKEN I 2008

I Danmark blev den første overenskomst med ens takster for mænd og kvinder indgået i 1973, og i 1976 vedtog det danske Folketing ligelønsloven, der forbød at gøre forskel i løn på baggrund af køn: Dvs. samme løn for samme arbejde. I 1986 blev den danske ligelønslov ændret efter en EU-dom til, at der skulle gives lige løn for arbejde af samme værdi. (Bjørst 2006) Trods disse ændringer i overenskomst og lovgivningen er det danske løngab dog forblevet cirka det samme som i 1971, nemlig omkring 18-21 % (Larsen 2010:8).

Ligestilling mellem kønnene og herunder ligeløn har ikke været noget stort tema i Folketinget og medierne, efter den danske kvindebevægelse mistede sit momentum i midten 1980'erne (Dahlerup 1998:375). Dette er af kønsforskere blevet forklaret med, at der i Danmark synes at herske en vis bevægelsesafhængighed i forhold til kønspolitiske spørgsmål, som

generelt er blevet bragt til Folketingets opmærksomhed gennem udenomsparlamentarisk pres (Fiig 2006). Heraf at ligestilling mellem kønnene i Danmark politisk set er relativt svagt institutionaliseret, og i perioder uden pres fra neden risikerer at blive et glemt område.

Vi skal helt frem til anden halvdel af 2000'erne før ligelønskravet for alvor fik en renæssance i Danmark. Dette skete, da flere offentligt ansatte fra kvindedominerede fag¹ simultant rejste ligelønskravet på ny i forbindelse med de store velfærdsdemonstrationer i 2006-2007 (Elkjær Sørensen 2014). Ligelønsdebatten blev herved genoplivet i medierne såvel som i Folketinget. Kravet om lønforhøjelser til de offentlige 'kvindefag' blev båret med ind i de offentlige overenskomstforhandlinger 2007-2008, og var grunden til, at flere offentligt ansatte kvinder valgte at strejke i foråret 2008.

TEORETISK BAGGRUND

I min undersøgelse trækker jeg på den amerikanske post-strukturalist Judith Butlers teori om kønsmatrixen. Butler beskriver kønsmatrixen som det net af strukturelle forventninger til de to køns opførelse, som ligger i samfundet (Butler 1993). Disse strukturelle forventninger er ikke nedskrevet som love og kun sjældent direkte formuleret, men fungerer alligevel stærkt regulerende for det enkelte menneskes adfærd i og med, at vi konstant udfører den strukturelt dikterede adfærd og dermed både skaber og opretholder matrixen.

I dansk kontekst er Butler blandt andet blevet brugt af professor i socialpsykologi Dorte Marie Søndergaard i en analyse af unge akademikers måde at gøre og tænke køn på (Søndergaard 1996). I undersøgelsen viser Søndergaard, hvordan Butlers teori fungerer i praksis på en afgrænset gruppe i en bestemt kulturel kontekst (Lykke 2008:65-66). I sin undersøgelse anvender Søndergaard Butlers et, til tider lidt komplicerede, begrebsapparat, som en konkret tegnanalyse. Herigennem understreges deessentialisering i Butlers performancebegreb, da tegn i semiotikken ikke er bærere af absolutte betydninger – men derimod får deres betydning igennem den kulturelle kontekst, som afsender og modtager befinder sig i:

Tegnet på kroppen er et begreb, der skal fungere fremmedgørende for et fænomen, som fremstår så selvfølgelig for os, at vi næsten ikke kan få øje på det. Og for lige at præcisere: Det, der i sin kulturelle indforståethed bliver usynligt for os, er ikke mænd og kvinder. Enhver kulturel aktør kan i reglen umiddelbart udpege mænd og kvinder i en forsamling [...] Det er altså ikke mænd og kvinder, der bliver usynlige for os. Det, der bliver usynligt, er det, mænd og kvinder er konstrueret af. Det er det, mænd og kvinder *kan* være og leve, og det er alt det, de *ikke* kan være og leve, fordi de skal være mænd og kvinder. (Søndergaard 1996:90)

Det er med inspiration i Søndergaards anvendelse, at jeg i artiklen anvender Butlers teori omkring kønsmatrixen og kønsperformance til at forklare kvinderne fra de kvindedominerede fags opførelse og prioriteringer. Forstået således, at mit udgangspunkt også er, hvordan køn konstant gøres og forhandles, og ikke så meget om, hvad køn er. I min analyse vil jeg ligeledes også komme ind på, hvordan og hvorledes kvindefagene så at sige skubbede til den etablerede kønsmatrix.

DEN AFGØRENDE FOLKESTEMNING

Der har været teoretiseret over, om den såkaldte danske model² også gør sig gældende ved overenskomstforhandlinger i det offentlige (Jørgensen 2010:155). Dette indeholder dog grundlæggende 3 problemer:

1. I det offentlige er arbejdsgiver også lovudøver og budgetmyndighed, hvilket forhandlingsmæssigt betyder, at staten har nogle flere handlemuligheder end en privat arbejdsgiver. Dette rejser også spørgsmål ved, hvorvidt man kan hævde, at forhandlingen forgår uden indblanding fra statens side.
2. Det offentlige kan i sidste ende ikke konfliktes økonomisk ihjel, dels fordi regeringen ville gribe ind, længe før dette skete, og dels, fordi en strejke i det offentlige på den korte bane ofte sparer penge i form af sparede lønkroner. I det private spares der selvfølgelig også lønudgifter, men her er der til gengæld et tab af produktion og profit – hvilket sjældent er tilfældet i det offentlige.
3. Strejker i det offentlige kan sjældent være altomfattende. Dette gælder især for personalet i sundhedssektoren, der er udelukket fra at bruge midler som total arbejdsnedlæggelse, da dette ville koste menneskeliv.

Dette kan muligvis være en del af forklaring på, hvorfor kvinder historisk set har strejket mindre end mænd – men det gør også, at en strejke i det offentlige, og hermed i alle de store kvindefag, nødvendigvis kommer til at foregå under andre betingelser. Da både regeringen og de lokaltvalgte er, i hvert fald indirekte, indblandet, bliver en af disse forskelle, at befolkningens holdning til konflikten er vigtig. For de indblandede politikere vil jo gerne genvælges, og derfor er det for farligt for disse at gå imod en bred folkestemning.

Strejkerne i 2008 blev i høj grad en kamp om befolkningens gunst, hvor de kvindedomineerede fagforeninger, KTO³ og regeringen alle forsøgte at vende stemningen til deres fordel ved at plante historier i medierne eller købe annoncer. Strategien fra KTO og regering gik i høj grad på at underminere kvindefagenes troværdighed så meget som muligt. Fx offentliggjorde KTO, at social- og sundhedsassistenterne havde fået tilbudt mere end de 12,8 % i lønstigning inden forhandlingernes sammenbrud. En historie FOA's formand Dennis Kristensen dog hurtigt lukkede ned i medierne ved at udtale, at skulle FOA have sagt ja til denne aftale, havde andre lavtlønnede kvinder, fx pædagogmedhjælperne og plejehjemsassistenterne, fået mindre, og det ville have været urimeligt (Jacobsen & Pedersen 2010:200).

Både FOA og Sundhedskartellet syntes begge at frygte mediehistorier om, hvordan patienter kom i livsfare eller fik varige mén af strejken. Der blev derfor gjort meget ud af at opstille et effektivt nødberedskab og få kommunikeret ud, at der ikke var grund til nervøsitet: ”Borgerne skal ikke være bange for at blive svigtet, hvis de er i livstruende eller førlighedstruende situationer. Connie Kruckow, formand DSR” (Jacobsen & Pedersen 2010:203).

Kravet om ligeløn til kvinderne ansat i omsorgsfagene fik i 2008 ca. 45 % af de offentligt ansatte til at erklære konflikt – hvilket førte til de største strejker og demonstrationer i Danmark siden 1985. Foto: Torben Kastrup

FOA oprettede desuden en hotline, hvor brugere og pårørende kunne ringe ind med spørgsmål og bekymringer vedr. strejken (Jacobsen & Pedersen 2010:204). Disse kommunikative tiltag viser, at de strejkende og deres fagforeninger fandt det yderst vigtigt, at der ikke under nogen omstændigheder kunne stilles det mindste spørgsmålstejn ved sundhedsarbejdernes dedikation og ansvarlighed. Under strejken fastholdt kvindefagene et solidt flertal i befolkningen både for strejken samt deres lønkrav (Jacobsen & Pedersen 2010:202).

Dette store fokus på at have folkestemningen med sig eksemplificerer, hvordan en strejke i det offentlige foregår på andre vilkår end i det private. I det private er målet ikke primært at vinde befolkningens sympati, men snarere at ramme modstanderen så hårdt på pengepungen, at denne giver efter. Dette har også en kønsmæssig side i og med, at der er en overvægt af kvinder i de offentlige sektorer og en overvægt af mænd i den private sektor – hvilket betyder, at de fleste kvinders løn forhandles på andre præmisser end de fleste mænds.

HUMORENS NØDVENDIGHED

Strejkerne i 2008 var på mange måder usædvanlige. For sygeplejerskerne blev den knap 9 uger lange strejke den for DSR (Dansk sygeplejeråd: De danske sygeplejerskers fagforening) længste nogensinde (Nissen-Petersen 2008). For pædagogerne i BUPL (Børne- og ungdomspædagogernes landsforbund: De danske pædagogers fagforening) var det første gang, at man ikke nedlagde arbejdet overenskomststridigt (Enoksen 2008). For de

kortuddannede kvinder fra FOA (Fag og Arbejde: Danmarks tredjestørste fagforeninger, organisere primært kvinder med kort uddannelse herunder folk ansat i hjemmeplejen) var strejken usædvanlig i og med, at man strejkede på både kommunalt og regionalt niveau, og dermed faktisk kørte to strejker sideløbende (før kommunalreformen i 2007 forhandlede man kun på et plan). Således indgik FOA forlig med KL (Kommunernes Landsforeninger) den 5. maj 2008, hvorefter strejkerne stoppede på lokalt plan, men fortsatte på regionalt niveau.

Overalt i landet var der meget stor aktivitet blandt de strejkende, hvilket udmøntede sig i et væld af forskellige aktioner og demonstrationer organiseret på græsrodsplan. Alle organisationerne kørte selvstændigt deres egne strejker, men disse havde alligevel mange fællestrekk, og lokalt valgte de strejkende ofte at samarbejde på tværs af faggrupper. Dette kan ses som et udtryk for, at de strejkende i kraft af deres kønsmærkede fag opfattede sig som et samlet interessefællesskab, og at tidligere stridigheder på baggrund af uddannelseslængde var glemt eller i hvert fald skubbet i baggrunden.⁴ Dette store fællesskab synes at have haft stor betydning for de strejkende. I hvert fald fremhæver mange af de strejkende de fælles aktioner som værende de bedste, fx: ”Men det allerbedste var at være med i det store fælles optog gennem byen sidste tirsdag sammen med sundhedskartellet og BUPL Århus.” Jytte Svensson, sosu-vikar Aarhus. (Sørensen mfl. 2008:47).

Ved overenskomststrejkerne er det altså ikke urimeligt at fremstille de medvirkende som en samlet kvindebevægelse organiseret omkring en fælles ligestillingsdagsorden. Dette er interessant, da en sådan bevægelse ikke har været til stede i Danmark siden starten af 1980'erne. Når jeg bruger udtrykket kvindebevægelse, vil jeg gerne understrege, at det ikke skal opfattes således, at fagenes mandlige medlemmer ikke var med, men de strejkende havde en klar og fælles selvforståelse om sig selv som værende kvindefag og tildelt en lavere løn, fordi de var kvinder eller arbejdede i stereotype kvindejob.

Den bevidsthed ift. at arbejde i kvindefag, ser vi da også tydeligt i alle deltagende fagforeningers kampagner, der alle havde et tydeligt kønsperspektiv. Sygeplejerskerne og plejepersonalet fra FOA markerede det direkte med skrevne slogans som ”offentlige koner vil have flere kroner” og ”ligeløn, det handler om vilje” på bannere, T-shirts og skilte (Birte Sørensen mfl. 2008:27, 79). Pædagogerne derimod valgte en mere underspillet strategi ved at lave alt materiale såsom bannere, T-shirts og foldere i farven magenta (stærk pinklilla), der i vores kultur typisk associeres med det feminine. De strejkende valgte desuden hovedsagelig at lave deres aktioner og happenings humoristiske og venlige. Befolkningen blev således ikke mødt af alvorlige strejkende med røde faner, men oftere af små grupper af fx dansende sygeplejersker, pædagoger på prinsessepicnic eller social- og sundhedsassistenter, der delte gær ud for at få lønnen til at hæve (Sørensen mfl. 2008:51, 62, 45).

Denne venlige og humoristiske strejkestil er anderledes end den taktik, man ellers plejer at møde i forbindelse med arbejdskampe i Danmark, hvilket jeg uddyber senere i artiklen, men den er også interessant set i forhold til den danske ligestillingsdebat. Denne har ry for

at være polariseret, og ”feminisme” bliver af mange danskere opfattet som et kontroversielt begreb, der giver associationer til sure og mandehadende kvinder. Dette har haft den konsekvens, at mange feministiske debattører i Danmark ofte har brugt meget tid og skriveplads på at vise, at de ikke passer ind i den stereotyp (Fiig 2006:163-165). Dette forhold betyder, at det er svært for et individ eller en gruppe (særligt en kvindedomineret gruppe) at få sat et ligestillingsemne på dagsordenen uden at blive stigmatiseret som sure feministe og herigennem tabe mulighed for at påvirke den brede samfundsdiskurs.

Det ligner en prinsessefest, men det er ikke for sjov. Pædagogerne var under strejken mestre i at sælge deres budskab gennem en blanding af selvironi, gadeteater og underspillede pointer. Foto: Torben Kastруп

Ved at bruge humor, ja ligefrem ironi, som BUPL gjorde det, ved at bruge hyperfeminine farver og prinsesse tema, undgik mange af de strejkendes aktiviteter dette stigma. Hvordan det? Jo, humor kan ses som invitation til en alternativ virkelighedsfortolkning og kan ligeledes bygge bro mellem forskellige ståsteder såvel som være et middel til overvindelse af ubehagelig stemning (Wahl mfl. 2005:121). Følgelig snakker man ofte om den forløsende latter. Ergo afmonterer brugen af humoren altså noget af den negativitet, folk umiddelbart møder ligestillingsspørgsmål med. Ironi, som fx pædagogernes overdrevne feminine udtryk, kan ses som en parodisk korrekt kønsperformance over den feminine kønsroller. Et andet eksempel er sygeplejerskernes forkærlighed for at positionere deres få mandlige kollegaer i front med de mest feministiske skilte, og hermed fremstille det maskuline som bevægelsens feministiske front. Begge eksempler er effektive måder at dekonstruere

magtstrukturer på (Gherardi 2011:42). Ironi fungerer nemlig som en implicit udstilling og en kritik oftest gennem en mimen af den kritiserede struktur. Denne mimen fungerer i tomrummet mellem det udsagte og det mente (Gherardi 2011:118), og tilskueren til den ironiske handling vil i henhold til det sproglige velvillighedsprincip selv gå ind og forsøge at forstå, hvorfor denne dobbelttydighed finder sted⁵ (Møller Nielsen 2010:33-41). Igennem denne afkodning og den følgende forståelse af ironiens pointe inddrages tilskueren i analysen og udfordringen af magtstrukturen, og herigennem opstår der en mulighed for, at denne forandres. BUPL's overdrevne mimen af den feminine kønsrolle og den diskurs, som knytter sig hertil, kan faktisk ses som underminering af netop dette: Men da denne underminering er både humoristisk og ironisk, skaber og forudsætter den fælles forståelse, samtidig med, at den gør det umuligt at udpege pædagogerne som sure feministere.

FOA's medlemmer demonstrerede altid med deres karakteristiske 'varme hænder'. Således signalerede de, at kampen for en bedre løn var stærkt sammenknyttet med kampen for mere og bedre velfærd. Foto: Jakob Esben

NÅR LIGELØNSKRAVET SKAL FORENES MED KALDSTANKEN.

Kvindefagene brød altså i 2008 med resten af fagbevægelsen ved de offentlige overenskomstforhandlinger og gik i strejke, fordi de ønskede en højere lønstigning, end de kunne få ved forhandlingsbordet, og også helst højere end de ikke kvindedominerede offentlige fags lønstigning. Det var dog en udfordring for de offentligt ansatte kvinder at gå på barrikaderne for sig selv. Dette kan man se afspejlet i, at næsten ingen af kvinderne siger, at de er i konflikt for højere løn, fordi de personligt vil have flere penge. Langt de fleste gange angiver, at en højere løn skal sikre fagets fremtid, for ellers vil man ikke kunne tiltrække de unge: ”Ellers er vi sygeplejersker et uddøende folkefærd, unge sygeplejersker

vil ikke finde sig i så dårlig en løn'. Åse Jensen, Sygeplejerske/demenskoordinator" (Sommer b 2008: uden sidenumre).

Hermed bygger de strejkede et narrativ op om, at de offentligt ansatte gik på gaden for borgerne og velfærdsstatens skyld, og ikke deres egen. Dette kan der selvfølgelig være en mediemæssig fordel i, da det skaber sympati i befolkningen, men det har næppe kun været taktik, der fik så mange strejkende til at komme med den samme begrundelse igen og igen. En del af begrundelse kan nok også findes i kønsmatrixen, og de strukturelt dikterede kønsroller, der findes heri. I det danske samfund beskrives kvinder ofte som omsorgsgivende og milde, og dette billede er ekstra stærkt i omsorgsfagene, hvor der er over 100 års erhvervshistorie for kaldsarbejde og fravalg af strejkevåbnet ud fra patienthensyn. Dette billede passer dårligt med højtråbende strejkende, og det er derfor ikke overraskende, at de strejkende i 2008 prøvede at sætte deres handlinger ind i et narrativ, som ligger nogenlunde indenfor kønsmatrixen; muligvis for at gøre strejken legitim overfor resten af samfundet, men nok i ligeså høj grad for at få det til at passe ind i egen selvforståelse.

Denne altruistiske mentalitet var dog også truende for strejkens effektivitet. Flere steder påtog sundhedspersonalet udtaget til nødberedskab, at det ikke måtte kunne mærkes for borgerne, at der blev strejket. I disse tilfælde udvandede strejken i og med, at målet med en strejke jo netop er at presse modstanderen ved ikke at udføre nødvendigt arbejde. Denne nærmest overdrevne pligtfølelse ses tydeligt i følgende henvendelse til FOA fra en tillidsrepræsentant på et plejehjem: "Kan vi ikke bare aflyse konflikten i morgen, så vi lige kan få vasket borgerne og givet dem lidt omsorg? Så kan vi med god samvittighed forsætte strejken dagen efter." (M. Nielsen 2008).

Kønsmatrixen dikterer således en bestemt måde at strejke på for de offentligt ansatte kvinder – eller måske snarere forholde sig til det at være strejkende på – der gav en fordel i henhold til at vinde sympati, men en ulempe mht. at sikre en effektiv strejke. En bekræftelse af, at kvinder (ofte) strejker anderledes end mænd, får vi fra Jan Lynge, der oprindeligt var byggeriarbejder, men skiftede til at være servicearbejder i det offentlige, og derfor deltog i strejkerne i 2008 gennem FOA. (Rohweder 2008:23-29) Jan Lynge havde stor strejkeerfaring fra sit gamle erhverv, og han forholder sig kritisk til måden at strejke på i sit nye erhverv: "Efter min mening blev strejken til en oplysningskampagne i stedet for en arbejdskamp. Den kunne have været blodigere og mere kraftfuld, og så havde jeg måske også fået en bedre løn." (Rohweder 2008:29)

I citatet giver Jan Lynge også udtryk for, at han kæmper for sin egen løn, hvilket er endnu en forskel fra kvindernes udsagn. Ligeledes synes Jan Lynge, at de faglige møder, der blev holdt i forbindelse med strejken var useriøse: "Men de møder bar desværre ikke præg af arbejdskamp. Der var snarere tale om en kæmpe fødselsdagsfest for 'tante Olga'. Vi diskuterede ikke, vi sang sange og klappede. Efter min mening var det ikke seriøst, og jeg følte mig ærlig talt til grin." (Rohweder 2008:25)

Dette står i modsætning til de mange beretninger fra kvindelige strejkende om, at strejken var både seriøs og velgennemført. Tag fx følgende citat fra sygehjælper Dorthe Andersen: ”Der var ingen, der var syge i de fem uger. Ingen der betragtede konflikten som en badeferie. Alle tog det meget seriøst. Vi fik et kanon sammenhold, og der opstod en helt utrolig solidaritet og fælles ånd.” (Rohweder 2008:34)

Så hvad Jan Lynge ser som udtryk for mangel på diskussion, ser Dorthe Andersen altså som sammenhold. Denne diametralt forskellige oplevelse af den samme strejke kan måske være med til at forklare, hvorfor mænd og kvinder til tider har haft svært ved at enes indenfor fagbevægelsen.

Spørgsmålet er dog om kønsmatrixen ikke også flyttede sig igennem strejken i 2008 på trods af den delvise tilpasning til denne. For trods alt brød de offentlige kvinder jo med ideen om dem som tavse og altopofrende. Dette paradoks mellem på en gang at leve op til uskrevne normer og samtidig bryde med dem, beskriver Butler på følgende måde: ”I will not be a poor copy in your system, but I will resemble you nevertheless by *miming* the textual passage through which you construct your system and showing that what cannot enter it is already inside it (as its necessary outside.” (Butler 1993:45, kursiveret i original)

Omformuleret kan man således sige, at godt nok mimedede og performede de strejkende efter de etablerede, uskrevne regler i kønsmatrixen, men de kopierede dem ikke. Herigennem åbnede de op for den mulighed for forandring, der bliver tilgængelig, når man placerer sig på grænsen af det etablerede. For de strejkendes opførsel var ganske vist genkendelig som en korrekt performance over de uskrevne normer for kvinder i omsorgsfagene, men trak samtidig på elementer, der lå udenfor dette system; fx. protest, larmende opførsel og krav om forbedringer. Ergo var deres opførsel acceptabel, men alligevel skæv i forhold til den oprindelige kønsmatrix, hvilket så at sige lagde et diskursivt indre pres på kønsrollerne.

Denne ændring af kvinderollen syntes de strejkende også selv at være bevidst om. Fx udtalte pædagogmedhjælper Susanne Dalby kort efter strejken: ”(...) fordi en af de rigtig gode ting ved denne arbejdskamp har været, at de pæne piger slet ikke er så pæne mere.” (Rohweder 2008:49)

De aktive kvinder fra strejken i 2008 kan altså have været med til at gøre det nemmere og mere legitimt for kvinder at formulere og kæmpe for faglige krav, også selvom det foregår anderledes, end den mandligt dominerede fagbevægelse er vant til. Behovet for denne ændring finder vi i følgende citat fra FOA's formand Dennis Kristensen: ”Det er kommet fuldstændig bag på mig, hvordan de bliver ved med at stå der dag efter dag med knejsende hoved og råbe lige så højt som en havnearbejder.” (Moustgaard 2007: uden sidenumre)

De strejkende kvinder brød altså med en meget gammel kønsstereotyp i fagbevægelsen, en stereotyp, der var så stærk, at selv en af kvindedominerede fagforeningers egen formand var underlagt den.

KONKLUSION

De strejkende kvinder var nødt til at tænke i udtryksformer, der gjorde, at de ikke blev opfattet i en negativ feministisk ramme. Dette betød, at der under strejken i 2008 var stor fokus på at fremstå humoristiske, ironiske og venlige. Under mere klassiske (og traditionelt mandsdominerede) strejker er deltagerne ikke på samme måde nødt til at forholde sig til deres køn eller på anden måde arbejde for ikke at blive fanget i negative stereotyper. Derfor er det her legitimt for de strejkende at have et vredt udtryk og kræve

Sygeplejersker og pædagoger i samlet demonstration foran Christiansborg for at sende et budskab til politikerne om, at de også havde et ansvar for den manglende ligeløn. Foto: Torben Kastrup

ting direkte, da dette ikke giver negative associationer, men snarere tolkes i retning af viljefasthed og retfærdig harme. En traditionel strejke kræver hermed umiddelbart mindre af sine deltagere end de kvindedominerede fag i 2008, fordi de strejkende uden omsvøb eller større planlægning kan gå direkte ud og protestere over de forhold, som de finder uretfærdige. De kreative aktivitetsformer under overenskomststrejken i 2008 betød dog også, at strejken blev langt mere synlig, da mange af aktionerne under strejken gav både gode fotomuligheder og gode historier, hvilket gav stor og positiv pressedækning. De ekstra krav til de kvindelige strejkende betød altså ikke kun ekstra besvær, men også større synlighed.

Spørgsmålet er dog om strejker i det offentlige, og særligt i omsorgsfagene (hvori der er en stor overvægt af kvinder), ikke også er langt mere afhængig af at kommunikere positivt til både medierne og befolkning, da offentligt opinion her er langt mere vigtig end at ramme modstanderen økonomisk.

Højere løn blev ikke beskrevet af de deltagende kvindefag som et selvstændigt krav, men derimod som en forudsætning for en stærk offentlig sektor. Således var der altså hele forløbet igennem en historie om de demonstrerende som en del af en altruistisk bevægelse, der i ligeså høj grad kæmpede for brugerne af de offentlige ydelser som dem selv. Dette kan ses i sammenhæng med Butlers teori omkring kulturel forståelse, hvor det var nødvendigt for strejkens legitimitet, både i samfundet og hos deltagerne selv, ikke at bryde totalt med de kulturelle forventninger til kvinder ansat i omsorgsjob.

De deltagende kvinders altruistiske narrativ betød altså, at de ikke brød fuldstændig med den fortælling om kaldsarbejde, der dominerer arbejdet i det offentlige (herunder særligt i sundheds- og plejesektoren). Denne tilpasning til kønsmatrixen betød dog, at strejkens effektivitet til tider blev truet, og at den mandlige del af bevægelsen til tider følte sig fremmedgjort.

BUPL, FOA og Sundhedskartellet endte alle med at indgå forlig, og ingen af strejkerne endte således med regeringsindgreb, som mange ellers havde spået. Alle forligene indeholdt en lille lønforbedring på omkring de 0,5 % i forhold til det oprindelige KTO-forlig og gik alle massivt igennem ved urafstemningerne blandt medlemmerne (Jacobsen og Pedersen 2010:213-215). Således fik alle de strejkende altså en større lønfremgang, end de kunne have opnået ved KTO-forliget, omend det endelige resultat lå langt fra deres erklærede mål på 15 %.

Måler man kun i lønkroner til den enkelte strejkende eller i, om ligelønsgebet flyttede sig procentvis, havde strejken kun ringe effekt. Dette skyldes for det første, at sprængningen af rammen var relativt begrænset. Herudover blev lønstigningerne ikke så høje, som fagforeningerne havde troet, da reguleringsordningen dikterede, at det offentlige aldrig må blive lønførende, hvilket endte med at umuliggøre dele af den aftalte lønstigning (politiken.dk 10.4-2009). Dette forhold var relateret til den globale finanskrisen, og dens omfang og effekt har sandsynligvis været forholdsvis uforudset under overenskomstforhandlingerne i foråret 2008.

Bevægelsen opnåede således mere på et diskursivt niveau, dvs. i forhold til at forandre, hvordan vi betragter kvinder ansat i omsorgsfag, end de opnåede på realpolitisk niveau, dvs. i forhold til at sikre sig en lønstigning, der er reelt mindskede løngevinsten mellem mænd og kvinder. Dette efterlader os med spørgsmålet, om de nuværende strukturer i det danske samfund simpelthen ikke havde de nødvendige åbninger til store realpolitiske forandringer i kvindefagenes løn. I så fald kan de diskursive ændringer bevægelsen opnåede, betragtes som det, der muligvis kan skabe de revner i strukturen, som åbner en mulighed for at opnå en regulær realpolitisk forandring i fremtiden.

REFERENSER

- Berge, Lars Kjell & Maagerø, Eva (red.) 2005: *Semiotics from the North. Nordic approaches to systemic functional linguistics*. Oslo: Novus Press.
- Cameron, Deborah 2012 [1995]: *Verbal hygiene*. 2. uppl. New York: Routledge.
- Fairclough, Norman 1992: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity press.
- Gregfelt, Maria 2009: *En naturläkemedelsannons vs. en redaktionell artikel*. Uppsats, Text och textdesign, ht 2009. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Halliday, M.A.K. & Matthiessen, Christian M.I.M. 2004: *An introduction to functional grammar*. 3. uppl. Reviderad av Christian M.I.M. Matthiessen. London: Arnold.
- Andersen, Sara & Frederiksen, Marie 2010: "Pæne piger kan også strejke – sygeplejerskernes strejke 2008", *Tidsskrift for Arbejdsliv* nr. 2, 2010.
- Bille, Marie 2011: "Uligeløn: Eksperter er vildt uenige", *Børn og Unge* nr. 1, 2011.
- Bjørst, Byrial Rastad 2006: "Ligeløn for arbejde af samme værdi", *Arbejderhistorie* nr. 2-3, 2006.
- Butler, Judith 1993: *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*. New York: Routledge.
- Caraker, Emmett 2010: "Sundhedskartellet og overenskomst 2008". I: I Deding, Mette og Holt, Helle (red.) *Hvorfor har vi lønforskelle mellem kvinder og mænd – en antologi om ligeløn i Danmark*. København: SFI
- Dabu 2008: "Fortsat opbakning til strejkende", *TV2 Nyhederne Online*, 22.5.2008.
- Dahlerup, Drude 1998: *Rødstrømperne – den danske Rødstrømpebevægelses udvikling, nytænkning og gennemslag 1970-1985*, Bind 2, København: Gyldendal.
- Enoksen, Ivan 2008: "OK 2008: Et stort skridt nærmere konflikten", *Børn og Unge* nr. 08, 2008
- Enoksen, Ivan, Bye Jensen, Vibeke og Hagemann, Steffen 2008: "OK 2008: Smal strejkesejr", *Børn og Unge* nr. 22, 2008
- Ferree, Myra Marx 2012: *Varieties of feminism – german gender politics in global perspective*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Fiig, Christina 2006: "Det vigtigste er debatten". I Borchorst, Anette & Christensen, Ann-Dorte (red.) *Kønsrefleksioner – om magt og mangfoldighed*. Aalborg: Aalborg Universitets forlag.
- Gherardi, Silvia 2011: "Ways of knowing: Gender as a politics of knowledge". I Jeanes, Emma L. mfl. (red.) *Handbook of gender, work & organization*. West Sussex: Wiley
- Jacobsen, Kurt & Dorthe Pedersen 2010: *Kampen om den danske model – da sosu'erne rystede det etablerede system*. Viborg: Informations forlag.
- Jørgensen, Henning 2010: "Det offentlige aftalesystem og uligelønnen". I [Deding, Mette & Holt, Helle (red.) *Hvorfor har vi lønforskelle mellem kvinder og mænd – en antologi om ligeløn i Danmark*, København: SFI.
- Larsen, Mona 2010: *Lønforskelle mellem kvinder og mænd i 2007 – analyser for lønkommissionen*. København: SFI
- Lykke, Nina 2008: *Kønsforskning – En guide til feministisk teori, metodologi og skrift*. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur.

- Lønkommissionen 2010: *Lønkommissionens redegørelse*, bind 1. Lønkommissionen. http://www.lonkommissionen.dk/lonkommissionens_medlemmer.html
- Moustgaard, Ulrikke 2007: "Farvel Florence Nightingale", *kvinfo.dk*, 16.9.2007.
- Møller, Trine 2011: "Feminist, ikke feminist". *Information*. 5.2.2011.
- Nielsen, Merete 2008: "Det var så den strejke". *Fag og Arbejde – fagbladet for FOA*. Nr 6, juni 2008.
- Nielsen, Niels Møller 2010: *Argumenter i kontekst – introduktion til pragmatisk argumentationsanalyse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur 2010.
- Nissen-Petersen, Sigurd 2008: "Den længste strejke". *Sygeplejersken* nr. 12, 13.6.2008.
- Pittelkow, Ralf 2008: "Pittelkow: Derfor blev indgrebet væk". *Jyllandsposten*. 1.6.2008.
- Ritzau 2008 A: "Citathistorie fra Politiken: 'Strejke har stor sympati hos danskerne'". 15.4.2008.
- Ritzau 2008 B: "Citathistorie fra TV2 Nyhederne: 'Fortsat stor opbakning til de strejkende'". 30.4.2008.
- Rohweder, Marianne Schjøtte 2008: *Kamp til strengen – 50 dage, der gjorde en forskel*. København: FOA
- Helle Thorning-Schmidt 2008: "1. maj 2008", taget fra *dansketaler.dk* 16.5.2013.
- Sommer, Christina 2008 A: "Den dag sygeplejerskerne gik...". *Sygeplejersken* nr. 9, maj 2008.
- Sommer, Christina 2008 B: "Kampegejt trods dødvande". *Sygeplejersken* nr. 11, august 2008.
- Sundhedskartellet 2008: "Nedsættelse af lønkommission stor sejr for Sundhedskartellet". *Sundhedskartellet.dk*. 17.9.2008.
- Søndergaard, Britta 2008: "Sygeplejerskerne stemte ja". *Sygeplejersken* Nr. 13, 27. juni 2008.
- Søndergaard, Dorte Marie 1996: *Tegnet på kroppen – Køn: koder og konstruktioner blandt unge voksne i akademien*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Sørensen, Birte mfl 2008: *Tid til nye tider – fotobog over OK08-strejkerne*. København: forlaget Arbejderen.
- Sørensen, Astrid Elkjær 2014: "Fra velfærdsbevægelse til ligelønsbevægelse – De offentlige kvinders kamp for ligeløn i forbindelse med forløbet omkring overenskomstforhandlingerne 2008". *Temp - Tidsskrift for historie* nr. 9, 2014.
- Thörnqvist, Christer 2010: "Kvinder og strejker – I nord og Internationalt". I Deding, Mette & Holt, Helle (red.) *Hvorfor har vi lønforskel mellem kvinder og mænd – en antologi om ligeløn i Danmark*, København: SFI.
- Uoplyst skribent 2008 A: "OK 08: Klar til konflikt". *Børn og Unge* nr. 13, 2008.
- Uoplyst skribent 2008 B: "Politisk uro om ligelønskommission". *Berlingske Tidende* 14.4.2008.
- Uoplyst skribent 2009: "Gevinsten fra strejken forsvinder". *politiken.dk* 10.4.2009.
- Voller, Louise 2008: "Samfundet skal mærke konsekvenserne af strejken". *Information* 16.4.2008.
- Wahl, Anna, Charlotte Holgersson & Pia Höök 2005: "Ironi as a feminist strategy for women managers". I Johansson, Ulla & Woodilla, Jill (red.) *Irony and organizations*. København: Liber Copenhagen Business School Press.

NOTER

1. Defineret her som fag, hvor kvinder udgør langt størstedelen af de ansatte - dvs. 75 % eller mere.
2. Betegnelse for organisering af det danske arbejdsmarked, hvor det centrale element er de frivillige overenskomster, der indgås mellem arbejdsgiverforeningerne og fagforeninger. Arbejdsmarkedet i Danmark er således ikke primært reguleret af Folketinget, men af arbejdsmarkedets parter. Lignede modeller findes i de andre skandinaviske lande.
3. KTO (Kommunale Tjenestemænd og Overenskomstansatte) er et forhandlingsfællesskab for ansatte i kommuner og regioner. Normalt hører FOA og BUPL herunder, men da begge valgte at forhandle deres overenskomst i 2008 selvstændigt i stedet for i KTO-fællesskabet, endte KTO faktisk som en modstander for disse. KTO argumentation var, at et bedre resultat for de kvindedominerede fagforeninger ville underminere KTO's resultat ved denne overenskomst og deres autoritet ved kommende forhandlinger.
4. I 1990'erne såvel som 2000'erne har de kvindedominerede fagforeninger ikke arbejdet sammen eller støttet hinanden omkring krav om ligeløn, for eksempel kritiserede DSR i starten af 2007 hjemmehjælpernes strejke.
5. På disse sider redegør Møller Nielsen for, hvordan man rationelt altid forsøger at forstå meningen bag dens andens kommunikation, også selv om denne er pragmatisk tvetydig.

BILDMATERIAL

Bild på sida 36 är ett utsnitt av fotografiet "Flere hænder" av Jakob Esben.

Susan Lindholm

Att tänka kring ”svensk, vit maskulinitet” inom populärmusiken

Januari 2010 publicerade *Tidskrift för Genusvetenskap* ett temanummer kring vithet. I detta temanummer reflekterade forskare från olika fält kring vikten av att ”göra kritisk vithetsanalys till en ständigt närvarande del av genusforskningen som den borde vara” (Lindberg, Stollo & Björk 2010:3). Att göra en sådan analys är dock inte självklart eller enkelt (Hübinette & Mähle 2015). Farorna är många: att lyfta ”ras” som ett analytiskt begrepp kan till exempel bidra till att föreställningen kring socialt konstruerade ”rasskillnader” upprätthålls. Att dessutom, som jag i denna artikel föreslår, tänka kring ”svensk, vit maskulinitet” innebär även risken att den ”vita mannens” berättelse återigen får stå i fokus för historieskrivningen (Ahmed 2010). Genom att använda mig av kulturvetaren Stuart Halls diskussion kring olika former av skillnad, argumenterar jag i följande text för att ett sådant perspektiv ändå kan vara användbart när ”svensk, vit maskulinitet” analyseras som en osynlig bakgrund för berättelsen om ”den andre” inom den globala populärmusiken.

Forskare i USA har länge påtalat och analyserat betydelsen av genus och etnicitet eller ras inom populärmusiken. Redan 1957 påpekade journalisten Norman Mailer att populärmusiken har blivit en arena där unga vita män förhandlar sin maskulinitet (Neal 2005:370). Kulturvetaren Mark Anthony Neal menar dessutom att sättet hur ”vita” artister har använt sig av kulturella representationer skapade inom en ”svart” kontext länge har varit en central fråga inom populärmusiken (Neal 2005:369). Dessa konstruktioner av ”svart” och ”vit” kan dock inte direkt översättas till en svensk kontext. I min doktorsavhandling analyserar jag hur framförallt Hip-hop artister skapar en ”Latino” eller ”Chilensk” identitet genom sin musik mellan Chile och Sverige. I detta arbete ingår en analys av hur Fredrik

FreddeRico Ekelund, en svensk R&B-artist som inte har någon familjeanknytning till Latinamerika skapar en sådan "Latino" identitet som musiker. Baserat på en intervju med Fredrik ställer jag frågan hur denna identitet kan tolkas genom att analysera "svensk, vit maskulinitet" som en osynlig bakgrund för berättelsen om "den andre" (Lindholm 2015).

"VI" MOT "DEM"

Att prata om vithet blir enligt min mening intressant då "den andre" alltid definieras som annorlunda från någonting. Genom att definiera vem "de" är, definierar vi alltid även oss själva. "Den andre" är inte vilken andre som helst, utan vår specifika andre, vår "intimate enemy" som är annorlunda i relation till just "oss" i ett specifikt historiskt sammanhang (Nandy 1988). Som Edward Said påpekar i hans banbrytande bok *Orientalism* uppstod till exempel ordet och definitionen av Orienten som kontrast till Occidenten, det vill säga västvärlden (Said 1978). Vithet kan här ses som denna "osynliga bakgrund" mot vilken icke-vita konstrueras som annorlunda (Ahmed 2010). Enligt kulturvetaren Stuart Hall rymmer en sådan konstruktion av "vi" mot "dem" två olika former av skillnad (Hall 2005:448).

Första formen Hall belyser, är en skillnad som skapar en radikal, oövervinnlig olikhet mellan "vi" och "dem". Det är en sådan radikal skillnad som rasismen baseras på, där skillnader kring ras, nation, och etnicitet naturaliseras som oövervinnliga och fundamentala. "Den andre" ses här som främmande och annorlunda på ett så avgörande sätt att denne inte kan bli del av "vårt" samhälle. Denna form av skillnad har satt sin historiska prägel på olika samhällen på olika vis. Sociologen Aníbal Quijano påpekar till exempel, att de politiska och sociala hierarkier kring "ras" som skapades i Sydamerika under tiden av den europeiska kolonialismen idag lever vidare i olika former av kunskapsproduktion och diskriminering i vardagen (Quijano 2000).¹ Denna första form av skillnad innehåller även makten att benämna "den andre".

Den andra formen av skillnad är enligt Hall öppen och föränderlig, det vill säga motsatsen till en naturaliserad skillnad mellan "oss" och "dem". Även denna form beror på sammanhanget i vilket ett "vi" skapas. "Vi" kan vara de som jobbar på samma arbetsplats, eller "vi" som delar ett gemensamt intresse. Att ingå i ett sådan "vi" är, som kulturvetaren Sara Ahmed formulerar det, även ett sätt att orientera sig i världen (Ahmed 2010). Sådana tillfälligt skapade grupper kan variera i både innehåll och utsträckning, och en och samma person kan dessutom ingå i flera "vi". Det är till exempel möjligt att byta arbetsplats eller sluta engagera sig i sin intresseförening. Enligt Hall bör en analys av konstruktioner av "vi" mot "dem" alltid ta hänsyn till dessa två former av skillnad.

"VI" OCH "DEM"

Men hur kan en sådan analys se ut? Ett exempel är att fokusera närmare på sättet "vi" och "dem" hänger ihop, det vill säga, vilka konsekvenser dessa två former av skillnad har för "oss" och "dem". Hall menar att ett "vi" alltid är knuten till "dem" både genom

Fredderico. Foto: Isabella Söderdahl

fruktan och längtan (Hall 2005). I anknytningen som är präglad av fruktan ses "den andre" – "den barbariske vilden" – som så annorlunda att denne inte kan bli en del av "oss". Bilden av "den barbariske vilden" präglade till exempel tidiga framställningar av den amerikanska ursprungsbefolkningen. Här projiceras den egna rädslan på "den andre" som enkelt kan identifieras och uteslutas från "vår" gemenskap. Målet blir därför att utesluta denna farliga andre (Anthias 2008). Men å andra sidan kan även en form av längtan riktas mot "den andre" när denne – den "exotifierade" och "ädle vilde" – definieras som bärare av någonting "vi" saknar. Kulturgeografen Katarina Mattsson beskriver detta fenomen som en form av "kolonial längtan", varigenom den andres kultur, enligt litteraturvetaren bell hooks blir till "spice, seasoning, that can live up the dull dish that is mainstream white culture" (Mattsson 2010:13; hooks 2015/1992:48).

Men dessa två föreställningar påverkar även "dem" som så betraktas. "Den andre" måste nödvändigtvis reagera på att bli sedd som hotfull eller exotifierad. Hit hör ett fenomen som litteraturvetaren W.E.B. Du Bois i sin bok "The Souls of Black Folk" kallar för "double consciousness" – att både se sig själv "som man är" och samtidigt "genom den andres ögon" (DuBois 1994:2). Detta innebär en ständig medvetenhet om att antingen ses som farlig eller exotisk av ett "vi" som har makten att definiera och benämna. Ett sätt att försöka hantera dessa stereotyper är att återta eller omförhandla makten över

sin egen benämning eller definition. Att hiphopartister i USA använder sig av N-ordet i sina låtar, eller att svenska hiphopartister kallar sig själva för "blatte", är exempel på ett sådant försök. Här blir det synligt att skillnad inte går att befästa eller naturalisera. Konstruktioner av skillnad måste upprepas om och om igen.

Sociologen Gurminder Bhambra använder sig av ett historiskt perspektiv för att påvisa att "den andre" alltid har utmanat definitionen av ett "vi", och att båda "sidor" ständigt har förändrats genom historien (Bhambra 2015). I en svensk-dansk kontext menar till exempel etnologen Anders-Linde Laursen att det går att urskilja olika "cultural bordering narratives" mellan Sverige och Danmark som kan analyseras som parallella mot-berättelser mellan länderna (Linde-Laursen 2010:155). Från ett samtida anglo-amerikanskt perspektiv undersöker historikern Nell Irvin Painter definitioner av vithet i sin bok "The History of White People". Painter påpekar framförallt vikten av klasskillnader för att definiera vem som anses tillhöra gruppen av "vita" i USA. Vem som definieras som "vit", eller, med andra ord, vem som anses tillhöra gruppen som har – både den ekonomiska och symboliska – makten i samhället – varierar genom tiderna. Vithet är med andra ord ingen fastslagen kategori och kan inte användas frikopplat från en maktanalys inom olika samhällen och historiska kontexter.

ATT TÄNKA KRING VITHET, NATION OCH GENUS

Men vilka möjligheter finns det för att komma åt dessa konstruktioner av vithet? I en angloamerikansk kontext finns en stor bredd i forskningen som framförallt har sitt ursprung inom sociologin. Sociologen Eduardo Bonilla Silva undersöker till exempel de begrepp som rör konstruktionen av "den andre" i ett vardagligt sammanhang (Bonilla Silva 2012). Han menar att det finns en "racial grammar" i samhället som styr sättet att tänka, se och känna inför frågor kring "ras" i dagens USA. Denna "racial grammar" är ett sätt att normalisera en standard kring vithet i olika vardagssammanhang. Som jag kort antyder ovan, kan vithet även ses som ett sätt att orientera sig i världen. Kulturvetaren Sara Ahmed har därför skapat teorin om "vithetens fenomenologi" som hon använder sig av för att undersöka hur vissa kroppar kan "göra saker" och andra kroppar "stoppas" (Ahmed 2010). Hon menar att platser skapas genom upprepade rörelser av kroppar mot dem. Det betyder att nationer blir "vita" genom att ett stort antal vita kroppar *orienterar sig mot* dem över tid. Detta fenomen blir till exempel synligt i migrationssammanhang: medan icke-vita migranter "stoppas" på sin färd till Europa kan människor från rika länder i väst, framförallt de som identifieras som "vita" röra sig fritt över nationsgränser.

I sin bok *The image of man: the creation of modern masculinity* hävdar även historikern Georg Mosse att nationsbildandet i Europa var baserat på skillnader kring "ras" (Mosse 1996). Genom att framförallt analysera utvecklingen i Frankrike, Tyskland och England, menar han att det dessutom fanns en tydlig genusaspekt i detta nationsbildande, då den manliga kroppen blev en symbol för nationen. I en nordisk kontext har historikerna Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam analyserat hur en sådan manlighet skapades

genom olika konstruktioner av "omanlighet" under samma tidsperiod (Lorentzen & Ekenstam 2006). Historikern Helena Tolvhed bidrar till denna typ av forskning genom att i sin avhandling *Kropp, Nation och Kön* analysera hur representationer av den manliga kroppen blev symbol för den svenska nationen (Tolvhed 2008). En analys av samtida representationer av svensk vithet görs av filmvetaren Hynek Pallas som analyserar vithet i svensk film mellan 1989 och 2010 (Pallas 2011).

I sin bok *White Migrations* studerar sociologen Catrin Lundström Vithet däremot ur ett transnationellt perspektiv (Lundström 2014). Till sin bok intervjuade hon svenska kvinnor som själv uppfattar sig som vita och som bor utanför Sverige för att analysera hur de omförhandlar vithet i ett nytt sammanhang. Lundström påpekar att det är iögonfallande att vita människor sällan kallas för migranter – vita människor som rör sig över nationsgränser ses som turister eller så kallade "expatriates". Begreppet "expatriates" syftar här huvudsakligen på välutbildade och högavlönade människor från länder i väst som flyttar till ett annat land, antingen för att arbeta, för att ändra sin livsstil, eller för att följa med sin maka eller make som har fått jobb utomlands. Icke-vita människor från "the global South" som flyttar eller flyr till rika länder i Norden kallas däremot för migranter. Ordet "migrant" kan med andra ord ses som ett begrepp som används för att beteckna "den andre".

ATT TÄNKA KRING "SVENSK VIT MASKULINITET"

Lundström gör ett medvetet val att inte inkludera manliga migranter i hennes undersökning då tidigare migrationsforskning ofta har fokuserat på just manliga migranter då de har definierats som "aktiva" och "mobila". I min egen forskning kring konstruktioner av manlighet inom populärmusiken fokuserar jag däremot på "svensk, vit maskulinitet" för att analysera hur svenska R&B-artisten Fredrik *FreddeRico* Ekelund skapar en "Latino" identitet som musiker. Därmed genomför jag en analys som läser konstruktioner av "svensk, vit maskulinitet" mot konstruktioner av "den andre" inom populärmusiken som här ses som en arena där unga vita män förhandlar sin maskulinitet (Neal 2005:370). Frågorna som kan ställas här är: vilket "vi" åberopas genom beskrivningen av "dem"? Vilka "dem" åberopas genom beskrivningen av "oss"? Hur flytande är gränserna som skapas genom dessa beskrivningar, det vill säga, vilken form av skillnad vilar de på? På vilka olika nivåer och i vilka historiska sammanhang skapas dessa skillnader? Vilka former av identitet och individualitet blir möjliga för *FreddeRico*? Var och på vilket sätt finns motstånd mot konstruktioner av skillnad och på vilket sätt förändras skillnad genom detta motstånd? Att tänka kring "svensk, vit maskulinitet" blir i ett sådant sammanhang ett sätt att analysera processen genom vilken ett "vi" och "dem" skapas och förhandlas inom kontexten av dagens globala populärmusik.

REFERENSER

- Anthias, Floya 2008: "Thinking through the lens of translocational positionality: an intersectionality frame for understanding identity and belonging". *Translocations* 4(1).
- Bhabra, Gurinder 2015: Keynote held at the conference: *Concurrences in Postcolonial Research – Perspectives, Methodologies, Engagements*, Linneaus University, Kalmar, 20-23 August 2015.
- Bonilla Silva, Eduardo 2012: "The invisible weight of whiteness: the racial grammar of everyday life in contemporary America". *Ethnic and Racial Studies* 5 (2).
- Du Bois, W.E.B. 1994: "Of Our Spiritual Strivings". *The Souls of Black Folk*. New York: Dover Publications.
- Farahani, Fataneh 2013: "Racializing Masculinities in Different Diasporic Spaces: Iranian Born Men's Navigations of Race, Masculinities and the Politics of Difference". I Hearn, J., Blagojević, M. och Harrison, K. (red.) *Rethinking Transnational Men: Beyond, Between and within Nations*. New York: Routledge.
- Hall, Stuart 2005: "Chapter 21: New ethnicities". I Morley, David och Hsing Chen, Kuan (red.) *Stuart Hall. Critical Dialogues in cultural studies* 2nd ed. London and New York: Routledge.
- hooks, bell 2015/1992: *Black looks: race and representation*. Abingdon: Routledge.
- Hübinette, Tobias & Mähle, Paula 2015: "The racial grammar of Swedish higher education and research policy: The limits and conditions of researching race in a color blind context". I Andreassen, Rikke & Vitus, Kathrine (red.) *Affectivity and difference: Studying the politics of race, class and gender in the Nordic context*. Farnham: Ashgate.
- Jalmert, Lars 1984: *Den svenske mannen*. Stockholm: Tiden i samarbete med Arbetsgruppen om mansrollen.
- Järvklo, Niclas 2008: "En man utan penis: heteronormativitet och svensk maskulinitetspolitik". *Lambda Nordica* 13(4).
- Linde-Laursen, Anders 2010: *Bordering: Identity Processes between the national and personal*. Farnham: Ashgate.
- Lindholm, Susan 2015: "Creating a 'Latino' artist identity in-between Sweden and Latin America – a comparative approach". *Kulturstudier* 2015(2).
- Lorentzen, Jørgen & Ekenstam 2006: *Män i Norden: manlighet och modernitet 1840-1940*. Möklinta: Gidlund.
- Lundström, Catrin 2014: *White migrations: Gender, whiteness and privilege in transnational migration*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mattsson, Katarina 2010: "Genus och Vithet i den Intersektionella Vändningen". *Tidskrift för genusvetenskap* 1(2).
- Mosse, George L. 1996: *The image of man: the creation of modern masculinity*. New York: Oxford University Press.
- Nandy, Ashis 1988: *The intimate enemy: loss and recovery of self under colonialism*. Delhi: Oxford.
- Neal, Mark Anthony 2005: "White chocolate soul: Teena Marie and Lewis Taylor". *Popular Music* 24(3).
- Painter, Nell Irvin 2010: *The History of White people*. New York: W.W. Norton.
- Pallas, Hynek 2011: *Vithet i svensk spelfilm 1989-2010*. Stockholm: diss. Stockholms universitet.

Pringle, Keith and Dag Balkmar 2006: *Sweden National Reports on Men's Practices – Reports on Research, Statistical Information. Law and Policy Addressing Men's Practices*. Stockholms universitet: Centre for Gender Studies.

Quijano, Aníbal 2000: "Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America". *International Sociology* 15(2).

Said, Edward W. 1978: *Orientalism*. New York: Pantheon Books.

Tolvhed, Helena 2008: *Nationen på spel: kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948-1972*. Umeå: h:ström - Text & kultur.

White, Miles 2011: *From Jim Crow to Jay-Z: race, rap, and the performance of masculinity*. Urbana, Illinois: University of Illinois Press.

NOTER

1. Quijano kallar detta fenomen för "the coloniality of power".

Malin Gregersen

Gemenskaper tar form

INGEBORG WIKANDERS FÖRSTA ÅR SOM KFUK-MISSIONÄR I KINA

ANKOMST

Hamnen bredde ut sig framför hennes fötter. Efter två och en halv månad på resande fot var den trettiofyråriga missionssekreteraren Ingeborg Wikander äntligen framme i Shanghai. På kajen stod en liten grupp sekreterare i den kinesiska Kristliga Föreningen av Unga Kvinnor (KFUK).¹ Trots att ankomsten till Shanghai innebar ett nytt kapitel i Wikanders liv, var flera av dem hon mötte bekanta sedan tidigare, framför allt från världsförbundet KFUK:s Stockholmskonferens 1914. Tillsammans ingick de i ett vittförgrenat nätverk av kvinnor från hela världen. Från hamnen togs Wikander till sitt nya hem, där hon strax gjorde sig hemmastadd som medlem i den ”första familjen” som det gemensamma hemmet för utländska KFUK-sekreterare kallades (rundbrev 9/4 1916, RA).

Wikander hade kommit till Kina för att sprida kristen tro och bildning till Kinas kvinnor inom ramarna för kinesiska KFUK, ett interdenominationellt kristet kvinnoförbund. Med dess strävan att sprida kristen tro och de starka banden till framför allt amerikanska KFUK liknade KFUK många andra missionsorganisationer i Kina. Men de skilde också ut sig genom att inte vara församlingsbyggande och genom att i högre utsträckning än andra sträva efter inhemsk ledning i arbetet (Boyd 1986:61; Drucker 1979:426–429, Horjen 1919:7–11). I Shanghai fanns det nationella sekretariatet för Kinas KFUK där Grace Coppock var generalsekreterare (Drucker 1979:428). Det var med henne och några av de andra utländska sekreterarna Wikander bodde. Efter några inledande månader i Shanghai var det dock dags att flytta; språkstudierna i kinesiska, som under våren påbörjats med privatläraren Mr Ho, fortsatte nu i staden Nanjing. Där blev hon i inackorderad i det nyligen öppnade Ginling College, ett missionsinitierat college för flickor

med Lawrence Thurston som rektor (Feng 2009:2f, 29). I Nanjing stannade hon sedan knappt ett år, för att i september 1917 anlända till den stad som skulle bli hennes hem under de kommande tio åren i Kina, den centralkinesiska Hunanprovinsens huvudstad Changsha. Det fanns sedan tidigare fem KFUK-center runt om i landet men Changsha KFUK, som grundades formellt i november 1919, skulle bli det första i Kinas inland.² Till att börja med bodde Wikander på presbyterianska missionens station och delade hushåll med några lärarinnor där, men på våren 1918 kunde hon och den nyanlända svenska sekreterarmissionären Ruth Nathorst äntligen sätta eget bo innanför murarna till den väl ansedda Tso-familjens bostadsområde (Wikander 1923:176–179).

Under dessa första två år i Kina blev Wikander del av olika sammanhang av människor som knöt an till varandra i en tillvaro präglad av gemenskapsideal, kristen tro, missionsambitioner och kvinnoarbete. Dessa personliga möten – och relationerna som uppstod ur dem – spelade en central roll i Wikanders skildringar av sitt arbete och av det personliga livet. Det är dessa skildringar av missionsmöten, och föreställningarna knutna till dem, som står i fokus för föreliggande text. Genom en analys av dessa första års relationsbyggande kan vi få en större förståelse för hur kvinnlig missionsgemenskap som ideal och praktik formades av överlappande föreställningar om framför allt kön, nationalitet, religion, klass och ras (jfr Collins 1998; Tolvhed 2010).

BREVEN OCH SKRIBENTEN

Ingeborg Wikander var, precis som de andra sekreterarna i KFUK, ogift. Men till skillnad från många andra kvinnliga missionärer, för vilka missionsarbetet öppnade upp för karriärmöjligheter som saknades i hemlandet (Okkenhaug 2003:11f), så hade Wikander en karriär inom den kristna kvinnorörelsen bakom sig och det var också den hon återvände till vid hemkomsten från Kina 1927. Under åren i Kina höll hon kontakt med ett stort nätverk av vänner och kollegor från studieåren i Uppsala, där hon tog en fil. kand. 1904, och från arbetsåren inom Svenska kvinnors missionsförening, Sveriges kvinnliga kristliga gymnasiströrelse och stugrörelsen (*Svenska dagbladets årsbok* 1941:273; Kollind 2003). Hon korresponderade med dem i såväl enskilda brev som i rundbrev, vilka skickades till ett stort antal intresserade runt om i Sverige ungefär en gång i kvartalet. Hon har även lämnat efter sig fotografier, tryckta texter och organisationsmaterial. I texterna rymms allt ifrån informerande beskrivningar av platser, politik och organisation till karaktärsbeskrivningar, reflektioner kring tillvaron och framtidsplaner.

I fokus för denna artikel ligger brevmaterialet, vilket rymmer både rundbrevens offentliga och ofta reproducerade berättelser i form av en slags kombinerade rapporter och personliga betraktelser, och privatbrevens mer friktionsfyllda skildringar av konflikter och tvivel. De två privatkorrespondenserna som har inkluderats här är den mellan ”Pyret”, som Ingeborg Wikander kallades av vännerna, och hennes förra kollega i stugrörelsen (se vidare Kollind 2003:177–179), Märta André även kallad ”Lurre”, och den med en annan nära vän från Uppsalaåren, ”Vesle” eller teologen och författaren Emilia Fogelklou.

KVINNLIGA VÄRLDAR, VÄNSKAP OCH MISSION

Både den tillvaro Wikander lämnade bakom sig och höll kontakt med via brev, och den hon anlände till och blev del av i Kinas KFUK var i mångt och mycket en kvinnovärld. Hon levde och arbetade främst med och bland kvinnor och relationerna som utvecklades gjorde att familjeliv, vänskap och arbetsgemenskap flöt samman (jfr Eskilsson 1991:47ff; se vidare Gregersen 2015). Men relationerna var också en viktig del av berättelserna hem: i kontakten mellan människorna uppstod de möten varpå arbetet vilade, de möten som motiverade verksamheten och som inspirerade till både understöd och engagemang. I detta arbete fick den personliga vänskapen en gränsöverskridande roll: i den kristna gemenskapen skulle såväl klasskillnader som ras- och nationsgränser överskridas. Samtida ideal om intim och nära kvinnlig vänskap sammanföll således med mer övergripande vänskapsideal inom en kristen idétradition och vänskap som strategi inom filantropiskt kristet arbete (Clark & Clark 1989; Småberg 2005:79f, 128ff).

Dessutom fanns i kristet missionsarbete från slutet av 1800-talet en utbredd idé om att kvinnor behövdes för att sprida kristen tro till andra kvinnor. Föreställningen om kvinnans särskilda läggning och fallenhet för omsorgsarbete och undervisning liksom de praktiska hindren som på många håll fanns för manliga missionärer att få träffa kvinnor öppnade mot slutet av 1800-talet upp etablerade missioner för ogifta kvinnors arbete. Tanken på kvinnans särskilda uppdrag genom ”kvinnors arbete för kvinnor” (se vidare Flemming 1989) ledde till att antalet kvinnor ökade drastiskt inom kristet missionsarbete under decennierna runt sekelskiftet 1900. Särskilda kvinnoorganisationer formades också, i Norden bland annat det ur KFUK sprungna Kvinnliga Missionsarbetare, KMA (Okkenhaug 2003:9–12). I KFUK:s missionsarbete präglades arbetet bland kvinnor av en emancipatorisk strävan att genom kristendom och bildning influera icke-kristna länders kvinnor (Sasaki 2008:143). Precis som i mycket annat filantropiskt kvinnoarbete fick den personliga vänskapen en framträdande roll (jfr Vicinus 1985:213; Jansdotter 2004; Småberg 2005).

I såväl KFUK:s som i andra missioners kvinnoarbete kan man hitta tankar om ett universellt systerskap, en gemensam kvinnoidentitet. Den feministiska internationalism (Littell-Lamb 2011) som KFUK-kvinnorna på olika sätt omfamnade präglades emellertid av det som kallats missionsfeminism, det vill säga en strävan att förändra ”the lives of those women who had not reached the so called elevated position of Christian women” (Nyhagen Predelli 2001:38). När (vita) europeiska och nordamerikanska missionärskvinnor såg det som sin uppgift att hjälpa (färgade) kvinnor i icke-kristna länder var det således med utgångspunkt i kristna genusnormer som präglats av deras respektive västerländska kontexter.

DE SPIRANDE VÄNSKAPERNA

Enskilda möten med kvinnor var närvarande i Wikanders brev genom hela hennes verksamhetstid i Kina, men förefaller ha spelat en särskilt stor roll under de första årens strävan att hitta en plats i den nya tillvaron. Särskilt utrymme fick de kvinnor hon levde

Tso T'ai T'ai, Grace Coppock och Ingeborg Wikander på trappan till Wikanders hem i Changsha KFUK 1919.
Svenska kyrkans arkiv.

tillsammans med och de kinesiska kvinnor hon mötte genom KFUK-arbetet. I icke könsspecifika missionsorganisationer var det vanligt att en kvinnlig ensamstående missionär delade hushåll med ett gift missionärspar. Hon förväntades inordna sig i familjens hushållsrutiner och underordna sig den manliga missionären, något som kunde leda till konflikter. För ensamstående kvinnor fanns dock även alternativet att ha hushåll tillsammans, något som praktiserades inom KFUK (Sarja 2002:72ff; Hunter 1984:63–66).

Under de första åren i Kina bodde Wikander i flera sådana kvinnliga hushåll. Genom att använda sig av termer som "familj" och "hem" om dessa nya sammanhang signalerade hon tillhörighet. Familjemetaphorer var vanligt förekommande bland missionärer, men till skillnad från att som i missionsorganisationer referera till församlingen som "den kristna familjen" (jfr Gregersen 2010:166–171), eller att som i Ginling College applicera liknande metaforik mellan kvinnlig ledning och elever (Feng 2009), handlade det i Wikander fall främst om nära relationer inom det egna hushållet. Men även inom det lilla hemmet fanns utrymme för såväl moderskaps- som systemskapsmetaforer (Allen & Haggis 2013; Semple 2013). Från ett besök i hemmet i Shanghai under julen 1916 berättar Wikander om de olika kvinnornas inbördes roller vilka fördelats sinsemellan efter rådande genusnormer: Coppock var "huvudet för familjen – husfader åt oss alla o vår 'general'", den omsorgsfulla Mayhew "vår lilla 'mamma' här" och "lilla Most" var ett av "barnen"; de var också alla

del av en "syskonskara" (rundbrev 27/12 1916, RA; "Från fröken Ingeborg Wikander" 1917). Den amerikanska historikern Jane Hunter (1984:65f) som forskat om kvinnliga amerikanska kinamissionärer, skildrar denna process att skapa familjer av främlingar och lyfter fram idealiseringen av samhörighet och harmoni mellan familjens olika medlemmar som central. Även Wikander idealiserar familjesammanhållningen, och i ovanstående skildring från Shanghai berättar hon också om hur alla trivs och att det, trots att det var sju personer, inte fanns någon disharmoni bland dem (rundbrev 27/12 1916, RA). Samtidigt framkommer att det visst kunde vara både slitsamt och ansträngande med ständiga kompromisser, och att hennes egna hemideal skiljde sig från amerikanskornas (brev till André mfl från Gårdabo 25/4 1916, SKA).

Stämningen mellan kvinnorna i det internationella men amerikanskt präglade hemmet i Shanghai kunde vara både intim och uppsluppen. Under de första månaderna i staden var Wikander full av uppskattning för de nya bekantskaperna i hemmet och i föreningen. De skojade och dansade, spelade "bollekar" och tog emot gäster (brev till Fogelklou 25/4 1916, 12/5 1916, KHS). Den uppsluppna samvaron i ogifta missionärens familjegemenskaper har fått Hunter (1984:66) att dra paralleller till amerikanska studenthem, och även för Wikander förde upptåg och roligheter tankarna till det liv hon lämnat bakom sig: "Jag är sorglöst glad o full av toseri som vid Torp nästan", skriver hon exempelvis till Fogelklou (brev 12/4 1916, KHS). Men i några av de nya vänskaperna fanns också utrymme för större närhet. Freeda Boss ("Bossie") fattade hon särskilt tycke för, liksom Grace Coppock och Winifred Jacob (t ex brev till Fogelklou 25/4 1916, 12/5 1916, KHS). Dessa nära vänskaper spelade stor roll för Wikander, eftersom den första perioden i Kina också präglades av svårigheter.

FRÄMLINGSKAP OCH ENSAMHET – OCH ETT SVENSKARNAS UPPDRAG

Även om vänskapsskildringarna utgjorde en påtaglig och betydelsefull del av breven så framträder vänskapernas betydelse kanske starkast i *avsaknaden* av vänner under denna första period. Framför allt i privatbrev gav hon uttryck för känslor av ensamhet, bitterhet, främlingskap och utanförskap. På Ginling College upplevde hon sig leva som i ett fängelse, hon tyckte att hennes värld krympt till att "rymmas i ett nötskal" (brev till Fogelklou 12/5 1917, KHS). Runt henne iakttog hon hur "missionärsskaran leker societet med fina kläder o massor av 'calls'" och hon var rädd att "bli bitter, skarp o stygg" i sin kritik av allt det hon såg (brev till Fogelklou 10/12 1916, KHS). Där, liksom under sommaren i bergen vid Foochow och senare på Presbyterianernas missionsstation i Changsha, uppfattade hon att ingen riktigt brydde sig om henne, och talade med henne om saker som berörde henne och som hon kände till. De var visserligen vänliga, skrev hon, men de förblev främlingar (t ex brev till Fogelklou 30/6 1916, 2/12 1917, 13/2 1918, KHS).

Från sommaren 1916 berättar hon att hon känt sig som Heidenstams Birgitta, som gick i tiggardräkt på Roms gator men inte kunde förlika sig med att folk faktiskt tog henne för en fattig (Heidenstam 1901:119):

[...] att vara ett intet, en ensam liten främling, som många tänka de böra visa lite medlidsam vänlighet, för det hon är så liten o så ensam. En liten allmosa åt en fattig! Och i mig kan det bränna: Ett stort livsverk därhemma har jag lämnat, vänner fler än Ni någonsin ägt, och härliga rika människor, som Ni kunde knyta skoremarna åt, ett land så fagert att dess like ej finnes på jorden, en tro, en bildning, djupare och friare än den jag sett i Edra länder, ett eget hem [...]. (Brev till Fogelklou 30/7 1916, KHS)

Men hon fortsätter: ”[D]et är sturskhet [...] o Gud ska övervinna det i mig!” (brev till Fogelklou 30/7 1916, KHS). Wikander, som kom från en tillvaro i Sverige där hon varit med om att bygga upp och leda en verksamhet, där hon hade ett stort nätverk av vänner och bekanta och där hon lämnat ungdomen bakom sig, var nu tvungen att finna sig i att betraktas som, och också vara, en nybörjare och en nykomling som skulle lära allt på nytt, behövd av ingen och till ingen nytta (brev till André 11/7/16, SKA; brev till Fogelklou 30/7 1916, KHS). Denna kamp följde henne under de första åren i Kina, tills hon våren 1918 fick en egen plats att bygga upp ett arbete på.

Gård i Ginling College med kollegiets sällskapsrum.

Bild från Wikander 1923, s. 62

Hon mötte i första hand amerikanska kvinnliga KFUK-sekreterare och missionärer under den här inledande tiden och de genererade en rad motstridiga känslor. En central del av sin upplevelse av utanförskap klädde hon i nationell dräkt; hon skildrade de flesta av amerikanerna runt omkring sig som fundamentalt annorlunda. De var sportiga och organisatoriska, sociala och drivna, och i detta föreslog hon att svenskarna hade något att lära (brev till André 2/8 1917, SKA; brev till Fogelklou 19/9 1917, KHS). Men med kritisk blick såg hon också bland missionärerna en ytlighet, en förkärlek för societetsliv och vackra kläder (brev till André 19/12 1916, 17/12 1917, SKA; brev till Fogelklou 10/12 1916, 12/5 1917, KHS). Hunter (1984) hänvisar i sin studie till flera av fenomen som känns igen i Wikanders texter; intresset för mode och societetsliv som Wikander ställde sig så kritiskt till, var enligt Hunter (1984:53) starkt kopplat till ett amerikanskt kvinnoideal där kvinnan definierades genom

sina relationer till andra. Klädsel och social samvaro blev för ogifta kvinnliga missionärer ett sätt att göra motstånd mot de stereotyper som fråntog dem sin femininitet.

Wikander däremot, tog avstånd från detta och satte det i motsatsförhållandet till det hon uppfattade som det ”svenska”; svenskarna var för henne ärliga, djupa, lyssnande och tålmodiga. Och allt detta, skrev hon, behövdes i Kina (brev till Fogelklou 12/5 1917). När hon året därpå tillbringade en del av sommaren på ”Borgen”, Missionsförbundsmissionären Anna Bergs sommarvilla i Kuling-bergen, fröjdades hon över att få uppslukas av svenskheten. Hon lovordade de svenska missionärerna, Anna Berg i synnerhet, för deras enkelhet, praktiskhet och värme (brev till Fogelklou 19/7 1917, KHS; rundbrev 1/8 1917, RA; brev till André 2/8 1917, SKA). För henne hade svenskarna ett särskilt uppdrag att fylla, men samtidigt saknades de ”bildade svenskarna”, vilket blev en uppmaning till hennes egna vänner att ansluta till arbetet (brev till Fogelklou 30/7 1916, KHS; brev till André 15/9 1916, 2/8 1917, SKA). Wikander drömde om ett ”svenskt centrum” i Changsha, där dessa svenska kvinnor skulle samlas och arbeta för kristen bildning bland kinesiskorna (t ex brev till André 12/4 1917, KMA; rundbrev 1/8 1917, RA).

KINESISK VÄNSKAP

I Kina var det framför allt ”de bildade klassernas kvinnor” hon ömmade för: de, som hon beskrev som sysslolösa, håglösa, i dvala försatta kvinnor i vars ögon hon tyckte sig förnimma en längtan efter kärlek. Hennes skarpa kritik mot denna klasskultur kombinerades med uppskattning av det hon såg som ”råmaterialet”:

Och dock äro de så tilldragande, Lurre. Det är en ras med stora o goda egenskaper. Varma, tillgängliga för kärlek, trots sin hårdhet emot dem, som ej tillhöra deras familj eller vänkrets. [...] Och de äro en så intelligent ras, Lurre. Ni skulle se dessa kloka, fint skurna ansikten man ofta ser bl. männen. Och dessa strålände, djupa varma ögon, som kvinnorna ofta ha – o det mest vinnande leende, som ibland går mig ända in i själen, så fullt av omedveten längtan, så fullt av en outvecklad själs undran, inför uppenbarelsen av en ny slags mänskotyp, som hon ej sett förr o inte förstår än. Men håller av ändå. (Brev till André 12/4 1917, SKA)

Påståendet visar hur hon internaliserat och reproducerade samtidens rasifierade, romaniserande och exotiserande syn på kineser som främmande folk (jfr Molina 2005), samtidigt som hon, i likhet med andra missionärer, inte såg skillnaderna som oföränderliga. Men gränsdragningarna runt folk- eller ras-kategorierna användes också som retorisk språngbräda för KFUK:s gränsöverskridande arbete och åtföljdes av utmålet av ett gemensamt och vänskapsbaserat kvinno-vi. Avstånden överbryggas i den personliga, intima vänskapen, som i Wikanders beskrivning av relationen till en av de kinesiska unga sekreterarna i Shanghai, Wei Sea Sea. I hennes skildring av deras gemensamma besök på ett föredrag står den fysiska närheten i fokus: ”Vi måste oupphörligen nypa varann ett slag, eller rättare krama varandras händer av sympati eller nöje, där vi sutto bredvid varann, Miss Wei o jag.” (brev till Fogelklou 5/6 1916, KHS). Det var de bildade unga kvinnorna hon främst drogs till och identifierade sig med, de hon mötte i Shanghai

KFUK:s verksamhet och vid Ginling College, de som hon lovordade i beundrande karaktärsskildringar och dramatiska livsberättelser. I dem såg hon Kinas framtid och hon längtade efter att få arbeta tillsammans med dem.

Vänskapen existerade jämsides med en fostrande ambition. Tanken att ogifta kvinnliga missionärer uppfyllde ett socialt moderskap och därigenom kunde fullfölja sin Luther-ska kallelse som moder var vanlig inom protestantisk mission (Lutkehaus 1999). Även systerskapet kunde fungera på liknande sätt: den kvinnliga missionären som visade vägen från en intim men överordnad position. Uttalade mor-dotter- eller systerrelationer bygger på en närhet och tillit som Wikander fick först i relationerna till Ngao Chü och Tso T'ai T'ai, två kvinnor hon lärde känna under sitt första år i Changsha (t ex i brev till Fogelklou 3/7 1918, 21/2 1919, KHS). Däremot märks redan under de första åren uttryck för det som senare skulle komma att präglade arbetet – det kombinerade ledarskapet och omsorgsansvaret om unga kvinnor, något hon bar med sig även från sitt tidigare arbete. I sina skildringar av nya bekantskaper märks en ambivalens mellan ideal om jämbördig, gränsöverskridande vänskap å ena sidan och socialt och moderligt ledarskap å den andra (brev till Fogelklou 5/6 1916, 3/7 1918, 17/5 1919, KHS; brev till André 10/3 1917, SKA). Hon reflekterar dock inte själv över sin maktposition gentemot de unga kvinnorna och skildrar närmast idealiserande de band som uppstod mellan henne och dem, som för att legitimera sin närvaro och signalera att hon hörde till. Ett par år senare avfärdar hon de som påstått att ”man ej kan komma dem [kineserna] riktigt, riktigt nära. Det är fördom, det är inte santt [sic].” (brev till Fogelklou 11/3 1920, KHS). Idealiseringen av relationen till den kinesiska kvinnan, av vänskap och närhet men också av Wikanders position inom organisationen och i det framtida Kina, innebar att den personliga vänskapen även rymde en hierarkisk maktrelation mellan den (svenska) missionssekreteraren och den till ledarskap och kristendom mognande unga (kinesiska) kvinnan.

Den mest framträdande kinesiska vänskapen från Wikanders första år är den med hennes manlige muslimske lärare, Ho. Han fanns hela tiden vid hennes sida till dess att hans läraromsorger under våren 1918 flyttades över till kollegan Ruth Nathorst. Wikander berättade hur han mötte henne med omsorg, tröst och frågor när ingen annan gjorde det och hur han också senare valde att konvertera till kristendomen (t ex brev till Fogelklou 30/6 1916, 13/8 1916, 12/5 1917, KHS). Trots att han var man, och trots att de umgicks på tu man hand flera timmar varje dag i studier och samtal, så framställdes aldrig hans närvaro som något hot, vare sig mot Wikanders position som ogift eller mot den homosocialt kvinnliga värld som Wikander verkade inom. Senare svarade hon på en fråga från Fogelklous rörande deras relation med att förklara att han snarare borde ses som en trofast tjänare än en lärare i dess svenska bemärkelse (brev till Fogelklou 22/2 1919, KHS). Genom att tillskriva honom rollen som ”trofast tjänare”, och skildra honom som ”ett stort barn” (brev till Fogelklou 5/6 1916, KHS), avsexualiserade hon hans närvaro. I relationen mellan Wikander och Ho samverkar således förståelser av ras, kön och klass med varandra när hon använder sin egen överordnade maktposition för att avdramatisera överskridandet av både ras- och könsbarriärer.

Herr Ho och Ingeborg Wikander. Svenska kyrkans arkiv

AVSLUTNING

I denna artikel har jag lyft fram några exempel på relationer som uppstått mellan människor, vars möten varit en konsekvens av protestantisk missionsverksamhet. Den värld Ingeborg Wikander anlände till var, precis som den hon kom ifrån, i första hand en kvinnovärld. Arbetet utfördes av kvinnor, bland kvinnor och för kvinnor. Wikander kom att bli del av flera missionsgemenskaper, där vänskap och tillhörighet var centrala. Wikander och hennes KFUK-kollegor omfamnade en syn på kvinnan som professionell, som ledare och talare, och vägen dit gick för dem genom kristen tro och bildning. Denna utgångspunkt präglade dem i mötet med varandra och andra. Samtidigt bar de med sig olika förståelser av könsroller, religionstillhörighet, nationalitet, ras och klass, och deras uppfattningar om gemenskap, tillhörighet och idealiserad kvinnlig vänskap formades i mötet mellan dessa föreställningar.

I de gemenskaper som uppstod samverkade olika sammanbindande kategoriseringar. Wikander delade vissa uttryck för och normer kring kvinnans roll i missionen och i samhället, men tog avstånd ifrån andra och omformade samtidigt sin egen syn efter hand. Den protestantiska tron sammanförde KFUK-missionärerna i en religiös gemenskap med gemensamma referenspunkter men fick också Wikander att understryka den lutherska gemenskapens betydelse. Och andlig gemenskap var något hon framhöll även i samtalen med och relationen till Ho som då fortfarande inte hade konverterat till kristendomen. Vidare användes ras- och nationalitetskategoriseringar för att definiera gränser för tillhörighet och utanförskap, men också för att peka på möjliga förutsättningar för möten och för att lära av varandra. Genom att se närmare på intersektionerna mellan de olika kategoriseringarna får vi en möjlighet att bättre förstå de kulturmöten som uppstått som konsekvens av missionsrelaterad verksamhet och de relationer som varit en central del av dem.

REFERENSER

BIBLIOGRAFI

OTRYCKT MATERIAL

Uppsala, Svenska kyrkans arkiv (SKA)

Ingeborg Wikanders samling

Vol III: Brev till Lurre (Märta André)

Vol IV: Rundbrev från I.W. 1916–1926

Stockholm, Svenska Riksarkivet (RA)

KFUM-KFUK, 02: KFUK, F 5: Handlingar rörande missionen i Kina

Vol 2: Ingeborg Wikanders rundbrev från missionsarbetet i Kina

Göteborgs universitetsbibliotek, KvinnoHistoriska Samlingarna (KHS)

A1, Emilia Fogelklous samling,

Vol 69B: Brev från Ingeborg Wikander

TRYCKT MATERIAL

Horjen, Esther 1919: *Sekretærmissionen. Kort oversigt over K.F.U.M.s og K.F.U.K.s arbejde i bedningeverdenen*. Kristiania: Norges kristelige ungdomsforbund.

”Från fröken Ingeborg Wikander” 1917. *Sveriges K.F.U.K.* 7(6).

Wikander, Ingeborg 1923: *Fem år i Kina*. Stockholm: Sveriges Kristliga Studentrörelse.

LITTERATUR

Allen, Margaret och Jane Haggis, 2013. ”True Friends or False? The changing nature of relationships between Indian and British missionary women in the imperial contact zone of India c1880–1940”. *Outskirts online journal* 28. URL: <http://www.outskirts.arts.uwa.edu.au> (2015-09-29).

- Boyd, Nancy 1986: *Emissaries. The Overseas Work of the American WYCA 1895–1970*. New York: The Woman's Press.
- Clark, Gillian & Clark, Stephen R L 1989: "Friendship in the Christian Tradition". I Porter, Roy & Tomaselli, Sylvana (red.) *The Dialectics of Friendship*. London: Routledge.
- Collins, Patricia Hill 1998: "It's All In the Family: Intersections of Gender, Race, and Nation". *Hypatia* 13(3).
- Ducker, Alison R 1979: "The Role of the YWCA in the Development of the Chinese Women's Movement, 1890-1927". *Social Service Review* 53(3).
- Esquilsson, Lena 1991: *Drömmen om kamratsambället: Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad*. Stockholm: Carlssons.
- Feng, Jin 2009: *The Making of a Family Saga: Ginling College*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Flemming, Leslie A 1989: *Women's Work for Women: Missionaries and Social Change in Asia*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Gregersen, Malin 2010: *Fostrande förpliktelser. Representationer av ett missionsuppdrag i Sydindien under 1900-talets första hälft*. Lund: Lunds universitet.
- Gregersen, Malin 2015: "I femte fru Tsos palats. Plats, strategi och relationer i Changsha KFUK, 1917–1927". *DIN. Tidskrift för religion og kultur*.
- Heidenstam, Verner von 1901: *Heliga Birgittas pilgrimsfärd*. Stockholm: Bonniers.
- Hunter, Jane 1984: *The Gospel of Gentility: American Women Missionaries in Turn-of-the-century China*. New Haven: Yale University Press.
- Jansdotter, Anna 2004: *Ansikte mot ansikte: Räddningsarbete bland prostituerade kvinnor i Sverige 1850–1920*. Stehag: Symposion.
- Kollind, Anna-Karin 2003: "Kvinnor och socialt arbete - vid övergången från filantropi till profession". *Socialvetenskaplig tidskrift* 10(2–3).
- Littell-Lamb, Elizabeth 2011: "Caught in the Crossfire: Women's Internationalism and the YWCA Child Labor Campaign in Shanghai, 1921–1925". *Frontiers: A Journal of Women Studies* 32(3).
- Lutkehaus, Nancy C. 1999: "Missionary Maternalism. Gendered Images of the Holy Spirit Sisters in Colonial New Guinea". I Huber, Mary Taylor & Lutkehaus, Nancy C (red.) *Gendered Missions. Women and Men in Missionary Discourse and Practice*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Molina, Irene 2005: "Rasifiering: Ett teoretiskt perspektiv i analysen av diskriminering i Sverige". I de los Reyes, Paulina & Kamali, Masoud (red.) *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41. Stockholm: Statsrådsberedningen.
- Okkenhaug, Inger Marie 2003: "Introduction: Gender and Nordic Missions". I Okkenhaug, Inger Marie (red.) *Gender, Race and Religion: Nordic Missions 1860–1940*. Uppsala: Studia Missionalia Svecana.
- Nyhagen Predelli, Line 2001: "Missionary women and feminism in Norway, 1906–1910". *NORA* 9(1).
- Sasaki-Gayle, Motoe 2008: *Entangled with Empire: American Women and the Creation of the 'New Woman' in China, 1898–1937*. Baltimore, Maryland, diss. John Hopkins University.
- Sarja, Karin 2002: *Ännu en syster till Afrika?: Trettiosex kvinnliga missionärer i Natal och Zululand 1876–1902*. Uppsala: Studia Missionalia Svecana.

Semple, Rhonda 2013: "Christian Model, Mission Realities: The business of regularizing family in mission communities in late nineteenth-century north India". *Journal of Colonialism and Colonial History* 14 (1). URL: <https://muse.jhu.edu> (2015-09-29).

Småberg, Maria 2005: *Ambivalent Friendship: Anglican Conflict Handling and Education for Peace in Jerusalem 1920–1948*. Lund: Lunds universitet.

Svenska dagbladets årsbok: Nittonde årgången (Händelserna 1941) 1942: Kjellberg, H E (red.). Stockholm: Gummessons.

Tolvhed, Helena 2010: "Intersektionalitet och historievetskap". *Scandia* 76(1).

Vicinus, Martha 1985: *Independent Women: Work and Community for Single Women 1850–1920*. London: Virago Press.

NOTER

1. KFUK, eller YWCA (Young Women's Christian Association) var en global rörelse bestående av nationella förbund (Sveriges KFUK grundades 1885, Kina-arbetet kom igång runt sekelskiftet) och ett världsförbund (grundat 1894) (Drucker 1979:426; Boyd 1986:59, 135).
2. Efter Shanghai 1908, Guangzhou (Canton) 1912, Tianjin (Tientsin) 1913 och Beijing 1916 (Drucker 1979:428; angående grundandet, se vidare rundbrev 11/10 1919, SKA).

BILDMATERIAL

Bild på sida 57 är ett utsnitt från brevväxlingen mellan Ingeborg Wikander och Emilia Fogelklou i KvinnoHistoriska samlingarna, Göteborgs universitetsbibliotek. Foto: Malin Gregersen.

Nina Trige Andersen

Fly now, pay later

TRAJECTORIES OF A FILIPINA WORKER IN COPENHAGEN

On January 14, 1972, King Frederik IX of Denmark died. The following day Maria Lourdes Robles stood on the balcony of Hotel d'Angleterre – located halfway between the Royal Palace and the Parliament in Copenhagen – watching with amazement as the masses poured into the streets to celebrate the inauguration of the heir to the throne, Queen Margrethe II.

“First time to see so many people in Denmark”, Ms. Robles noted in her diary that evening, in her usual concise manner (Robles archive, Diary). The small, barely urban capital in the northern periphery of Europe was quite something different than the gang-torn streets of Tondo in the capital of the Philippines that Ms. Robles had left behind. However, that day on the balcony not even the spectacle of popular rituals in the Kingdom of Denmark could make Ms. Robles forget why she had come this far. Why she had mobilized every resource and spent a year in Manila preparing for the journey, why she was still paying off her fly-now-pay-later ticket out of the meager wages she earned as a chambermaid at one of the most expensive hotels in town. She had her reasons¹, as did each of the dozens of Filipina and Filipino workers who had come to Copenhagen from the mid-1960s, most of them for work in the booming hotel sector.

The Filipino Pioneers and *The Vanguarders of the 1970s*, the first generations of Philippine workers in Denmark named themselves. They were recruited – and recruited each other – during the era of the so-called guest worker programs in Europe. Though Denmark never set up an infrastructure of foreign labor recruitment comparable to the one in for instance Western Germany, parts of the Danish economy did employ significant numbers of foreign workers, particularly from 1969-1973. The guest worker era quickly

became associated with male workers recruited from particular regions – in the case of Denmark primarily Pakistan, Turkey and former Yugoslavia – to unskilled labor in the manufacturing industry of Western Europe. The story of Ms. Robles is an example of a neglected part of labor- and migration history: Not only did the “guest workers” come from other regions (for instance Southeast Asia) to other parts of the economy (the service sector, not least the hotel industry), but the labor migrations of the 1960s and 1970s included women workers who in many instances did not migrate as spouses but as first movers, and also acted as intermediaries and recruiters of other workers. Based on private documents and archival studies, the narration in this text traces the trajectories of Ms. Robles from the streets of Tondo, a rough neighborhood in Manila, through the streets of royal Copenhagen and ties the everyday dramas in the life of a Filipina worker in Denmark to the creation of the world’s most extensive labor export program.

‘WE SIMPLY CAN’T DO WITHOUT GUEST WORKERS’

In early 1971, the international hotel chain Sheraton opened in Copenhagen with a foreign labor force of around 25 percent, and the supply of particularly Philippine workers was seemingly endless; Ms. Robles who at that time had not yet left Manila was one of the many waiting for a job opening at the new hotel.

Though the Danish labor unions were skeptical towards recruitment of foreign workers, and had from the outset pushed for limitations on the issuance of work permits, the vice-president of the hotel- and restaurant workers union HRF acknowledged that the sector would face serious problems if the “guest workers” followed the call from immigration opponents and actually left Denmark:

If the guest workers not only left the iron industry but also the hotel sector, what then? - Well, then the hotel sector would suddenly lack a substantial part of its workforce, says Erik Johnsen, vice-president of the Union of Hotel and Restaurant Personnel. - We simply can’t do without guest workers in our sector because it’s impossible to get Danes to go for those wages. (interview in the newspaper *Søndags BT*, Quoted in *HRF-bladet* 1971, August:31)

For Ms. Robles and other Filipina chambermaids in Copenhagen it would take at least a year on “those wages” before they were able to even pay back the fly-now-pay-later tickets that had brought them to Denmark. In the meantime, they would, as the labor union rightly pointed out, live in crammed and unhealthy apartments (*HRF-bladet/Tre kuverter* 1971 no.4:11), spending as little as possible to be able to not only repay their debts, but also remit money to their families. On her first day off after starting work in Denmark, Ms. Robles sent 25 dollars back to her husband in Manila (Robles archive, Diary). He needed the money to prepare his own departure. Unemployment was not what made the Robles couple migrate. Though the later institutionalized export of labor from the Philippines was coined as a solution to rising unemployment, it was not primarily the unemployed that left the country – as going abroad often required capacity to mobilize substantial resources – something which migration scholars soon realized

(see for instance Böhning 1979, 1984; Pedersen 1999; Horst 1980). As a pharmacist, Ms. Robles had had her own clinic in the Tondo neighborhood, home to scammers and sex workers, and a battle field of the notorious gangs OXO and Sigue-Sigue. By providing medical assistance to outlaws and outcasts in the Philippine capital, Ms. Robles had as the eldest daughter in a poor peasant family provided for her siblings' education back home in the province. These efforts were nothing, however, compared to the pain of leaving it all behind in late 1971, not knowing if and when she would be reunited with her husband and their two children. Alone in Copenhagen she noted meticulously in her diary what hour she would wake up every night, unable to sleep soundly, crying instead, and praying for her family's safety.

Ms. Robles in her clinic in Tondo, Manila. Robles archive

Some of the Filipino Pioneers went ahead to Denmark on tourist visas with neither connections nor job offers and figured out things along the way. Others, like Ms. Robles, tried to get everything in order before departure. Both options could involve quite some drama. Ms. Robles and six other Filipinas had been recommended for chambermaid jobs at Hotel Sheraton in Copenhagen by “ate Lidia”² (Robles archive, Letter July 27, 1971), who had come to Denmark in the late 1960s and since earned the name “Grand Old Lady of the Philippine Pioneers in Denmark” (FAD 1990a). Ms. Robles spent a good part of the year 1971 getting the proper documents from the Philippine authorities, as well as corresponding with friends and potential employers in Denmark, with the Royal Danish Consulate in Manila and the Consul General Hjalmar Ibsen in Copenhagen (Robles archive).

By mid-June everything finally fell into place, only to fall apart a month later, when the job offer from Hotel Sheraton was canceled. Ms. Robles' papers had been processed faster than the management of the hotel had expected, while other Filipinas had arrived to fill in chambermaid positions later than planned, and the flow of hiring personnel was jammed. The staff manager Inga Grum apologized by letter and offered to help Ms. Robles and her friends find jobs at other Copenhagen hotels (Robles archive, Letter July 14, 1971).

Immediately after the discouraging letter from Hotel Sheraton arrived in Manila, ate Lidia in Copenhagen received a telefax about the problem: "... THEIR APPLICATIONS WITHHELD STOP MEANWHILE THEY HAVE PREPARED NECESSARY PAPERS PLEASE FOLLOW UP WITH SHERATON AND ADVISE IMMEDIATELY LOVE AND KISSES" (Robles archive, Telefax July 22, 1971).

Ms. Robles also sent her own letter to Inga Grum, thanking her for her assistance and assuring that she would be "ready to go anytime", should a job become available in one of the Copenhagen hotels (Robles archive, Letter July 22, 1971). By September, Ms. Robles received a new job offer from Hotel Sheraton. The salary would be 2,000 Danish Kroner per month including uniform and meals during duties of 40 hours per week (Robles archive, Letter September 10, 1971).

Ms. Robles booked a fly-now-pay-later ticket that cost her 5,047.92 Philippine Pesos, including more than 12 percent interests, to be paid in 12 monthly rates (Robles archive, Diary). By today's rate it was equivalent to more than 40,000 Danish Kroner.³ Though the workers who went abroad were rarely among the most impoverished, a plane ticket for Copenhagen did cost way more than most could afford, and thus the fly-now-pay-later option was what brought many Filipino Pioneers to Denmark.⁴

Ms. Robles left for Copenhagen on an SAS flight on November 13, 1971. That same year, Denmark had tripled its official representation in Manila, and already in 1969 the Danish consulate office had moved to the compound where the Philippine Department of Labor was located (Udenrigsministeriets Kalender 1966-1977).

MOMMY URDING

The generation of Filipino Pioneers that Ms. Robles joined in 1971 was treading foreign territories in every way. If the US – the preferred destination of most Filipinas and Filipinos at the time – was "abroad", Denmark was a different planet. Ms. Robles had to make seven transfers before finally arriving in Copenhagen: Manila-Bangkok ("over Mekong river – what a sight"), Bangkok-Calcutta, Calcutta-Karachi, Karachi-Teheran, Teheran-Rome, Rome-Zurich, Zurich-Frankfurt, and, finally, Frankfurt-Copenhagen (Robles archive, Diary).

The number of Philippine workers who arrived in Denmark between 1960-1975 is difficult to determine with accuracy. The data bank of Statistics Denmark includes Filipino

Ms. Robles entering an airplane in Manila, on her way to Denmark, 1971. Robles archive

migration to Denmark from 1980 onwards. Prior to 1980, one has to rely on data from the Central Register in Denmark, from where the total numbers of residing Filipino citizens in Denmark are available from 1975 onwards. In 1975, 473 Filipinos were registered in Denmark, and by 1979 the number had risen to 666 (Larsen 2014).⁵ From the Filipino Pioneers' oral accounts it would seem that the figures from the Central Register only cover part of the migration in that period, however. Some of the workers who arrived between 1960-1973 never officially resided in Denmark, but arrived on tourist visas and worked with or without permits for limited periods of time, and then moved on to destinations in for instance Canada, Norway or the US.⁶ One might thus assume that the annual inflow of workers from the Philippines was larger than what the number of residing Filipinos 1975-1980 would lead to believe.

It was in the early 1970s that the number of Filipinos started to increase significantly. By the 1960s, it was no more than a couple of dozen workers who – many by chance – had found their way to Denmark. In the 25th anniversary publication of the Filipino Association of Denmark (FAD, established in 1970), a total of 150 Pioneers (meaning arrivals prior to 1973) are named, including 18 who since left for other countries, while

in a text about the beginnings of the association, it is mentioned that approximately 200 Filipinos joined in the first years (FAD 1995:13, 28, 33).

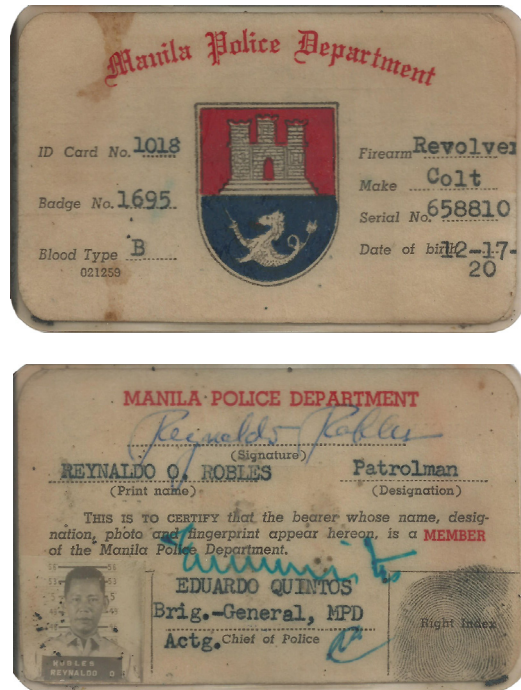
Ms. Robles was one of those first FAD members, and as she was a bit older (in her 50s) than most of the early arrivals, she became known as “Mommy Urding” in the growing Philippine community.

Portrait of Ms. Robles from around the time of her arrival in Denmark. Robles archive

She was a member of FAD until she passed away in the late 1990s after two decades in Copenhagen. Ms. Robles had never intended to stay in Denmark, though. Going abroad in 1971 was a precaution she took to protect her family not from the gangs of Tondo, but from the clashes between an increasingly radicalized political opposition and an increasingly repressive dictatorship of General Ferdinand Marcos.

Her husband Reynaldo Robles was a patrolman with the Manila Police Department. The story of their love was “worth a movie”, as their son describes it (Robles, interview, 2014-2015). They had been childhood friends and youth companions, but were separated when they both had to migrate to the capital for work. Both in their 40s none of them had married when they coincidentally met again – Reynaldo had been assigned to patrol the neighborhood of Maria Lourdes’ clinic (FAD 1995a:10). They got married on May 22, 1965 (Calendar 1965, Robles archive). A few years later, social and political unrest started building up in Manila, and though the last thing Ms. Robles wanted was to be parted from Reynaldo once again – and from the two children they now had – she found it necessary to go ahead and prepare a base for the family in Copenhagen where she had contacts, until the situation had improved in the Philippines.

Reynaldo Robles' patrolman badge. Robles archive

DIVINE INTERVENTION

Though leaving her family had been difficult, Ms. Robles arrived in Copenhagen assured that she would be able to start working at Hotel Sheraton immediately, and thus get on with her plans of having Reynaldo and the children follow her. But between the job offer received per post in September and Ms. Robles' arrival in November, another Filipina had already been employed in her position. "No place in Sheraton", Ms. Robles noted in her diary, "told to come back in the afternoon for letter of recommendation to d'Angleterre". The next morning Ms. Robles tried her luck at the old exclusive hotel in the historic center of Copenhagen. After a job interview with the Executive Director, Eigil Hummelgaard, she was sent to the Department for monitoring foreigners under the National police [Rigspolitiet, Tilsynet med udlændinge], then back to the hotel, then to the Employment Office [Arbejdsformidlingen], and then to three different addresses to find temporary accommodation. The day was exhausting and confusing. That night, all she noted in her diary was: "Sleep, cried again" (Robles archive, Diary).

Her working hours at Hotel d'Angleterre turned out to be significantly more than allowed according to standard rules: Officially it was 40 hours per week, but Ms. Robles was asked to work from 7 AM to 3 PM every day including Sundays. From the documents she was provided to get her work permit it appears that the official salary was also significantly less than what Ms. Robles had been promised by Sheraton: Instead of 2,000 she would

get 1,350 Danish Kroner. As compensation Hotel d'Angleterre offered accommodation to the Filipina chambermaids in a rented building close by⁷, where Ms. Robles got a room on November 17, 1971. But she needed money to be reunited with her family. On November 29, two weeks after her departure from Manila, she cried herself to sleep again: "Because I remembered my dearest son Rod, how are you?" Every night she would wake up around 3 or 4 AM, crying, consoling herself by praying for her "three loved ones far home". To speed up the plans of having them join her, she started doing night shifts as well, 6-10 PM, even though she already after three weeks started feeling pain after work, and had a hard time eating and sleeping. Between her day and night shifts she spent her time corresponding by post with her family in the Philippines, depositing money in the bank, paying visits to Filipina friends in town and not least trying to secure a work permit for her husband. On May 1972, she received the first rejection and had to notify Reynaldo to cancel his ticket for Copenhagen. "Dear Lord, please help + guide us", she noted in her diary, and the next days would actually bring if not divine intervention, then a helping hand from a fellow believer (Robles archive, Diary).

Already on December 26, 1971, Ms. Robles had met the nuns at the Catholic St. Joseph Hospital in Nørrebro when a fellow Filipino accompanied her there to let the nuns know of Ms. Robles' medical skills. As Ms. Robles an afternoon in the spring of 1972 was crying her heart out at the Sacraments Church on Nørrebrogade, one of the St. Joseph sisters recognized her and asked about her troubles. Having explained about the rejection of Reynaldo's work permit, the nun promised to help her the best she could. Two days later, the nun called on Ms. Robles: St. Joseph Hospital had assured the police that a job was awaiting Reynaldo Robles, and a work permit was issued.

Eight months after their parting, Reynaldo and Maria Lourdes Robles were reunited in Kastrup Airport, on June 25, 1972. It was high time: In September, Marcos declared Martial Law in the Philippines, swiftly repealing all civil rights, but the protests and armed mobilizations against the regime continued. As their children had been left behind, Ms. Robles kept worrying. The Christmas of 1972 the Robles couple spent with ate Lidia, and Reynaldo promised his wife that by Christmas next year, the whole family would be together. They were still not sure if they would stay in Denmark – a relative had written to them about "nice opportunities" in the US (Robles archive, Diary). They never went, though, and by the summer of 1973, they both had secured contracts of permanent work, Reynaldo in the newly opened Hotel Scandinavia at Amager and Maria Lourdes at St. Joseph Hospital.

On July 29, 1973, their children finally arrived, accompanied by a friend returning from family visits in the Philippines. The only thing that remained to be solved was finding a proper place to live. The first months the four of them lived in a rented room in the apartment of a rather disorganized man in Kålundsgade, Vesterbro. Sometimes Ms. Robles could barely enter the apartment because dogs or drunken men were blocking the door. The Robles couple went almost daily to ask the municipality for help relocating to a proper

living space, but housing was scarce in Copenhagen and the authorities expected the many guest workers to be temporary (Arbejdsministeriet 1971; Mortensen 1978). Finally by late 1973, the Robles found an apartment behind the St. Joseph Hospital through their own network. After everything had fallen into place, Ms. Robles' only diary notes were numbers of checks, registration of mail correspondences, phone numbers. The last entry was on January 6, 1975. That same year Philippine Labor Minister Blas F. Ople was given the prestigious role of President of the International Labor Conference (under ILO), and proudly spoke to colleagues from around the globe of how the Filipino people was "engaged in building a new social order", and how the Labor Code adopted in 1974 – institutionalizing labor export – was pivotal to this project, recalling how President Marcos had coined unemployment as "the greatest exploiter of labor" (Ople 1979a:11, 14).

'THE OBLIGATION OF THE FILIPINO

The Robles couple had always thought they would return to the Philippines when the situation back home allowed it. For the same reason they sent their children to the newly established International School in Copenhagen, so that they would one day more easily be able to re-adapt in the Philippines. Throughout the 1970s, the Philippine community continued to grow in Denmark, despite the so-called immigration stop adopted on November 29, 1973, officially marking the end of the guest worker era. Similar laws were adopted all over Europe, as the oil crisis transformed years of economic prosperity into economic crisis and rising unemployment (Hahamovitch 2003). In the Philippines, however, state-brokered labor export flourished: "(...) we no longer apologize for the outflow of Filipino labor abroad", as Labor Minister Blas F. Ople phrased it (Ople 1979a:219-221), calling labor export a "vital component of the national employment strategy" (OEDB Annual Report 1978, introductory pages). While the large-scale recruitment of foreign workers in Western Europe during the 1960s and early 1970s was replaced by restrictions on migration during the economic crisis of the late 1970s, some sectors continued to 'fill the gaps' with migrant workers, legally and semi-legally as well as through clandestine measures. Seasonal work in particular was increasingly done by migrants, and one of the sectors that continued to figure as a "labor-shortage sector" was the hotel- and catering business (Böhning 1991) to which many of the Philippine workers in Denmark were continuously recruited (Andersen 2013, 2014).

When the Marcos dictatorship was finally overthrown in 1986, it was too late for the Robles couple to return to the Philippines. Their lives, and the lives of their children, were now tied to Denmark.

The fall of the Marcos dictatorship was also in any event a major change with minor effects. The rebels, communists as well as Muslim separatists, continued their armed struggle, and the counter insurgency tactics of the democratically elected president Corazon Aquino was as ruthless, and as disrespectful of human rights, as the practices of the Marcos dictatorship. Many leading figures from Marcos' time, in military and

Maria Lourdes Robles and Reynaldo Robles visiting the Philippines in 1993. Robles archive)

police as well as in politics, were allowed to stay in their positions or were actively invited back in. Blas F. Ople, the “big man of Department of Labor”, had been in the US during the people’s revolt against Marcos in 1986, and succeeded in keeping himself unstained by the mud suddenly thrown against the fallen dictator even from former allies. The Department of Labor reacted to the winds of change by publishing a tribute to “Ople of Labor”, “a great man whose greatest misfortune, we think, is having to shine at the wrong time” (MOLE 1986: preface). Before the year came to an end, Ople had been asked by President Aquino to help draft a new constitution.

Aquino also vigorously continued the state-promoted export of labor and the state efforts of bringing the foreign migrant-earned money to the Philippines, paralleled by a deregulation of the private sector involvement in overseas employment. One of the first messages from the presidential palace Malacañang to reach the migrants in Copenhagen in 1986 was a letter titled “Pres. Aquinos appeal to Filipino Taxpayers residing abroad” (Robles archive).

“Now that we have restored democracy and honor to the Philippines”, the letter opened, “it is both necessary and timely to focus on the obligation of the Filipino to pay his taxes which is his share of the burden of effecting a national recovery. This obligation follows every Filipino citizen wherever he may be residing”.

Following the tradition of Marcos, Corazon Aquino also sent a special greeting to the diaspora associations; to the Filipino Association in Denmark, Aquino sent a picture of herself with the handwritten message: “To the Filipino community in Denmark, with good wishes, Cory Aquino, Aug. 5, 1986” (FAD 1986:3).

Reynaldo and Maria Lourdes Robles, like thousands of other workers, faithfully paid three percent of their income to the Philippine state, on top of the taxes paid to Denmark where the Robles couple faithfully provided their labor for almost two decades before they opted to become Danish citizens.

Since the arrival of Ms. Robles in 1971, thousands of Filipinos have come to Denmark, many of them finding their first job as chambermaids at the Copenhagen hotels. However, the 1973 “ban on migration” for third country nationals domesticated migration options, as access to Denmark became contingent on access to a family: through marriage, family reunion, transnational adoption or – what Filipinas since the 1990s have increasingly used as a migration strategy to Denmark – through au pair contracts (Andersen & Myong 2015). The year Marcos was overthrown, around 1,200 Filipinos were formally residing in Denmark; today the number is more than 10,000, not counting the temporary migrants such as those on au pair contracts. While around two out of three Filipinos in Denmark were women already in 1980, today more than 85 percent are (Statistics Denmark, StatBank). The labor migrations that general Marcos and his labor minister Blas Ople transformed into a state-brokered export industry⁸ – and which subsequent governments have continued to expand – have for half a century provided migrant women workers for the Danish economy.

The 1986 letter from president Aquino to Filipinos abroad closed with a message evoking the spirit of a trans-border Filipino Nation: “Wherever you are this is your country and its progress can only add to your new pride as free Filipinos”.

Filipinos, as in Filipino taxpayers. Free, as in free to leave.

REFERENCES

- Andersen, Nina Trige 2013: *Profession: Filippiner. Kvinder på arbejde i Danmark gennem fire årtier*. Copenhagen: Tiderne Skifter.
- Andersen, Nina Trige 2014: "Filippinske hotelarbejdere i København fra 1960erne-1990erne". *Arbejderhistorie. Tidsskrift for historie, kultur og politik* 2014-1, pp. 7-29.
- Andersen, Nina Trige & Myong, Lene 2015: "From Immigration Stop to Intimizations of Migration: Cross-reading the Histories of Domestic(ated) Labor Migration and Transnational Adoption in Denmark 1973-2015", *Retfærd* 38. årgang, nr. 3
- Arbejdsministeriet 1971: *Betænkning om udenlandske arbejderes forhold i Danmark*.
- Böhning, W.R. 1979: "International migration in Western Europe: reflection on the past five years". *International Labour Review* Vol. 118, No. 4, pp. 401-414.
- Böhning, W.R. 1984: *Studies in International Labour Migration*. London/Hong Kong: The MacMillan Press LTD.
- Böhning, W.R. 1991: "Integration and immigration pressures in western Europe". *International Labour Review* Vol. 130, No. 4, pp. 445-458.
- FAD 1986: *Christmas Party Program*. The Filipino Association of Denmark. Kindly lent out by Benn Adriatico.
- FAD 1990a: *Group Reunion 1970-1990. The Filipino Pioneers in Denmark. Souvenir program. Sheraton-Copenhagen Hotel, 26 May 1990*. The Filipino Association of Denmark. Kindly lent out by Benn Adriatico.
- FAD 1995: *Silver Lining, special anniversary edition* Vol. 1, No. 1. 25 years of Friendship, Action and Dedication. Kindly donated by Ben Garcia.
- FAD 1995a: *Info – A Quarterly Newsletter of The Filipino Association of Denmark* no. 3. Kindly lent out by Benn Adriatico.
- Fürstnow-Sørensen, Bent 1970: *Fremmedarbejder i Danmark* [Foreign Worker in Denmark]. Prepared for the Information Committee of the Ministries of Labour and Social Affairs by Bent Fürstnow-Sørensen. Copenhagen: Ministry of Social Affairs.
- Fürstnow-Sørensen, Bent 1969/1974: *Migrant Worker in Denmark*. Prepared for the Information Committee of the Ministries of Labour and Social Affairs by Bent Fürstnow-Sørensen, LL.M., Assistant Chief of Division. Revised by counselors concerning migrant workers 1974. Copenhagen: Ministry of Social Affairs.
- Hahamovitch, Cindy 2003: "Creating Perfect Immigrants: Guestworkers of the World in Historical Perspective 1". *Labor History* 44:1, pp. 69-94.
- Horst, Christian 1980: *Arbejdskraft: vare eller menneske? Migration og vesteuropæisk kapitalisme*. Akademisk Forlag, Kultursociologiske Skrifter.
- HRF-bladet* 1958-1974 (from 1971-1974 also called *Tre Kuverter*). Published by Hotel- og Restaurationspersonalets Forbund, from 1971-1974 by Hotel- og Restaurationspersonalets Samvirke.
- Larsen, Dorthe 2014: "Statistics Denmark". E-mail correspondence.
- MOLE 1986: *Ople of Labor. A Tribute from Philippine Labor*. Manila: Ministry of Labor and Employment.
- Mortensen, Jens 1978: *Fremmedarbejdernes levevilkår i Danmark. En empirisk analyse af baggrunden for fremmedarbejdernes levevilkår i Danmark*, specialeopgave i statskundskab ved Århus Universitet

OEDB Annual Reports 1976-1981. Overseas Employment Development Board.

Ople, Blas F. 1979a: *Frontiers of Labor and Social Policy. Selected Speeches*. Manila: Institute of Labor and Manpower Studies, Ministry of Labor.

Ople, Blas F. 1979b: "Towards a Just and Equitable Manpower Movement". *Philippine Labor Review* Vol. 4, No. 2, Institute of Labor and Manpower Studies, Department of Labor, Manila, pp. 1-5.

Pedersen, Søren 1999: "Vandringen til og fra Danmark i perioden 1960-97"; in: Coleman, David & Wadensjö, Eskil (eds.) *Indvandringen til Danmark. Internationale og nationale perspektiver*. Spektrum, pp. 233-284.

Robles, Rod 2014-2015: Several interviews conducted in his home, as well as e-mail correspondences.

Robles archive. From the lives of the late Reynaldo and Maria Lourdes Robles who arrived in Denmark in 1971 and 1972 respectively. Kindly made available by their son Rodrigo 'Rod' Robles who joined them in Denmark in 1973. The archive consists of letters exchanged with employers and consulate before and after arrival in Denmark, tax receipts, work permits, diplomas, letters from the Philippines state to Filipinos abroad, newspaper clippings, photographs, diaries. Parts of it will be included in the online archive *Filippinernes Danmarkshistorie [A Filipino History of Denmark]*, which is under construction.

Rodriguez, Robyn Magalit (2010): *Migrants for export: how the Philippine state brokers labor to the world*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Statistics Denmark, StatBank, online database <https://www.dst.dk>

Udenrigsministeriets Kalender 1966-1977.

NOTER

1. The story of Ms. Robles (who died in the late 1990s) is based on interviews with her son, Rod Robles, as well as the private archive left behind by the Robles couple (Robles 2014-2015 and Robles archive).
2. "ate" is a Filipino word that means "older sister" and is used as a way of showing respect and affinity (not limited to biological kinship).
3. Calculation done with the tool *Converter in the past*: <http://fxtop.com/en/currency-converter-past.php> and the *Old money converter* <http://www.oldmoney.dk>.
4. Based on oral accounts from appr. 30 interviews with the Pioneer generation (who recall how they themselves and their friends and relatives came to Denmark during those years).
5. In 1976 it was 512; in 1977:535, in 1978:586.
6. Formal interviews and informal conversations with 30-40 Pioneers during the years 2010-2015.
7. Gothersgade 39.
8. On the phenomenon of "labor brokering state", see for instance Rodriguez 2010.

BILDMATERIAL

Fotografi på sida 69 är ett utsnitt av fotografiet "Ms. Robles in her clinic in Tondo, Manila" (Robles archive)

*Ulrika Andersson, Monika Edgren, Lena Karlsson,
Gabriella Nilsson*

Våldtäkt i Sverige 1990-2013

ETT HISTORISKT OCH INTERSEKTIONELLT PERSPEKTIV PÅ BERÄTTELSE OM VÅLDTÄKT
INOM OLIKA GENRER

INLEDNING

Exemplen på våldtäkter runt om i världen skulle kunna mångfaldigas och åter mångfaldigas för att belysa hur det sexuella våldets uttryck, berättelser och motstånd både varierar och sammanfaller. I New Delhi 2012 våldtogs och misshandlades en kvinnlig läkarstudent på en buss av sex unga män. Efter övergreppet kastades hon ut på gatan för att dö. Det besinningslösa våldet mot kvinnans könsorgan, där bland annat tarmarna slets ut ur kroppen, beskrevs av många, även av männens advokat, som en bestraffning för ett icke önskvärt kvinnligt beteende – att hon vistades ute på kvällen tillsammans med en manlig vän – och ett försvar av ett djupt patriarkalt samhälle. Fallet kom att väcka starka protester mot de återkommande våldtäkterna i Indien och har lett till att uppfattningar om kön och könsskillnader utmanats i vissa delar av det indiska samhället. Protesterna har i förlängningen kommit att handla om krav på kvinnors rättigheter och kritik mot förhållandet mellan kön och makt; inte minst kritik mot traditionella föreställningar om att en våldtagen kvinna är ”förstörd” till följd av patriarkala föreställningar om heder (Sholeh Irani 2013).

Den historiska kontexten i Sverige skapar en delvis annan debatt än i Indien och ett feministiskt motstånd med andra förtecken. Det är inte tänkbart att exempelvis det kraftiga övervåld som Hagamannen använde vid sina återkommande överfallsvåldtäkter i Umeå under början av 2000-talet skulle diskuteras som en rättfärdig bestraffning för ett icke önskvärt kvinnligt beteende. De kvinnliga offren för en överfallsvåldtäkt ifrågasätts

inte i Sverige. Under de senaste decennierna ser vi en ökad anmälningsfrekvens även av mindre "våldsamma" våldtäkter i Sverige, vilket Brottsförebyggande rådet delvis tolkar som minskad tolerans för sexuellt våld och att offerpositionen i lägre grad uppfattas som stigmatiserande (Brå 2008; 2012). Ändå är parallellerna många till fall i Sverige där offrets agerande före övergreppet, liksom fallet i Indien ovan, inverkar på rättens bedömning och leder till friande domar som i sin tur väcker debatt (jfr Nilsson & Lövkrona 2015). Och ett kritiskt perspektiv på hur "våldtäktsoffret" ska förstås - att en våldtäkt inte nödvändigtvis är något som förstör en kvinnas liv, hennes värde som människa, livsglädjen och sexlusten för all framtid - återkommer även i Sverige och resten av västvärlden (Chamberland & Svensson 2015, Edgren 2004, samt kommande).

Allt berättande har sin tid och sin plats men också sin icketid, tid då berättelser om sexualitet och sexuellt våld saknar lyssnare och tystnar. Berättelser rör sig i ett kretslopp av producenter och konsumenter. Sammantaget är det fråga om en kollektiv aktivitet där mening förhandlas. Det här framgår inte minst av hur många gånger den svenska sexualbrottslagstiftningen har utretts och reformerats. Våldtäktsbegreppet har förhandlats och fått nya innebörder. Sedan 1965 möjliggörs en förståelse av våldtäkt inom äktenskapet efter en förskjutning i synen på vad en våldtäkt är - från ett sedlighetsårande brott mot samhället till ett sexualbrott mot individens sexuella integritet. Sedan 1984 omfattas sexuella övergrepp inom samkönade relationer liksom övergrepp av kvinnor mot män. Denna förändring är en följd av att synen på individen (och våldtäkten) blev universell, inte könsspecifik. Våldtäkt som tidigare enbart omfattade samlag mellan kvinna och man utom äktenskapet kan idag utgöras av olika former av "samlagsliknande" handlingar i olika konstellationer och relationer.

I den här artikeln presenterar vi ett nytt forskningsprojekt med titeln *Våldtäkt i Sverige 1990-2013 – ett historiskt och intersektionellt perspektiv på berättelser om våldtäkt inom olika genrer*. Projektet är tvärvetenskapligt, förlagt vid Malmö högskola och finansieras av Vetenskapsrådet 2015-2017. Under tidsperioden från 1990-talet fram till idag har synen på våldtäkt i Sverige genomgått särskilt snabba förändringar och våldtäktsparagrafen har ändrats flera gånger. Det offentliga samtalet om våldtäkter har ökat markant under perioden och synen på vad som är skyddsvärt och vad som bör straffas har blivit alltmer komplex. I projektet intresserar vi oss för hur berättelser om våldtäkt förändrats, men också för vilka beständigheter som framträder. Vilka berättelser om sexuellt våld når en offentlighet och i vilket historiskt sammanhang? Vad har våldets berättelser för form och vilka effekter får de i samhället och för individen?

Artikeln inleds med att vi presenterar forskningsprojektets övergripande fokus på berättelser och genrer med utgångspunkt i de olika källmaterial vi arbetar med. Därefter sätts detta perspektiv i relation till den feministiska teoretiska diskussion som förs inom forskningsfältet, som delvis knyter an till den andra vågens feminism och som är kritiskt till hur sexualitet och våldtäkt sammanblandas.

PROJEKTETS DESIGN: BERÄTTELSE OCH GENRE

Med det ökade offentliga samtalet om våldtäkt har synen på de utsatta och de som utsätter andra blivit mer komplex. Kvinnor som utsatts för våldtäkt utmanar offerpositionen och grupper som tidigare varit osynliga som offer, kvinnor i samkönade relationer, transkvinnor och män utsatta för sexuellt våld, har börjat ta plats i debatten. Hur det talas om våldtäkt i rättspraktikerna, i medierna och i det mellanmännskliga samtalet har betydelse för upplevelser och erfarenheter, för hur de utsatta och de som utsätter blir bemötta och för hur motstånd kan formuleras. Berättelser får, och ger, mening i det samhälle där de tillkommer, där de begripliggörs och kan godtas av människor i vardagen. Men dessa godtas inte av alla vid en given tidpunkt. Det finns alltid sprickor i de hegemoniska beskrivningarna av de utsatta och de som utsätter, om brottets karaktär och betydelse, så som vi sett i fallet i Indien ovan. Beskrivningar är inte oskyldiga. De knyter samman politik och våld och är historiskt situerade. En viktig aspekt blir att analysera hur sexualitet knyts till våldtäkt.

När vi forskar om hur positioner och synsätt på våldtäkt har utmanats under perioden ställer vi därför frågor som vilka repertoarer för berättande den utsatta och den som utsätter har tillgång till? Vilka intersektioner av makt och underordning skapas? Hur sker förändring? En utgångspunkt är att det sexuella våldets berättelser i allt högre utsträckning förhandlas i det offentliga samtalet där både traditionella och nya medier deltar. Vi undersöker hur berättelser skapas interaktivt och hur berättelser från de som utsatts för våldtäkt och deras förövares berättelser knyter an till mediala berättelser. Individer berättar men deras berättelser är inte enbart individuella. Historiska perspektiv synliggör begränsningar och möjligheter för vad som kan godtas och vara begripligt.

Utgångspunkter för vår analys av hur det sexuella våldet berättas är delvis att berättelser inte är individuella utan skapas inom ett socialt interaktivt flöde och vidare att berättelser har produktiva egenskaper. Vi inspireras av sociologen Ken Plummer som i *Telling Sexual Stories* skissar upp ett flöde av aktörer som tillsammans skapar berättelser: berättare/skribenter, aktörer som är medproducenter till berättelser genom det institutionella framkallandet av vissa sorters berättelser (rättsväsendet, media, exempelvis) samt berättelsens olika publikar. Vi närmar oss narrativitet i huvudsak utifrån vad Robert och Shenshaw (2014) kallar den postklassiska skolan som inte bara är intresserad av den enskilda berättelsens beståndsdelar, men som i hög grad är kontextorienterad och intresserad av berättandets sociala effekter. Vems röst hörs? Genom vilka former av berättelser görs dessa röster hörbara? För vem är berättelserna hörbara och subjekten igenkänningsbara? Hur ska en berättelse utformas för att den ska upplevas som sann? Vi är, likt Francesca Polletta som undersökt användningen av berättelser inom sociala rörelser, intresserade av "storytelling as much as on stories, and ... on the social organization of storytelling authority" (2006: 8, kursivering i original). Här utgör genre ett viktigt analytiskt verktyg. Vi undersöker texter inom den mediala nyhetsgenren, självbiografiska berättelser om sexuellt våld som cirkulerar via Internet, samt olika rättsliga genrer. Genre behandlas här inte enbart som upprepade mönster vad gäller innehåll och form. Olika skolor av genreteori har

Demonstration i Stockholm mot sexuellt våld och för en samtyckeslag, januari 2014. Foto: Natalia Medina/Offensiv

uppmärksammat genrens produktiva egenskaper (Frow 2006, Miller 1994). Genrer är performativa strukturer som skapar världen genom att tala om den. Genreteori öppnar upp för en analys av hur verklighet, sanning, auktoritet konstrueras och upprätthålls, frågor som är centrala inom forskningsprojektet. Vilka positioner för berättare och mottagare är möjliga inom genren? Vi utgår från att genrer är historiskt föränderliga och att de måste placeras inom sitt specifika mediala sammanhang. Vår genreanalys utgår vidare från att texter inte tillhör specifika genrer utan snarare till ett fält eller en ekonomi av genrer och att texternas komplexitet har sin grund i dessa relationer (Frow 2006). Från det här perspektivet är genrer rörliga och interagerande.

PROJEKTETS DELSTUDIER

I en av delstudierna undersöker vi rättspraxis, förarbeten och inomrättsliga debatter som knyter an till de ändringar som genomförts av våldtäktsparagrafen under perioden. I fokus ligger den fråga som kommit att dominera medierapporteringen och även det offentliga samtalet om våldtäkt under den aktuella tidsperioden, nämligen om detta brott ska definieras i relation till tvång eller samtycke. Frågan kan beskrivas som länken mellan de olika delstudierna då talet om samtycke utgjort en central del av upprop och diskussion inom samtliga genrer som undersöks i projektet. Här blir det intressant att till exempel undersöka i vilken utsträckning utomrättsliga uttryck från de övriga delstudierna kan spåras i praxis, förarbeten och inomrättsliga debatter. Vi ställer även frågan om vilka intersektioner av makt och underordning som görs och synliggörs i rättspraxis? Finns det diskursiva brytningar som kan hänföras till utomrättsliga sammanhang och som har

betydelse för vilka kroppar som knyts till olika positioner av över- och underordning? Hur görs rättsfallen till en del i skapandet av hegemoni och sanning genom referenser till andra fall/texter/källor/skribenter? Här kommer särskilt ordval, benämningar, tillskrivna egenskaper att undersökas.

”Justice #2”, foto: Esther Schwarz

I en av delstudierna fokuseras nyhetstexter i tryckta medier. Här vidgas genrebegreppet till att analysera de ”typer” av våldtäkt som medierna skriver fram genom att i sina berättelser sortera, kategorisera och sammanföra olika händelser, sammanhang, handlingar och individer. Berättelser om ”den ensamma galningen”, ”kändisvåldtäkten” eller ”förortsvåldtäkten” med flera reproduceras gång på gång under perioden. Vilka likheter och skillnader går det att se i dessa genrer över tid? Hur har de skapats och varför? Vilka betydelser och funktioner får de? Genom att erbjuda en hel repertoar av våldtäktstyper vidgas våldtäktsbegreppet till att rymma fler slags berättelser, men i vilken utsträckning tvingas individers upplevelser, erfarenheter och berättelser ändå in i färdiga ramar vad beträffar förhållandet mellan utsatta och de som utsätter andra, tvång och samtycke, skyddsvärd och straffvärd? Ett sammanhållet våldtäktsbegrepp har varit själva grunden för frågans politiska sprängkraft (Nilsson 2009). I vilken utsträckning kan den här explicita separeringen av olika våldtäktsgenrer sägas bidra till att försvaga den politiska mobiliseringen?

I delstudie tre studeras självbiografiska berättelser om sexuellt våld som huvudsakligen produceras och cirkuleras på Internet. I särskilt fokus är självbiografiska berättelser som produceras i anslutning till olika kampanjer och upprop mot sexuellt våld med Internet som central plattform. 2010 års Twitter- och bloggbaseade kampanj #prataomdet med

fokus på gråzoner mellan obehagliga situationer och våldtäkt analyseras och också den pågående kampanjen #Fatta som bland annat arbetar för att skapa opinion för en samtyckeslagstiftning. Vilka erfarenhetsbaserade berättelser om sexuellt våld berättas som svar på uppropet ”vi behöver din berättelse”? Självbiografiska berättelser har tidigare använts som grund för feministisk mobilisering (Cosslet, Lury, Summerfield 2000; Polletta 2006). Hur ser relationen ut mellan erfarenhet, berättelse och politik i de nutida kampanjerna? Vilka berättelser får gehör?

De källor vi arbetar med kan alltså sägas ha genomslag på flera nivåer och hos olika grupper av människor. Ett centralt grepp är att undersöka vilka länkar som finns mellan de olika källorna. Hur kommunicerar de med varandra? Vilka är de intertextuella strömningarna? Själva källornas historiska och inbördes sammanhang blir därmed en väsentlig del av analysen. Men berättelser om våldet och motståndet har inte bara sin historiska och kulturella situering utan även sin teoretiska problematisering som inte följer platsbundna förhållanden. Teorier som har att göra med synen på kön och makt och på hur offer och förövare konstrueras. I det avslutande avsnittet vill vi därför gå igenom de feministiska debatter som har betydelse för projektet.

FEMINISTISKA PERSPEKTIV PÅ VÅLDTÄKT

Mot slutet av 1990-talet blev frågan om samtycke i den rättsliga konstruktionen av våldtäkt mer explicit än den varit tidigare i Sverige. I synnerhet sedan 2005 har behovet av en samtyckesreglering kommit att debatteras (Nilsson & Lövkrona 2015). Kritik har förts fram mot synen på heterosexuellt samtycke som själva utgångsläget för mötet mellan människor så till vida att det är först efter ett aktivt avböjande som gränsen mellan samlag och våldtäkt upprättas (Andersson 2004). I samband med 2008 års reformarbete utredes frågan huruvida bristande samtycke ska vara grunden för rättsens bedömning, i stället för som nu, tvånget. Utredarna kom emellertid inte att rekommendera en förändring, bl.a. då en sådan förändring inte antogs leda till fler fällande domar. Kritikerna framhållde att fler fällande domar inte nödvändigtvis var det enda syftet med en förändring, utan att det i lika hög grad handlade om att signalera till samhället att en kvinnas kropp inte är ”öppen” per se. Juristen Linnea Wegerstad framhåller dock att ytterligare ett problem med en samtyckesreglering är att det skulle sätta fokus på våldtäkt som ett problem relaterat till sex snarare än ett våldspåbud (2015:194-313). I själva verket är temat huruvida våldtäkt är en fråga om sex eller våld det som uppehållit flest forskare och debattörer sedan dess att företeelsen politiserades på 1970-talet.

1970-TALSFEMINISMEN OCH KRITIKEN I VÅLDTÄKTSFRÅGAN

Redan radikalfeministen Susan Brownmiller pekade utifrån en amerikansk kontext på problemet med samtycke då hon menade att det upprätthåller könsmakt eftersom lagen aldrig har gjort en åtskillnad mellan samlag som ömsesidigt begär från sådana som innebär ”kriminell sexuell aggression” (Brownmiller 1975:384). Det rättsliga våldtäkts-

begreppet bygger på en liberal syn på (kvinnans) kropp som autonom och våldtäkt blir en fråga om kränkning av sexuell integritet för den enskilda individen (kvinnan). Detta synsätt kolliderar med den radikalfeministiska teoretiska utgångspunkten att våldtäkt är en fråga om kön och makt på samhällelig nivå och blir på sätt och vis ohanterligt för rättsordningen (jfr Andersson 2011). Men teoretiseringen av kön och makt är långtifrån en entydig historia utan präglas av olika schatteringar. Den feministiska debatten om kön, makt och sexualitet är komplex men kan renodlas i syfte att närmare diskutera vad det innebär att våldtäkt kopplas till sexualitet, som i sin tur konstruerats som basen för människans inre.

När Michel Foucault (1988) för trettio år sedan retoriskt ställde frågan varför våldtäkt inte är detsamma som ett slag på käften utlöstes en feministisk debatt som ännu pågår och varav den mest centrala gäller kroppen som fokus för våldtäkt. Hur kroppen skall förstås har varit en stötsten inom feministisk teori och frågan rör sig i landskapet mellan biologisk essentialism och förnekelse av kroppen som materiell (Lövkrona 2001). I "Rethinking Rape" formulerar Ann J. Cahill (2001) ett kraftfullt motstånd mot såväl Foucault som mot radikalfeminismens kritik av sammankopplingen mellan våldtäkt och sexualitet. Cahill tar sitt avstamp i feministisk teori om förkroppsligad erfarenhet med bas i fenomenologin. Hon menar att kroppen är basen för både könsskillnad och inskrivning av makt; ett perspektiv som hon hävdar avslöjar våldtäkters innebörd för kvinnor och män (Cahill 2001:8).

För Foucault var det just det ständiga (re)producerandet av kroppen som (hetero)sexuell som var själva problemet. Han kom med sina studier i skilda ämnen att fästa uppmärksamhet på det problematiska förhållandet att sexualiteten sedan 1600-talet har konstruerats som själva kärnan i att vara människa. Han undersökte effekterna av vad det inneburit att människans vara reduceras till hur könsorganen används. Svaret han ger är att könet är konstant mål för maktutövning genom politisk och kulturell styrning som tagit sig skilda uttryck i tid och rum. Motstånd måste därför vara inriktat mot den diskursiva makten som beskriver sexualiteten som kärnan i att vara människa (1990). Denna diskurs underbygger uppfattningen att våldtäkt är det värsta som kan hända en kvinna då den fråntar henne människovärde.

1970-talets västerländska feminism, den andra vågens feminism, drev på teoriutvecklingen om våldtäkt som en del av mäns våld mot kvinnor. Feminister såsom Susan Brownmiller förde in makt i det offentliga samtalet om våldtäkt, som beskrevs som en politisk handling i syfte att skrämja och degradera kvinnor som grupp, men vidgade också förståelsen av vad en våldtäkt är, hur den går till och mot vem den kan förövas (Brownmiller 1975:378). Vinsten med detta feministiska perspektiv som separerade sexualitet från våld var att undvika risken för att frågan om samtycke skulle vara relevant och därmed också skam och skuld som dess effekter. Skamperspektivet skapar offerroller. För Brownmiller är våldtäktsutsatta kvinnor offer i endast en mening. De är offer för patriarkal makt, men inte passiva sådana. Brownmiller menade att medvetenhet om makt är en drivkraft för

handling, och pekade ut sexismen, ”so deeply embedded in our cultural value system”, som orsaken till våldet. Kampen måste ta sikte på att ”look toward those elements in our culture that promote and propagandize these attitudes”, menade hon (Brownmiller 1975:389, 391).

Bild: Mia Krokståde

1970-TALSFEMINISMEN OCH VÅLDTÄKT – NÅGOT ATT TA TILLVARA?

Som Carine Mardorossian, amerikansk antivåldtäkts-aktivist och professor, framhåller gjordes inom denna feminism ingen åtskillnad mellan att vara offer för patriarkala strukturer och kapacitet för handling. Senare tids feminism, där hon inkluderar bland andra Cahill, har inte förmått upprätthålla denna skiljelinje vilket skapat viktimering, menar hon (Mardorossian 2014:24-67, även Mardorossian 2002). Att vara ett offer för våld har alltmer setts som ett problem som är ”intrinsic to the self” (Mardorossian 2014:31). Hon talar utifrån en amerikansk kontext, men viktimering är en central aspekt i brottsofferforskning och brottsofferhjälp i Sverige, inte minst till våldtäktsutsatta där effekter förläggs till mentala tillstånd, den utsatta förväntas uppleva och agera trauma (Edgren kommande). Som Malin Åkerström framhåller, produceras den utsatta moraliskt och socialt och förväntas uppträda och känna på historiskt specifika sätt (Åkerström 2010:265-281).

Mardorossian vill återvända till andra vågens feminism som såg de våldtäktsutsatta som subjekt i dramat, inte objekt för viktimologins hjälpverksamheter. Hon menar att denna kritik drabbar den senare tidens feminism, inklusive postmodernt influerade feministiska rörelser som mer betonar representation och retoriska koder och mindre samhälleligt handlande. Med fokus på subjektsskonstruktion, i synnerhet hur det s.k. rape scriptet, dvs modellen för hur våldtäkt begripliggörs, skapar våldtäktsbarhet, har dessa feminismen underlåtit att kontextualisera våldet och ser därför handlande i motsättning till att vara

offer, menar Mardorossian (2014:40-50). Däremot anammar hon poststrukturalismens förståelser av subjektet som diskursivt och intersektionellt konstituerat och följer Foucault i hans syn på hur sexualitet skapats som kärnan i att vara människa och genomsyrat samhället.

Carine Mardorossian, framhåller likt Foucault att våld, som är något socialt, har sexualiserats i kulturen och inte är en fråga om kvinnor kontra män. Även om det i de flesta fall är kvinnor som våldtas och män som våldtar döljer dessa kategorier våldtäkt som socialt våld. Kvinnor upprätthåller patriarkala strukturer och män utsätts för sexuellt våld, menar hon. Makten är ett komplext samspel mellan skilda positioner baserade på klass, sexualitet, ras, religion. Hon följer här inte Foucault i hans könsneutrala uppprop utan menar istället att de strukturella positionerna maskulinitet och femininitet är kopplade till våldets sexualisering i kulturen. En utmaning ligger därför i kunskap om och motstånd mot sexualiseringen av kroppar (Mardorossian 2014).

Ovan har en teoretisk position för vårt projekt mejslats fram genom att knyta an till Mardorossians perspektiv som utmanar viktigmisering. Vi betonar strukturella intersektionella positioner och lägger vikt vid att bryta loss förståelsen av våldtäkt från erotisk sexualitet. Avslutningsvis vill vi framhålla att vi i vårt forskningsprojekt Våldtäkt i Sverige 1990-2013, vill bidra till att problematisera och utveckla den feministiska teoribildningen om våldtäkt. Det gör vi genom närläsningar av berättelser av våldtäkter. Berättelserna placerar i sin tur in sig i ett spektrum av olika genrer som blir produktiva såväl på en samhällsnivå som för den enskilda individen.

REFERENSER

VETENSKAPLIGA TEXTER

- Andersson, Ulrika 2004: Hans (ord) eller hennes? En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp. Lund: Bokbox förlag
- Andersson, Ulrika 2011: "Våld mot kvinnor och straffrätt". I Svensson, Eva-Maria mfl (red.) På vei - kjønn og rett i Norden. Göteborg: Makadam.
- Bergenheim, Åsa 2005: *Brottet, offret och förövaren. Vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn 1850-2000*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Brottsförebyggande rådet, Brå. 2008: *Våldtäkt mot personer 15 år och äldre. Utvecklingen under åren 1995 och 2006*. Rapport 2008:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå. 2012: *Brottsutvecklingen i Sverige år 2008-2011*. Rapport 2012:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brownmiller, Susan 1975: *Against Our Will. Men, Women and Rape*. New York: Simon and Schuster.
- Buchhandler-Raphael, Michal 2011: "The failure of consent. Re-conceptualizing rape as sexual abuse of power". *Michigan Journal of Gender & Law* vol 18, no 1, s 147-228.
- Cahill, Ann, J. 2001: *Rethinking Rape*. Ithaca: Cornell University Press.

- Coslett, Tess, Lury, Celia & Summerfield, Penny 2000: *Feminism and Autobiography: Texts, Theories, Methods*. London: Routledge.
- Edgren, Monika 2016: "Trauma och våldtäktsnarrativ historisk belysning och rättslig kontext". *Retfaerd. Nordic journal of Law and Justice*. (under publicering).
- Edgren, Monika 2004: "Att återupprätta äran. Språk, subjekt och sexuellt våld i äldre tid". *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3, s 74-90.
- Foucault, Michel 1988: *Politics, Philosophy, Culture. Interviews and other writings 1977-1984*. New York: Routledge.
- Foucault, Michel 1990: *The History of Sexuality. An Introduction*. Volume 1. New York: Vintage Book.
- Frow, John 2006: *Genre*. New York: Routledge.
- Gready, Paul 2008: "The Public life of narratives: Ethics, politics, methods". I Andrews, Molly, Squire, Corinne & Tamboukou, Maria (red.) *Doing Narrative Research*. Los Angeles/London/New Delhi/Singapore/Washington DC: Sage Publications Ltd., s 240-254.
- Henderson, Holly 2007: "Feminism, Foucault, and Rape: A theory and Politics of Rape Prevention". *Berkeley Journal of Gender, Law & Justice* vol 22, Issue 1, s 225-253.
- Butler, Judith 2006/1999: *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Leijonhufvud, Madeleine 2015: *Svensk sexualbrottslag. En framåtsyftande tillbakablick*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Lövkrona, Inger 2001: "Den våldsamme mannen". I Lövkrona, Inger (red.) *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Lund: Nordic Academic Press, s 9-32.
- Mardorossian, Carine M. 2014: *Framing the Rape Victim. Gender and the Agency Reconsidered*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Mardorossian, Carine M. 2002: "Towards a new theory of rape". *Signs*, vol 27, nr 3, s 743-775.
- McKinnon, Catharine 1989: *Toward a Feminist Theory of the State*. Cambridge: Harvard University Press.
- McGlynn, Clare & Munro, Vanessa E. (red.) 2010: *Rethinking Rape Law. International and Comparative Perspectives*. Abingdon: Routledge.
- Miller, Carolyn 1994: "Genre as social action". I Freedman, Aviva & Medway, Peter (red.) *Genre and the New Rhetoric*. London: Taylor, s 23-42.
- Nilsson, Gabriella & Lövkrona, Inger 2015: *Väldets kön. Kulturella föreställningar, funktioner och konsekvenser*. Lund: Studentlitteratur.
- Plummer, Ken 1995: *Telling Sexual Stories: Power, Change and Social Worlds*. London: Routledge.
- Poletta, Francesca 2006: *It was like a Fever: Storytelling in Protests and Politics*. Chicago: Chicago UP.
- Svensson, Anna & Chamberland, Alexander Alvina 2015: *Allt som är mitt. Våldtäkt, stigmatisering och upprättelse*. Stockholm: ETC.
- Wegerstad, Linnea 2015: *Skyddsvärda intressen & straffvärda kränkningar. Om sexualbrotten i det straffrättsliga systemet med utgångspunkt i brottet sexuellt ofredande*. Lund: Lunds universitet, Juridiska Fakulteten.
- Åkerström, Malin 2010: "Annie – en motberättelse". I Åkerström, Malin & Sahlin, Ingrid (red.) *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur, s 265-281.

Österberg, Eva 1997: "Från part i målet till brottsoffer – det moderna samhällets framväxt". I *Brottsoffer i forskningen*, Brottsoffermyndigheten, s 16-24.

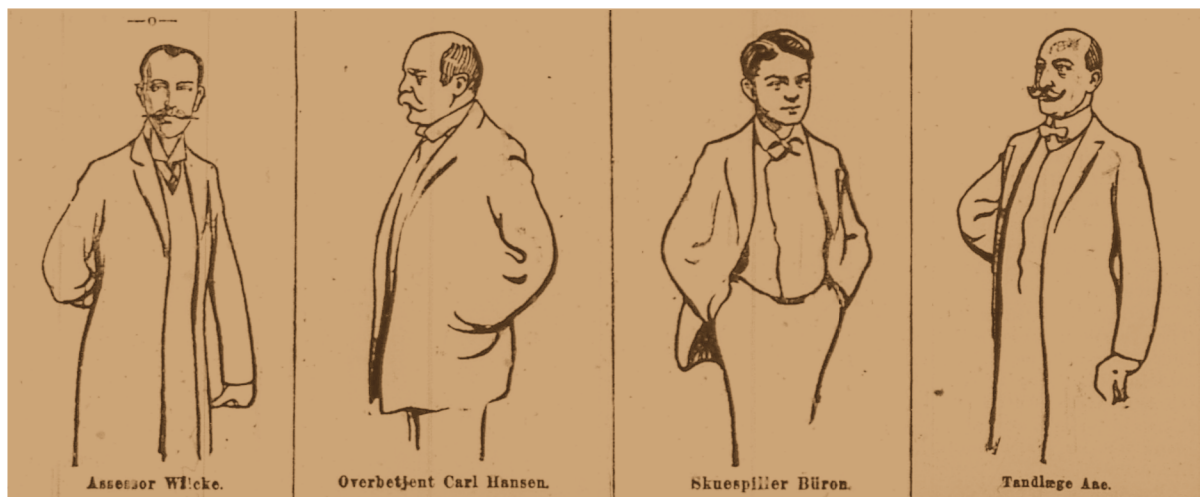
TIDNINGSARTIKLAR

Sholeh Irani, "Den indiska revolten är feministisk", *Feministiskt Perspektiv* 11/1 2013 <https://www.feministisktperspektiv.se/2013/01/11/den-indiska-revolten-ar-feministisk/> nedladdad 15/6 2015.

BILDMATERIAL

Bild på sida 82 består av fotografier "Golden Lady Justice, Bruges, Belgium" av Emmanuel Huybrechts och fotografiet "And justice for all" av Zé Valdi.

Bild på sida 89 bearbetat från originalfoto av Succo, Pixabay

Niels Nyegaard

Ud over videnskabens grænser

OM DE KØBENHAVNSKE DAGBLADES FREMSTILLINGER AF DEN HOMOSEKSUELLE MAND
OMKRING ÅR 1900

INDLEDNING

Omkring år 1900 kom en ny social figur til syne i det danske samfund: den homoseksuelle mand.¹ Denne blev først og fremmest forstået som et seksuelt patologisk individ, indehaveren af en abnorm kønsdrift rettet mod personer af samme køn. Særligt lægevidenskaben spillede en central rolle i fastlæggelsen af denne definition. Som datidens ubestridte eksperter på seksualitetens område besad lægerne autoriteten til at bestemme, hvordan resten af samfundet skulle forstå de homoseksuelle. Lægevidenskabens fremstillinger af den homoseksuelle mand har da også været et centralt tema i flere faghistoriske undersøgelser af periodens syn på sex og erotik mellem mænd (fx Rosen 1993; Rosen 2007). I forlængelse heraf har forskningen på et mere generelt niveau fremhævet, hvordan den homoseksuelle mand på dette tidspunkt blev opfattet som et ikke-levedygtigt individ mærket af sygdom, degeneration og død (Rosen 1993; Heede 2003; Petersen 2012). Lægerne var dog ikke den eneste samfundsgruppe, der omkring århundredskiftet forsøgte at definere, hvem og hvad den homoseksuelle mand var. Også retsvæsnen, de homoseksuelle selv og dagbladene udtalte sig om den sag (Bech & Lützen 1986:46). Blandt sidstnævnte grupper har særligt dagbladenes forståelse af den mandlige homoseksualitet endnu ikke været genstand for nærmere undersøgelse. I denne artikel vil jeg derfor se nærmere på deres fremstillinger af den homoseksuelle mand.

I artiklen vil jeg først give en kort skitsering af lovgivningens og lægevidenskabens syn på sex og erotik mellem mænd omkring år 1900. På den baggrund vender jeg derefter min opmærksomhed mod de københavnske dagblade og deres dækning af Den store

Sædelighedssag. Denne var en homoseksuel skandaleretssag, som rystede København i årene 1906-07. Gennem forskellige eksempler påpeger jeg her, hvordan dagbladenes fremstillinger af den homoseksuelle mand gik langt ud over lægevidenskabens idé om denne som et seksuelt patologisk individ. Eksempelvis knyttede de den homoseksuelle mand til en række specifikke samfundsklasser, til det dekadente og kvindagtige, samt til Orienten. Yderligere påpeger jeg, hvordan enkelte homoseksuelle mænd også kom til orde i dagbladene og over for disse forestillinger fremstillede sig selv som respektable medborgere.

STRAFFELOVEN, LÆGEVIDENSKABEN OG DEN HOMOSEKSUELLE MAND

Omkring år 1900 var sex mellem mænd en kriminel handling i Danmark. Ifølge § 177 i *Almindelig borgerlig Straffelov af 1866* skulle: "Omgængelse mod Naturen straffes med Forbedringshusarbejde". Begrebet 'omgængelse mod naturen' stammede oprindeligt fra *Christian V's Danske Lov af 1683*. Det dækkede over en række kriminelle seksuelle handlinger, primært analsex mellem mænd, også kaldet pæderasti, og sex med dyr, såkaldt bestialitet. Fælles for disse handlinger var deres karakter af usædelighed og amoral. De var at forstå som nærmest bibelske forsyndelser mod samfundets centrale støttepille, det gudgivne og forplantningsdygtige ægteskab. Således antog straffeloven det som sit udgangspunkt, at ægteskabet var det eneste sted, hvor menneskets seksualitet burde komme til udtryk (Pedersen 2002:120; Rosen 2007 61-62).

I 1890'erne blev straffelovens kriminalisering af sex mellem mænd imidlertid kritiseret af en række læger. Stærkt influeret af forskellige tyske retsmedicinere og psykiatere argumenterede de for, at sex mellem mænd ikke var en amoralsk synd, men et symptom på en patologisk konstitution hos den enkelte. Ifølge lægerne var kønsdriftens rettelse mod personer af samme køn det ydre tegn på et, i reglen, medfødt degenerativt nervesystem. Den var desuden ofte ledsaget af individets antagelse af det modsatte køns karaktertræk (Geil 1893:455ff; Pontoppidan 1893:84-85). Omkring år 1900 blev begrebet 'homoseksualitet' lægernes almene fagudtryk for denne patologiske tilstand (Rosen 1993:484). Blandt homoseksualitetens primære årsager talte lægerne de forudgående slægtleds nedarvede degeneration. Eksempelvis kunne individets homoseksuelle kønsdrift være forårsaget af en mosters nervøse lidelser eller bedstefaderens sindssyge. I kraft af sin manglende forplantningsdygtighed var den i det tilfælde det sidste stadium før slægtens endelige uddøen (Geil 1893:455-458; Pontoppidan 1907:58).

På baggrund af denne forståelse argumenterede lægerne for, at sex mellem mænd burde afkriminaliseres. De mente ikke, at den homoseksuelle mand kunne drages til ansvar for konsekvenserne af en medfødt patologi, han selv var uden skyld i (Torp & Goll 1908:1ff). Det argument blev yderligere støttet af lægernes mandlige homoseksuelle patienter, der herved påtog sig stemplet som patologiske, ikke-levedygtige individer (Tandem 1892). I 1933 førte lægernes definition af den homoseksuelle kønsdrift og deres fortsatte argumentation for en straffelovsrevision til legaliseringen af sex mellem personer af samme køn i Danmark (Rosen 1993:656).

Det er på den baggrund klart, at lægevidenskaben spillede en central rolle i den ændring af synet på sex og erotik mellem mænd, som fandt sted omkring år 1900. Det var i denne proces, at den homoseksuelle mand kom til syne i det danske samfund som en ny, moderne social figur. Han var ikke længere en bibelsk synder, men et seksuelt patologisk individ. Lægevidenskaben var dog ikke ene om at beskæftige sig med homoseksualiteten og det homoseksuelle spørgsmål. Også de københavnske dagblade beskæftigede sig med disse emner, ikke mindst i forbindelse med Den store Sædelighedssag, 1906-07.

DEN STORE SÆDELIGHEDSSAG, 1906-07

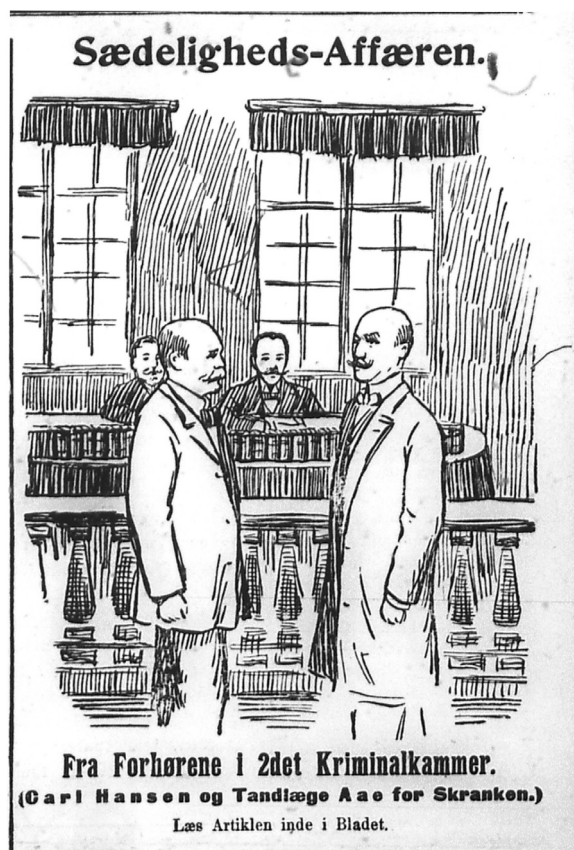
Den store Sædelighedssag var en homoseksuel skandaleretssag, som rystede København i årene 1906-07. Sagen omhandlede hovedstadens mandlige homoseksuelle prostitution, der på det tidspunkt var en integreret del af byens fremvoksende homoseksuelle subkultur (Rosen 1993:756). I 1906 havde myndighederne allerede forsøgt at standse denne prostitution ved året før at udstede et forbud mod salg af seksuelle ydelser til personer af samme køn. Forbuddet ramte kun prostitutionsforholdets sælgende part. Køberen kunne derfor kun straffes efter de allerede eksisterende forbud imod sex mellem mænd, herunder straffelovens § 177 (*Midlertidig Lov om nogle Ændringer i Straffelovgivningen* 1905, § 4).

Den store Sædelighedssag begyndte i juli måned 1906, da Københavns politi anholdt en håndfuld unge mænd, som ernærede sig ved homoseksuel prostitution. De var alle mellem 17 og 23 år gamle og kom fra byens fattigste sociale lag. Sagen vakte dog først opstandelse i november måned, da en række prominente middelklassemænd blev anholdt og afsløret som de prostitueredes kunder. På det tidspunkt blev der rejst tiltale mod i alt otte middelklassemænd, heriblandt den 33-årige tandlæge, Emil Aae, der havde egen klinik på Strøget, og den 36-årige overbetjent, Carl Hansen. Som redaktør af bladet *Politivennen* var især sidstnævnte et velkendt navn i den københavnske offentlighed. De otte middelklassemænd blev alle tiltalt for at have overtrådt straffelovens § 177 med forskellige prostituerede mænd (Dalsgaard 1984:38-41; Rosen 1993:724-729). Mændenes sociale status, de opsigtsvækkende anholdelser ved højlys dag og det faktum, at homoseksualitet tilsyneladende var et udbredt hovedstadsfænomen, vakte enorm skandale. Anført af de skandalehungrende middagsblade dækkede hovedstadens aviser derfor retssagen massivt i november og december måned 1906. Den fik da navnet Den store Sædelighedssag. Helt frem til oktober måned 1907 vedblev dagbladene jævnligt at bringe artikler og notitser om sagen (Rosen 1993:720).

Ved domfældelsen den 1. oktober 1907 blev syv af de otte middelklassemænd dømt skyldige i at have begået omgængelse mod naturen. De blev idømt mellem otte måneders og to års forbedringshusarbejde. Den sidste, Carl Hansen, blev idømt 60 dages simpelt fængsel for den mindre grove forseelse, krænkelse af blufærdigheden. Ved samme lejlighed blev fem prostituerede mænd idømt 1-3 måneders tvangsarbejde for at have ernæret sig ved homoseksuel prostitution. En sjette blev idømt 8 måneders forbedringshusarbejde

for at have begået omgængelse mod naturen og have ernæret sig ved homoseksuel prostitution (Dalsgaard 1984:62-64; Rosen 1993:745).

Den store Sædelighedssag var på mange måder en unik retssag i 1900-tallets første årti. Ikke mindst udmærkede den sig ved for første gang i Danmarks historie at gøre bredere dele af samfundet bekendt med eksistensen af den homoseksuelle mand. Fra den ene dag til den anden begyndte Københavns indbyggere i efteråret 1906 at snakke åbent om det homoseksuelle spørgsmål. Det forhold skyldtes ikke mindst dagbladernes intensive dækning af retssagen (Rosen 1993:660). I deres artikler om Den store Sædelighedssag formidlede de blandt andet lægernes forståelse af de homoseksuelle til deres læsere (fx Aftenbladet 27.11.1906; Ekstrabladet 22.11.1906; Kristeligt Dagblad 17.12.1906; Middagsposten 31.12.1906; Politiken 23.11.1906). Dog bragte de også en række fremstillinger af de homoseksuelle mænd, som gik langt ud over lægernes kliniske forståelse af disse som seksuelt patologiske individer. Det er netop disse fremstillinger, jeg nu vil vende mig imod.

Aftenbladet 27.11.1906

DEN DEKADENTE HOMOSEKSUELLE MAND FRA SAMFUNDETS ØVERSTE KLASSER

I de københavnske dagblade blev den homoseksuelle mand i særlig grad knyttet til samfundets øverste klasser. Denne kobling kom eksempelvis til udtryk i dagbladet *Middagsposten*. Bladet tilhørte byens populistiske middagsblade, den såkaldte smudspressen. I modsætning til de partipolitiske dagblade stod *Middagsposten* derfor uden et fast politisk tilhørsforhold, om end det primært fandt sine læsere blandt byens arbejdere og tyende (Søllinge & Thomsen 1989:202-204). I november måned 1906 forsøgte bladets redaktør, Johannes Hansen, i en række ledere at forklare årsagerne til homoseksualitetens udbredelse i hovedstaden. Hansen placerede da ensidigt ansvaret hos det københavnske borgerskab og partiet Højre, borgerskabets og adelens repræsentant i Rigsdagen. Især vendte han sin opmærksomhed mod Studenterforeningen, Højres studenterforening i København.

Som Hansen påpegede, havde Studenterforeningen i 1880- og 1890'erne afholdt en række populære studenterkomedier, hvori foreningens mandlige studenter havde spillet de kvindelige hovedroller. Det havde de for så vidt været nødt til, eftersom Studenterforeningen på den tid ikke optog kvindelige medlemmer (Winther 1970:33-34). I sine ledere tog Johannes Hansen skarpt afstand fra disse komedier. Ifølge ham havde der stået: "en Duft af Fordærvelse, Raahed og kønslig Forvirring" fra studenternes optrædener (*Middagsposten* 17.11.1906). Yderligere påpegede han, hvordan der gik en direkte linje fra disse kønsforvirrede skuespil til Den store Sædelighedssag i 1906. Det var en: "Kendsgerning, at adskillige af de Proskriberedes Navne i den sidste Sædelighedsskandale just er Navne, der fik deres Klang, efterhaanden ret omniøse Klang fra Livet dengang i akademiske "Højrekredse"" (ibid.). Herved slog Johannes Hansen fast, at det var partiet Højre, hovedstadens borgerskab, og især Studenterforeningen, som havde fostret homoseksualiteten i Danmark.

Homoseksualiteten var dog ikke kun blevet dyrket af Studenterforeningens komedier. Højres politiske fester, grundlovsfejring og markeder havde også været arnesteder for pervers seksualitet. Ikke mindst havde underholdningen ved disse arrangementer, den politiske varieté, været fordærlig. Her havde unge mænd klædt sig ud som syngepiger fra byens værtshuse og fremført de: "sjofleste, i hvert fald tarveligste, Knejsesange" (*Middagsposten* 18.11.1906). Underholdningen var dog ikke stoppet ved de sjofle sange. Som Johannes Hansen bemærkede: "Det flød gennem disse Variétéer med raa Tilraab, og efterhaanden som "Pigerne" stænkede rigeligt i Aftenens Løb [...] blev Opløftningen rigeligere og morsomhederne grovere. Naar Variétéen lukkede, dansede disse udklædte Mandfolk med inde i Salen, og der var meget Grin, naar de hylede, mens robuste Mandfolkehænder havde noget at bestille" (ibid.). Således havde Højres politiske fester også været et sted, hvor homoseksualiteten havde vokset sig stærk i de forgange år.

Homoseksualitetens tilknytning til Højre og hovedstadens borgerskab skyldtes ifølge Johannes Hansen den uddannelse, som denne samfundsgruppes sønner gennemgik i sine unge år. Særligt fremhævede han latinskolen med dens læsning af antikkens forfattere.

I latinskolen havde borgerskabets sønner med: ”røde Kinder og skælvende Knæ” måttet oversætte og kommentere Horats lovprisning af de kønne drenge, sølvalderpoeternes erotiske småvers, samt Platons og Sokrates’ eksplicitte opfordring: ”til Utugt mellem Mænd” (*Middagsposten* 26.11.1906). Ifølge *Middagspostens* redaktør var denne læsning direkte skadelig for unge mennesker. Som han pointerede: ”Den usunde Læsning, som den klassiske Literatur er for de Unge [...], aabnede overordentlig tidlig disse Drenges Sjæle for alle Hemmeligheder” (ibid.). Borgerskabets homoseksualitet var herved at forstå som et direkte produkt af dens klassiske, akademiske uddannelse.

Ekstra Bladet 24.11.1906

At Johannes Hansen entydigt forbandt homoseksualiteten med det akademisk dannede borgerskab og partiet Højre, blev yderligere understreget gennem hans fremstilling af en række andre samfundsgupper som absolut rensede for enhver homoseksuel tilbøjelighed. Eksempelvis pointerede han, at Studentersamfundet, hovedstadens kulturradikale og politisk venstreorienterede studenterforening, aldrig havde dyrket de perverse studentekomedier. Her havde man derimod været optaget af: ”andre og dybere Interesser” (*Middagsposten* 17.11.1906). Ligeledes fremhævede han, at arbejderklassens og håndværkernes sønner i kraft af deres praktiske uddannelser var gået fri for homoseksualitetens farer. Som Hansen formulerede det:

De unge Handels- og Kontorfolk, de unge Haandværkere, der kun fik forholdsvis faa og raa Skolekundskaber og ikke kom dybere ind i den klassiske Oldtids Raffinementer, ikke fik den Førstelære, der var nødvendig til selv at gaa videre i Antiquiteterne og Hemmelighederne – de slap ganske naturligt og hurtigt ud over Ungdommens Skærsild. (*Middagsposten* 26.11.1906)

Herved understregede *Middagspostens* redaktør, at homoseksualiteten var et fænomen, som udelukkende optrådte blandt Højres vælgere.

Johannes Hansens beskrivelse af homoseksualitetens tætte relation til borgerskabet og partiet Højre er interessant på flere måder. Først og fremmest indeholdt den en fremstilling af den homoseksuelle mand, som gik langt ud over lægernes definition af denne som et seksuelt patologisk individ. I Hansens ledere var den homoseksuelle mand ikke kun kendetegnet ved sin afvigende kønsdrift. Han var tillige en dekadent, ofte kvindagtig, overklassefigur. Han færdedes hjemmevant i samfundets øverste klasser, der var hensunkne i en udtalt dekadence, et åndeligt og moralsk forfald. Inspireret af antikkens usunde litteratur slap den homoseksuelle mand her sin seksualitet løs og legede med samfundets ellers fastforankrede kønsroller. Ved festlige lejligheder klædte han sig ud som en kvinde og optrådte som sådan til sine ligesindede fællers udelte fornøjelse. Hele hans væsen var herved formet af overklassens nydelsessyge tilværelse. Gennem denne fremstilling lagde Hansen tilsyneladende også op til, at den homoseksuelle kønsdrift kunne være produktet af et særligt socialt miljø og en særlig opdragelse. I den henseende nedtonede han lægernes idé om homoseksualitetens typisk medfødte og uforskyldte karakter.

Hansens kobling af homoseksualiteten til samfunds øverste klasser er desuden interessant på grund af den politisering af hele Den store Sædelighedssag, som den potentielt indeholdt. I årtierne omkring århundredskiftet kæmpede landets bønder, arbejdere, borgerskab og adel en indædt klassekamp om retten til at regere landet. Kampen kom ikke mindst til udtryk i forbindelse med periodens store politiske stridigheder - forsvarssagen, forfatningskampen og valgretsspørgsmålet (Rerup 1989:145ff; Hvidt 1990:185ff). I Hansens fremhævelse af borgerskabets og partiet Højres centrale betydning for homoseksualitetens opståen i Danmark er det muligt at spore konturerne af netop denne klassekamp. I sine artikler knyttede han homoseksualiteten til de samfundsgrupper, borgerskabet og Højre, som udgjorde de klare politiske modstandere for *Middagspostens* læsere, arbejderne og tyendet. Koblingen af homoseksualiteten til hovedstadens borgerskab og partiet Højre kan således læses som et forsøg på at tilsmudse arbejderne og tyendets politiske modstandere. Den store Sædelighedssag var i den henseende ikke blot et kuriøst indslag i dagbladenes nyhedsformidling, men indlejrede sig i periodens politiske magtkampe.

DEN HOMOSEKSUELLE MAND OG DEN FREMMEDE ORIENT

I dagbladene blev den homoseksuelle mand ikke kun fremstillet som værende en dekadent figur fra samfundets øverste klasser. I andre artikler blev han også knyttet til det udanske og fremmede, ikke mindst Orienten. Denne fremstilling optrådte eksempelvis i *Aftenbladet*, et andet af byens populistiske middagsblade (Søllinge & Thomsen 1989:180-183). I

Aftenbladet 29.11.1906

slutningen af november måned 1906 bragte *Aftenbladet* en længere artikel, hvori bladet beskrev en selskabsaften i en såkaldt mandeklub ved Nørrevold. Denne klub var efter sigende et mødested for flere af hovedstadens homoseksuelle mænd, heriblandt forskellige unge skuespillere, kommisser og kontorister. Ifølge *Aftenbladet* stammede beskrivelsen af mandeklubbens selskabsaften fra en af de faste stamgæster (*Aftenbladet* 28.11.1906).

I artiklen blev først lejligheden, som mandeklubbens aktiviteter udspillede sig i, beskrevet. Den bestod af tre værelser. Ifølge *Aftenbladet* var de alle: ”udstyrede med en østerlandsk, sanselig Pragt; bløde Tæpper, indbydende Divaner, matlysende, røde Ampler, og paa Væggene Billeder af Adam og Eva baade før og efter Syndefaldet” (ibid.). Herved blev mandeklubbens lokaler fremstillet som lignende en fremmed, orientalsk bolig. Denne fremmedhed blev yderligere understreget i *Aftenbladets* beskrivelse af, hvordan halvdelen af de fremmødte gæster inden aftenens påbegyndelse: ”klæder sig ud som Haremsdamer, medens Resten ifører sig tyrkiske Mandsklæder – med Krumsabel og hele Pibetøjet” (ibid.). Det var altså ikke kun lejlighedens interiør, som knyttede mandeklubben til Orienten. Gæsternes påklædning var også en imitation af denne fremmede kultur.

I *Aftenbladets* artikel prægede klubbens orientalske karakter ligeledes selve aftenmåltidet. Således blev maden efter sigende indtaget liggende og under indtagelse af hede vine. Som afslutning på måltidet røg selskabets gæster vandpibe eller ægte tyrkiske cigaretter. Herefter beskrev *Aftenbladets* artikel, hvordan klubbens medlemmer morede sig ved, at de

udklædte, og efterhånden ganske letpåkædte, 'haremsdamer' dansede erotiske mavedanse. Som *Aftenbladet* dunkelt noterede, kulminerede aftenens selskabelighed derpå med en række: "Udskejelser, som ikke kan beskrives i et Blad" (ibid.).

Således blev den homoseksuelle mand i *Aftenbladets* beskrivelse af mandeklubben tydeligt knyttet til Orienten, dens kultur og traditioner. På trods af gæsternes danske afstamning var de i kraft af deres omgivelser, påklædning og opførsel under klubbens sammenkomster nærmest at forstå som orientalske figurer. Interessant nok indeholdt denne fremstilling også en sammenknytning af den homoseksuelle mand med det dekadente og moralsk forfaldne. Ligesom i Johannes Hansens ledere fra *Middagsposten* blev den homoseksuelle mand i *Aftenbladets* artikel fremstillet som en person, der i ligesindede fællers selskab byttede rundt på kønsrollerne og slap sin perverse seksualitet løs. Blot blev denne dekadence i *Aftenbladets* artikel primært knyttet til Orienten.

Aftenbladets sammenkobling af den homoseksuelle mand med Orienten trak muligvis på en række allerede etablerede forestillinger i det danske samfund om denne regions moralske og sædelige tilbagestående. Således har en række forskere fremhævet, hvordan Orienten i flere af 1800-tallets europæiske rejsebeskrivelser, malerier og romaner blev beskrevet som civilisatorisk og racialet tilbagestående, et hjemsted for promiskuøs seksualitet og sædeligt forfald. Særligt forholdene i sultanens harem var et tilbagevendende tema i disse beskrivelser (Said 1976/1994:207-08; Andreassen & Henningsen 2011:160-165; Boone 2014:54ff). Det er muligt, at netop disse forestillinger om Orientens dekadente og promiskuøse karakter lå bag *Aftenbladets* sammenkobling af den homoseksuelle mand med orientalske traditioner og kultur.

I forlængelse heraf kan *Aftenbladets* artikel yderligere forstås som indeholdende en implicit fremstilling af det danske folk som en sund heteroseksuel nation. I sin beskrivelse af mandeklubben foretog *Aftenbladet* en symbolsk ekskludering af den homoseksuelle mand fra den danske nation ved at knytte ham til Orientens klædestil, spisevaner og løsslupne seksualitet. Herved blev han del af et kulturelt modbillede, som *Aftenbladets* læsere kunne identificere sig i modsætning til. Den homoseksuelle mands stigmatiserede position blev herved forstærket af hans sammenknytning til den fremmede, udanske Orient.

DEN HOMOSEKSUELLE MAND SOM EN DANNET OG RESPEKTABEL MEDBORGER

Interessant nok var det ikke kun det omgivende samfund, som forsøgte at beskrive den homoseksuelle mand i de københavnske dagblade. I enkelte tilfælde kom de homoseksuelle også selv til orde. Blandt disse var Carl Hansen, den 36-årige overbetjent, som under den Store Sædelighedssag var blevet anholdt og anklaget for at have overtrådt straffelovens § 177. I juni måned 1907 fik Carl Hansen trykt seks artikler i dagbladet *Aftenbladet*. Her beskrev han sine oplevelser fra den verserende retssag og forsøgte offentligt at bedyre sin uskyld i de rejste anklager. På det tidspunkt var der endnu ikke faldet dom i sagen (Rosen 1993:742-743).

POLITIKEN

Hvordan Tyskland og Frankrig i Øjeblikket staar til hinanden.

Keiser Wilhelm og Clemenceau vel-aler sjældne Øjeblik.
Fra de sidste Sted i Berlin kommer os atter en frisk franskveilig Brev. Hvad derygik af Laxe mellem Tyskland og Frankrig under Marokko-Konflikten, er dog ikke saa let at sætte i Orden igen. Ganske vist har Clemenceau erklæret, at han vil gøre sit Til, at de fransk-tyske Forhold kan anbringe et tilfredsstillende Prag. Men Frankmandens vidd af Erfaring, hvor Graft og uvævent den tyske Regerings Udrenspolitikk. kan viddte Kurs. Overvættende tillidske kendt-gæves Sittuations og en værdifuld endelig Øjeblik til hinanden. Der berøker et gensidigt Ønske om Tillærskede men det far for begge Parter sine store. Færdigheder til en omstændigt Handlung. Det naturlige mener man i Frankrig, at det uldbymer Tyskland at gøre de første Skridt, og at Sagen ikke er klarert med de smukke Ord, Frygt Bülows for nylig bragte i den tyske Rigsgang.

Sædelighedsaffæren

Interview med Assessor Witke.

Sagen nærmest sig sin Afslutning.

Den store Sædelighedsaffære har kulminneret og nærmer sig sin Afslutning. Vi skal nedover berøre Grundene til, at Assessor Witke nu holder op.

Men forinden vil det have Interesse at høre, hvad den unge Assessor, som for kun nogle få Dage siden arbejdede saa ivrigt i Affæren, mener om de det væsentlige Spørgsmaal. Efter at have hørt Hr. Witke, som paa Sagens tidligere Standpunkt ikke havde ønsket at udtale sig uiffrørligt, søgte vi indtil Assessoren i Slet Kriminalhammer. I Vesteværelset stod et Par bløde Piccolos og vistede paa at komme i Forber. Fra den tidlige Morgen havde Assessoren arbejdet, og skærs det nu var over Middagstid, endte han sig endnu ikke noget hvil.

Kammerbetjenten førte os ind i det lille Værelse, hvor i Sommer det berømte Flora Davies var udslettet. Assessor Witke, der er en høj, blond Mand med et elskværdigt, men noget skæmmet Blik, bærer ogsaa og ender Intervieweren den resolute Opførsel, der har gjort ham frygtet i Slet sine Kræse. Han ved hvad hvad der egentlig er ganske behageligt - ganske høje, hvor meget han vil sige, og han leder alle Spørgsmaal om Sagens kriminaliske Forløb. I det fulde begynder vi da kun i et stenografisk Interview, hvad han mener om Affærens moralske Side. Hr. Witke ved ganske Udtalelser lyder saaledes:

Forældre har Krav paa, at deres Sønner, hvad enten de er Studenter, Kontorister, Arbejdere eller Hjorte beridte som Soldater, kan færdes paa Rjebenhavns Gader om Aftenen uden at blive forfulgte og forførte af perverse Mandfolk med svindne Tilbud.

Forældre har - eller min Mening med Bette vilde til mig, at de hellere vilde se deres Børn døde frem for at vide, at de ved disse Mennekers lolkende Tilbud om Penges, Traktament eller Igennde var lokkede ind paa en Vej, der fører enten til Daarskisten eller Tugthuset. Et et ungt Mennekte somlig en Gang først ind paa denne Vej, vil hans Fødsel være bleven saaledes forklædet, at han aldrig især den paa ret Køl. En venetrik Eggdom kan holdes, og nye Fastans vil altid i et ubetrukket Øjeblik vende tilbage i de mørke Irgange. Han vil forfalde, blive en Pengesvømmer, Tyr og Bedrager. Han vil ikke sænkelig med, at han om Natten begynder sig til de vildeste Ekscesser, om Formiddagen kunne være et forbragt eller hædedigt Mennekte.

Domstole og Politi vilde ikke varetage de dem paalagte Hver og Pligter, hvis man lukkede Øjnene for og saadan udslyngte Forførelse, som er gaaet i Svang her i Rjebenhavn i de sidste Aar.

Jeg er vis paa, at alle rettelserne af Borgere, alle Forældre af alle Klas-

Talrige Aa. ser, vilde fordamme en saadan Forførelse af deres Børn og byrde Stærke over den Politiethed eller anden offentlig Funktionær, som paa Grund af sine Laster gæ sig uldbyg af de Forførelser, som er sat til at forfulge, og saaledes Sjønske for dem Rjeb, som

ved hans Igenndes Adfærd alend kommer blandt Gædens Uagdom. - Ikke kan jeg tro - udtalende Assessorer - at vi gennem Aarhundreder har arbejdet os frem i Kultur for i disse Hærsønder at vende tilbage til Forhold, der kan bestaae uden at bestaas mellem Oldtidens Romere i deres Forfaldperiode, Nutidens Araberdrægt og Italienskerkongte og Høndes paa Gæden.

Forhørene igaar.

Sagen kulminner. Assessor Witke tog fat igaar Morgen Kl. 7, fortsatte Forhørene bled Dagen med en lille afbrudelse på Eftermiddagen og endte med et langt Aftensforber. Nye Personer blev ikke inddraget, og nye Anholdelser foretog ikke. I Hovedsagen var det Vidnerne fra de foregaaende Dage, som var tilstede for at gentage deres Forklæring. Dessuden var Arrestantene Ase, Børn, den anholdte Bernhard Jensen, Carl Hansen og Stilling i nye Forber. Navnlig de to sidste maatte bølge for i lang Tid. Over Carl Hansen blev der efter Formiddagsforber afsagt Arrestdektret. Om Stilling foretog det isætte, at Dagen ogsaa for hans Vedkommende havde været færdig. Han skulde have udtaltet Forbrjød-

Skaestillet Billede. ser overfor Mindrearengene lang Tid tilbage som under hans Ophold i Aalborg. En Rygte om, at Stilling paa Vejen fra Slet Kriminalhammer til sit Celle skulde have gjort et Forsøg paa at flygte, som isætte vandt nogen Tillid, er selvfølgelig ganske grobet ud af Luften.

Ordetent Carl Hansen. Efter Forhørene igaar er Sagen for de bidtil Arresteredes Vedkommende en vidd færdig, at Assessor Witke vil kunne slutte den af de nærmeste Dage. Om nye Anholdelser bliver der sikkert ikke Tale. Nogle af de sidste Forber har ført ind paa Spor, som Kriminalretten ikke ønsket at forfulge videre. Det kan altsaa siges, at Affæren har kulminneret.

Per Pjyll.

Fra Aalborg modtog vi isætte fra vor Korrespondent følgende Privattelegram: Saaledes Aaa kom under sit Ophold her klypigt sammen med en Del unge Mennecker af de bedste Familier. Efterhaand som Rygtene bredte sig, eravndt Selskabets indvoldigt ind, og tilbage blev stillet kun Stilling. Opsaa Hr. Maynta-Clemens opholdt sig for et Par Aar siden her i Byen paa en korn. Vaak. Etog forklædet, at en bekendt Mgende Gæst berømt er kaldt til Rjebenhavn for at afgive Forklæring angærende sit Behovskendte sit Stilling.

Port

- I Pc
- smærte, f
- E
- L
- G
- B
- h
- B
- B
- J
- son har
- og Clau
- E
- on de ve
- J
- Og:
- Læstet
- bror de
- Kyng fra
- Den
- de Læve
- tilbage
- Ret, saa
- Frøstid

De Val

Krav

rom

De Landstet det til sand forrige udsat, til den tingte g Staudy indtage handlir der of derrette Hittike gængvis Erte

Berl

Menige ser i C Spargun de to V Det gde, hv som om om Kart Klæses retfærdig komms udtalt, at man ogg på det i Vælgelis den paa blæsom. I vellig til indskillede gødeløse Karvæler, indtagte is liser tid man stik klært, da led fra it. Pris for bilens Om Pø dar det 3 Uden stænde ven, vil i Sætte Dde

I sine artikler afviste Carl Hansen ikke, at han var homoseksuel. Han erklærede derimod åbent, at hans kønsdrift var rettet mod andre mænd. Denne kønsdrift beskrev han blandt andet som sin: ”psychopathologiske Karakteristik” (*Aftenbladet* 19.6.1907). Herved afslørede Carl Hansen, at han ligesom lægevidenskaben forstod sin homoseksualitet som en patologisk abnormitet. Dog slog han fast, at han altid havde formået at beherske sin kønsdrift og derfor intet strafbart havde begået. For at understrege den pointe brugte Carl Hansen en del plads i sine artikler på at beskrive sin livsførelse i årene op til udbruddet af Den store Sædelighedssag. Han skrev blandt andet, at:

(...) min Tid og mine Kræfter, i den halve Snes Aar jeg har virket i Politietaten, har været taget usædvanligt stærkt i Brug. Skønt mine tjenstlige Forretninger har optaget 9 Timer daglig af min Tid, har jeg bl. a. i min knappe Fritid udført følgende større Arbejder: 1) I et Aar frekventeret Sprogkonservatoriet, hvorfra jeg har taget Translatøreksamen. 2) Skrevet en social Roman (”Spild”), paa hvilken jeg har arbejdet i 5 Aar. 3) Paa Bestilling fra Christiansens Forlag udarbejdet og omtrent fuldført ”Københavns Politi’s Historie”, der har krævet omfattende Kildestudier. 4) Foretaget omfattende Forarbejder (bl. a. taget Citater af flere Hundrede vanskeligt tilgængelige Værker) til et populær-videnskabeligt Arbejde om Homoseksualiteten (”Ecce Homo”). 5) I 5 Aar redigeret og næsten alene skrevet Bladet ”Politivennen”. 6) Ved egen Hjælp samlet, ordnet og installeret Kriminalmusæet. (*Aftenbladet* 18.6.1907)

Herefter spurgte Carl Hansen retorisk sine læsere, om de på den baggrund troede: ”det muligt, at man i knappe Fritimer kan udføre en saadan Mængde vanskeligt Aandsarbejde og dog ved Siden af være en udsvævende Vellystning” (ibid.).

I disse passager fremstillede Carl Hansen sig selv som en mand, der på trods af sin homoseksualitet på mange måder var en respektabel medborger. Ikke mindst fremhævelsen af hans personlige flid, selvbeherskelse og akademiske dannelse bidrog til det indtryk. I sin intensive fritidsbeskæftigelse med sprogekksamener, fag- og skønlitterær forfattervirksomhed, samt redaktør- og museumsarbejde kom han nærmest til at fremstå som en asekuel figur, der aldrig lod sin kønsdrift komme til udtryk. Denne fremstilling kan blandt andet forstås som et forsøg på at tilbagevise de koblinger mellem den homoseksuelle kønsdrift og det dekadente, det moralsk løsslupne, som *Middagspostens* og *Aftenbladets* artikler indeholdt. Den hævdede, at Carl Hansen besad en række prisværdige dyder, som holdt hans kønsdrift i ave.

Det er i den forbindelse værd at bemærke den rolle, som den akademiske dannelse spillede i Carl Hansens fremstilling af sig selv som en respektabel medborger. Som nævnt tidligere knyttede også *Middagspostens* redaktør, Johannes Hansen, den akademiske dannelse til den mandlige homoseksualitet. Dog bidrog denne kobling i redaktørens artikler til en tilsmudsning af arbejderklassens politiske fjender, det københavnske borgerskab og partiet Højre. I modsætning hertil fungerede den akademiske dannelse i Carl Hansens artikel som en måde at undgå den stigmatisering, han og andre homoseksuelle mænd var udsat for i de københavnske dagblade. På den måde tjente koblingen mellem akademisk dannelse og mandlig homoseksualitet tilsyneladende flere og højst forskellige formål i dagbladene.

AFSLUTNING

Som eksemplerne fra dagbladenes dækning af Den store Sædelighedssag viser, stod lægevidenskabens forståelse af den homoseksuelle mand som et seksuelt patologisk individ ikke alene i det danske samfund omkring år 1900. I dagbladene finder vi således eksempler på, at den homoseksuelle mand også blev knyttet til en række særlige samfundsklasser, til det dekadente, det kvindagtige, og til Orienten. Omvendt blev disse stigmatiserende fremstillinger også modsagt af enkelte homoseksuelle mænd, som i dagbladene fremstillede sig selv som dannede og respektable medborgere.

REFERENSER**KILDEMATERIALE**

LOVGIVNING

Dahl, Frantz 1902: *Almindelig borgerlig Straffelov af 10. Februar 1866*. 3. udg. København: Th. Linds Efterfølgeres Forlag.

"Midlertidig Lov om nogle Ændringer i Straffelovgivningen". *Lovtidende for Kongeriget Danmark for Aaret 1905*. København: J. H. Schultz Forlag.

Lægevidenskabelige og retsmedicinske publikationer

Geil, Christian 1893: "Læren om Psychopathia Sexualis og dens retsmedicinske Betydning". *Ugeskrift for Læger* 4(27).

Pontoppidan, Knud 1893: *Psychiatriske Forelæsninger og Studier. Anden Række*. København: Forlaget Th. Lind.

Pontoppidan, Knud 1907: *Retsmedicinske Forelæsninger og Studier. Første Række*. København: Gyldendal.

Tandem 1892: "Den kontrære Sexualfølelse: Fragmenter til Oplysning". *Bibliothek for Læger*.

Torp, Carl & Goll, August 1908: *Forhandlingerne paa Dansk Kriminalistforenings sjette Aarsmode den 16-18 Oktober 1907*. København: Nordisk Forlag.

AVISER

Aftenbladet 1906-1907

Ekstrabladet 1906

Kristeligt Dagblad 1906

Middagsposten 1906

Politiken 1906

SEKUNDÆRLITTERATUR

Andreassen, Rikke & Henningsen, Anne Folke 2011: *Menneskeudstilling: Fremvisninger af eksotiske mennesker i Zoologisk Have og Tivoli*. København: Tiderne Skifter.

Bech, Henning & Lützen, Karin 1986: *Lyst eller nød? Kvinders og mænds homoseksualitet*. København.

Boone, Joseph Allen 2014: *The Homoerotics of Orientalism*. New York: Columbia University Press.

- Dalsgaard, Jens Jørgen 1984: "Den homoseksuelle sædelighedsskandale i København 1906-07". Upubliceret Speciale. Aarhus: Aarhus Universitet.
- Heede, Dag 2003: *Herman Bang: Mærkværdige læsninger, toogfirs tableauer*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Hvidt, Kristian 1990: *Det folkelige gennembrud og dets mænd, 1850-1900*. København: Gyldendal & Politiken.
- Lützen, Karin 1986: *Hvad hjertet begærer: Kvinders kærlighed til kvinder*. København: Tiderne Skifter.
- Pedersen, Merete Bøge 2002: "Mandens lyst – kvindens lod: Køn, seksualitet og lovgivning i det 19. århundrede". I Arnórsdóttir, Agnes A. & Krasilnikoff, Jens A. (red.) *Køn i historien*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Petersen, Michael Nebeling 2012: *Somewhere over the Rainbow: Biopolitiske rekonfigurationer af den homoseksuelle figur*. Ph.d.-afhandling. København: Københavns Universitet.
- Rerup, Lorenz 1989: *Tiden 1864-1914*. København: Gyldendal.
- Rosen, Wilhelm von 1993: *Månens kulør: Studier i dansk bøssehistorie, 1628-1912*. København: Rhodos.
- Rosen, Wilhelm von 2007: "Denmark 1866-1976: From Sodomy to Modernity". I Rydström, Jens & Mustola, Kati (red.) *Criminally Queer: Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia 1842-1999*. Amsterdam: Aksant.
- Said, Edward 1994/1979: *Orientalism*. New York: Vintage Books.
- Søllinge, Jette D. & Thomsen, Niels 1989: *De danske aviser 1634-1989. Bind 2: 1848-1917*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Winther, Jens 1970: "Mellem Højre og Venstre". I Koch-Olsen, Ib & Stybe, Svend Erik (red.) *Studenter gennem 150 år: Træk af Studenterforeningens historie 1820-1970*. København: Hassing.

NOTER

1. Bemærk, at den homoseksuelle kvinde kun i ringe grad var genstand for lægevidenskabens og samfundets opmærksomhed i årtierne omkring år 1900 (Bech & Lützen 1986:103; Lützen 1986:138-140). I artiklen indskrænker jeg mig til kun at beskæftige mig med periodens opfattelse af den homoseksuelle mand.
2. Seksuelle forhold mellem kvinder blev i et juridisk perspektiv ikke defineret som 'omgængelse mod naturen'. De var derimod 'uterlige forhold', som faldt uden for straffelovens paragraffer (Pedersen 2002:120).

BILLEDmateriale

Billedet på side 93 er et collage af artiklen fra *Politiken* 25.11.1906

gaa paa, at der gives hans fraskilte Hustru
paagældende Barn, saafremt saadant finder St
at Hustruens Vandel efter hans Formening er
Fare for Barnet, kan tillades Moderen at vær
Maade end af ham tilbudt.

Cecilie Bjerre

Den skyldige part

KØN, MORAL OG SEKSUALITET I FORÆLDREMYNDIGHEDS- OG SAMVÆRSRETSSAGER I
1920'ERNES KØBENHAVN

INDLEDNING

Den 22. maj 1923 sendte fabriksarbejderske Signe Jensen¹ et brev til Københavns Overpræsidium², hvori hun søgte at få gennemtrumfet retten til samvær med sin 9-årige datter Kirsten. Signes tidligere ægtefælle, remisearbejder Hans, nægtede hende samkvem med deres fælles barn. Han havde tilmed fået et polititilhold, således Signe end ikke måtte nærme sig Kirsten. Parterne blev derfor indkaldt til mægling hos Københavns Overpræsidium, hvor Hans forklarede, at: ”Hustruens Vandel efter hans Formening er en saadan, at det ikke, uden Fare for Barnet, kan tillades Moderen at være sammen med Barnet paa anden Maade end af ham tilbudt”.³ Hans tilbud bestod i, at Signe udelukkende kunne se sin datter på dennes bopæl, hvilket ville sige hjemme hos Hans. Hans henviste til årsagen til deres skilsmisse, som var, at Signe havde pådraget sig gonorré fra maskinmester Niels Johansen, som hun nu var forlovet med. Denne handling burde ifølge Hans have konsekvenser for Signes adgang til deres fælles datter.

Denne sag er blot én blandt flere hundrede af sager, som blev behandlet i Københavns Overpræsidium i 1920'erne.⁴ Danmark havde siden begyndelsen af 1800-tallet haft en liberal praksis med hensyn til adgang til skilsmisse og separation alene på baggrund af ”Gemytternes Uoverensstemmelse”, altså i praksis, at skyldsprincippet, eksempelvis i form af utroskab, rømning, sindssygdom etc., ikke var nødvendig for at blive separeret eller skilt (Melby 2000: 91). De nordiske lande indgik i starten af det 20. århundrede et samarbejde om at harmonisere ægteskabslovene og nedsatte på svensk initiativ en familiekommission i 1910 (Melby & Rosenbeck 2006:9). Resultatet af dette samarbejde

er sidenhen kendt som ”den nordiske model” (Bradley 1996:255). Den nye ægteskabslovgivning kom til i en tid, hvor der var en voksende andel af ugifte og enlige mødre, tiltagende kvindearbejde og en omfattende udvandring (Melby & Rosenbeck 2006:16). Beskyttelse af ægteskabet blev derfor et argument for ligestilling af ægtefællerne (Søland 2000:118–119), hvor ægtefæller med de to nye love, Lov nr. 276, *Om Ægteskabs Indgaaelse og Oplosning* (1922) og Lov nr. 56, *Om Ægteskabets Retsvirkninger* (1925), blev ligestillede partnere (Larsen 2015:137). Indførelse af fælles forældremyndighed inden for ægteskabet var en mærkesag for kvindeorganisationerne i Norden, på dansk jord særligt for Dansk Kvindesamfund, og den blev indført med *Lov om Umyndighed og Værgemaal* fra 1922. Den fælles forældremyndighed gjaldt dog ikke ved ægteskabets ophævelse – herefter kunne kun én forælder besidde forældremyndigheden. Beslutningen om, hvem der skulle have barnet, skulle der tages stilling til i forbindelse med ægteskabets ophør.

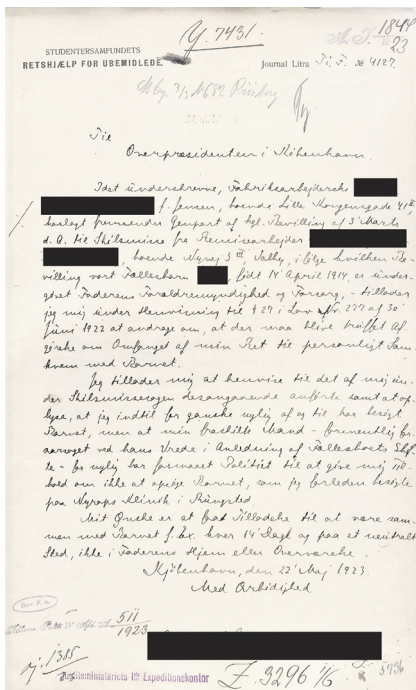
I denne artikel undersøger jeg, hvordan skyldsspørgsmål indvirkede i sager om forældremyndighed og samværsret i Københavns Overpræsidium efter den nye lovs indførelse i 1922 og frem til cirka 1927. Herunder behandles den ’kønnede’ skyld, altså hvordan forskellige typer af skyld påvirkede henholdsvis fædre og mødre. Artiklen viser ved nedslag i forskellige forældremyndigheds- og samværsretssager, at det af Københavns Overpræsidium blev vægтет afgørende, at forældremyndighedsindehaverens moral var intakt.

BARNETS TARV

Københavns Overpræsidium havde karakter af statsamt og behandlede familieretlige sager, såsom adoptions-, alimentations-, skilsmisse- og separationssager, herunder også forældremyndigheds- og samværsretssager. Det var denne offentlige institution, som Signe i 1923 henvendte sig til for at få hjælp til at se sin datter. Ved skilsmissen var der enighed om, at Hans fik forældremyndigheden, men enighed mellem forældrene om spørgsmålet om forældremyndighed var dog ikke altid det afgørende element for sagens udfald, § 24:

Er de enige, træffes Afgørelsen overensstemmende med deres Ønsker, for saa vidt det ikke aabenbart vilde stride mod Børnenes Tarv. Er de ikke enige, afgøres Spørgsmaalet efter, hvad der under særligt Hensyn til Børnenes Tarv findes billigt. Er det godtgjort, at den ene af Forældrene væsentligt bærer Skylden for Samlivets Ophævelse, og skønnes de begge lige egnede til at opdrage Børnene, skal den anden af Forældrene være nærmest til at faa Forældremyndigheden. Børn under 2 Aar bør dog kun under ganske særlige Omstændigheder fjernes fra Moderen.

Signes utroskab samt pådragelse af kønssygdom ville dermed ikke have givet hende de bedste kort på hånden, skulle hun have krævet forældremyndigheden. Lovparagraffen har flere interessante elementer i sig. For det første gav barnets tarv hjemmel til at trumfe forældrenes enighed, hvilket betød, at Københavns Overpræsidium på grund af ægteskabets sammenbrud tildelte magten til at skønne, hvad der var i barnets interesse, noget der ellers forbeholdtes forældrene. For det andet kunne skyldsspørgsmålet bruges direkte i en vilkårsforhandling. I § 19 bliver det præciseret, hvilke pligter forældremyndigheden medførte: ”Pligten gaar ud paa at give Barnet Husly, Ernæring, Klæder, Lys,

Brev fra Signe Jensen til Overpræsidiets, 22. maj 1923

Varme, Skoleundervisning, religiøs og moralsk Opdragelse og videre Uddannelse efter Skolegangens Ophør.” Dette inkluderede også revselsesretten og retten til at bestemme barnets opholdssted. Det drejede sig om nogle basale og konkrete forhold, der skulle varetages som forældremyndighedsindehaver, men man havde også en mere abstrakt forpligtelse, nemlig at sikre en religiøs og moralsk opdragelse. Særligt det sidstnævnte faldt tilbage på forælderen moralske karakter.

I de følgende afsnit undersøges det, hvordan skyld udspillede en afgørende rolle, når forældre mødtes i Københavns Overpræsidium og kæmpede om deres børn. Skylden kunne have mange afskygninger, men der eksisterer en del ligheder alt efter, om det drejer sig om en skyldig moder eller en skyldig fader.

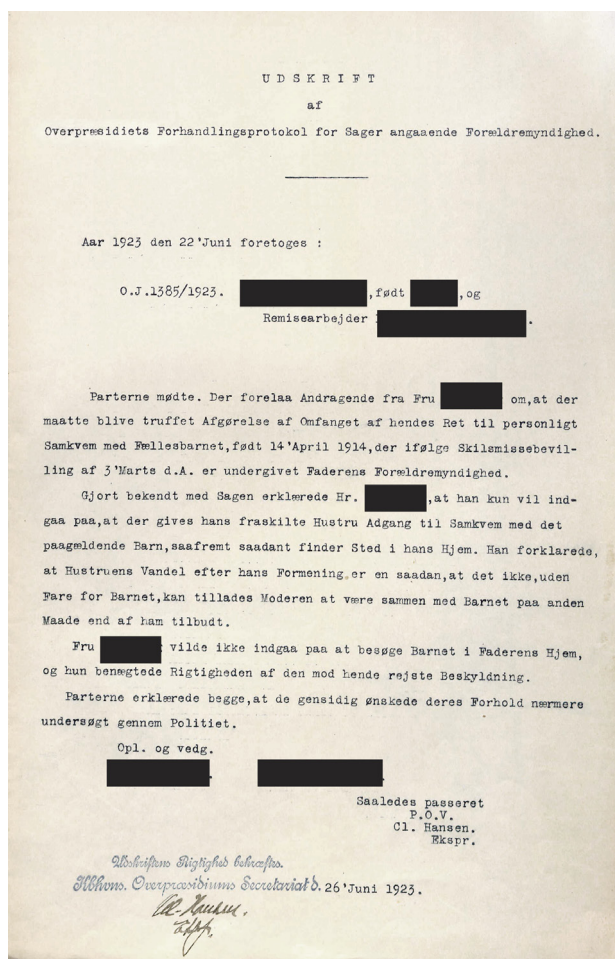
DET OFFENTLIGE BEGÆR

Hvordan kunne man være en god moder, hvis man gik på værtshus og dyrkede sex på offentlige steder? Og hvordan kunne man være en god fader, når man gik til prostituerede og læste pornografisk litteratur om at spanke små piger? Forældres gøren og laden, i særdeleshed deres seksuelle handlinger eller begær, fik betydning for deres forhandlingsrum i Københavns Overpræsidium. På den vis blev deres seksuelle tilbøjeligheder knyttet sammen med deres evner som forælder, herunder også deres evne til at opdrage og føle korrekt for deres børn. Det seksuelle og det moralske er dermed uadskillelige fra hinanden.

Ved deres første mægling henviste Hans som nævnt til Signes (manglende) moral. I det fornyede beskyldninger mod Signe blev fremsat, blev der igangsat en politiuundersøgelse, hvor blandt andre Hans' moder samt forskellige naboer fortalte, at Signe plejede at medbringe Kirsten på beværtninger og kun sendte datteren hjem, når hun mødtes med kærester. I det hele taget syntes der at herske enighed om, at: "en Kvinde, som [Signe], der har forladt sit Barn, og er rejst til sin Kæreste ikke bør have Ret til at være alene med sit Barn..."⁵ De afhørte kvinder var enige om, at en kvinde ikke både kunne leve et udsvævende liv og samtidig forvente at have sine rettigheder som moder intakte. Når hun var den, der havde forladt familien og var årsagen til dennes sammenbrud, måtte hun leve med konsekvenserne deraf.

Det var dog ikke kun fortællinger om, at Kirsten var blevet slæbt med på diverse værtshuse. Signes fortid blev opridset på en lidet flatterende facon, hvor der kom nogle meget intime detaljer på bordet. Historien blev leveret af Emilie Jensen, som havde kendt Signe, siden denne var 14 år gammel. Emilie var søster til Signes tidligere kæreste, August, som Emilie beskrev som en slet person, der havde været straffet flere gange. Signe skulle ved flere lejligheder have besøgt August i fængslet, endda i Horsens, og: "...en Gang laa [August] paa Boserups Sanatorium for Brystsyge, ogsaa der besøgte hun ham, og i Liggehallen havde hun Samleje med ham, hvilket blev opdaget..."⁶ Signe hævdede vedblivende, at hun rigtignok havde besøgt August, men de havde aldrig haft noget kønsligt forhold. Denne mulige udskjelse var ikke knyttet direkte til hendes omsorg for datteren, det var endog før datterens fødsel, men det var et område, som Københavns Overpræsidium fandt relevant at belyse, da det var en grænsedragning, der var blevet overtrådt. Sagen blev afgjort første gang i august 1923, hvor Københavns Overpræsidium ikke fandt grund til at give Signe mere samkvem end, hvad eksmanden havde tilbudt hende, hvilket vil sige, at hun kun havde tilladelse til at besøge Kirsten én søndag hver måned på dennes bopæl.

Ansøgninger om ændringer af forholdet med forældremyndigheden blev sjældent tilgodeset, men maskinmester Anders Christensen var en af de få, der havde held med sit foretagende.⁷ Han blev skilt fra Marie d. 23. maj 1923, og de havde delt deres to døtre imellem sig. Anders havde sendt den ældste datter Else, som han havde myndigheden over, på en kostskole i Hillerød, hvorimod den yngste datter Karen på 12 år boede hos moderen og dennes nye mand. I marts 1924 søgte Anders om at få forældremyndigheden over Karen, da han agtede at sende hende på samme kostskole som søsteren. Hans bevæggrunde bestod i, ud over ønsket om en god uddannelse til begge døtre, at Marie egenhændigt var den skyldige part i skilsmissen, da hun havde begået ægteskabsbrud. Under skilsmissesagen var Anders hyret som maskinmester på skibet 'Normania' og sejlede ved Nordamerikas østkyst. Han havde derfor givet fuldmagt til en sagfører, der skulle føre hans sag med en udtrykkelig formaning om, at forældremyndigheden over begge døtre skulle overdrages ham. Helt sådan var sagen dog ikke faldet ud, og derfor ansøgte han nu om forældremyndighed, hvilket han mente at kunne påberåbe sig alene på baggrund af Maries erkendte skyld i skilsmissen. Manden med hvem Marie havde gjort sig skyldig i ægteskabsbrud, Vilhelm Andersen, udtalte ved en mægling hos Københavns Overpræsidium i forbindelse med

Overpræsidiets forhandlingsprotokol, 22. juni 1923

skilsmissem, at han agtede snarest muligt at gifte sig med Marie. Anders påpegede dette misforhold i sin anmodning til Københavns Overpræsidium: "Ikke destomindre har de fortsat deres Samliv – idet de har boet sammen samme Sted, Voldgade 13, hvor [Marie] havde haft sit Hjem sammen med mig under vort Ægteskab – uden at indgaa Ægteskab, hvilket Forhold er yderst uheldigt for det hende betroede Barn."⁸ Ifølge Anders fik Maries uføre en ekstra dimension ved, at det ikke lovhjemlede samliv fandt sted i selv samme hjem, hvor Anders førhen havde været det legitime overhoved. Det var en æreskrænkelse i tillæg til det allerede begåede ægteskabsbrud. Derudover havde Vilhelm påstået at arbejde som toldassistent, hvilket Anders mente at kunne bevise aldrig at have været tilfældet. Hverken Vilhelm eller Marie havde fast arbejde, og deres økonomiske forhold var derfor yderst utilfredsstillende og ikke således, at: "Opdragelsen af et Barn bør betros dem."⁹ Efter flere mæglingforsøg og en politirapport endte det med, at Marie frivilligt

afgav forældremyndigheden, hvilket blev godkendt af embedsmændene i Københavns Overpræsidium med noten om, at: ”Barnets nuværende Hjem er vist ikke særlig godt.”¹⁰ Det fremgår ikke, hvad der fik Marie til at skifte mening. Hun stillede ingen betingelser for sit samtykke og dette på trods af, at Anders havde nævnt muligheden af at medbringe børnene til udlandet. Hun krævede heller ikke nogen bestemmelser for retten til samkvem med døtrene. Den offentlige udstilling af hendes uføre og den dertilhørende skam kan have været en medvirkende årsag til, at hun trak sig fuldstændig fra sagen, idet hun i begyndelsen kæmpede for at beholde sin yngste datter.

Begge sager eksemplificerer, hvordan seksuel skyld anvendtes direkte i sager om forældremyndighed og samværsret. Skyld virkede tilmed med tilbagevirkende kraft, hvor det kunne dreje sig om handlinger, end før barnet var undfanget, som tilfældet var for en af Signes påståede ugeringer. Som det billedligt er beskrevet i paragraffen om skyld, så var man *bærer* af skyld. Det var dermed nærmest en fysisk attribut, som tilsyneladende var svær at fravriste sig igen. I begge sager omhandler det mødres moralske afveje, og den implicite forståelse er, at dette nødvendigvis gik ud over børnene. Signes ture på beværtninger med sin datter, var det eneste konkrete tilfælde, hvor barnet direkte var involveret.

SKYLD OG FORKERTE FØLELSER

Af de mange og varierende beskyldninger, som tidligere ægtepar fremførte i Københavns Overpræsidium, var portrætteringen af ekspartnerens seksuelle begær og afvigende praksisser den hyppigste og den med størst følger. Helt konkret udmundede en sådan beskyldning altid i en politiundersøgelse. Seksualitet blev kun inddraget, når det var kompromitterende og blev brugt som et argument for, at den pågældende ikke var i stand til at give barnet en moralsk opdragelse.

Seksualiteten knyttedes som nævnt ligeledes til følelseslivet, og endnu en gang var det særligt mødrenes ’forkerte’ følelsesliv, der primært var i fokus. William Reddy beskriver følelsesmæssig kontrol som ”the real site of power” (Reddy 1997:335). Dette kan overføres til denne undersøgelse, hvor forældres mulighed for at udtrykke eller beskrive følelser, *korrekte* følelser, i mødet med Københavns Overpræsidioms embedsmænd var en betydningsfuld evne i forhold til at fremhæve den følelsesmæssige knytning mellem den voksne og barnet. Der herskede ikke de samme forventninger til moderlige og faderlige følelser. En moder blev forventet at besidde en naturlig moderkærlighed, men hun kunne både elske sit barn *for meget*, såvel som hun kunne elske sit barn *for lidt*. Linda Gordon forklarer den tætte sammenknytning mellem mødres følelser og børn med den socialhistoriske situering: ”The most socially valuable feminine qualities, in this view, derived from motherhood. Women’s lives were inextricably involved with children, their identities and claim to respect strongly founded on motherhood.”(Gordon 2008:337). Dette kan være med til at forklare, hvorfor afvigende moderfølelser blev påtalt i højere grad end fædres.

I 1928 var Kirsten blevet 14 år, og hun havde fået en plads hos familien Møller. Trods Signes fastsatte samværsret havde moder og datter ikke haft mulighed for at holde kontakt, fordi Hans fortsat forhindrede samværet. Fru Møller opfordrede dog Signe til at genoptage sagen og blev på den vis selv impliceret. Hun lagde på intet tidspunkt skjul på, at hun talte Kirstens sag, og herunder Signes, men hendes beskrivelser af sidstnævnte var ikke ensidigt positive. Dette kan måske skyldes, at fru Møller godt var klar over, hvilket indtryk Signe gjorde, når hun mødte for henholdsvis Københavns Overpræsidium og på politistationen, og hun derfor beskrives af fru Møller som:

(...) en uoplyst Kvinde. Hendes Talemaade er simpel, og hun gør Indtryk af at være opvokset i Byens daarligste Kvarter. Ikke desto mindre har [Fru Møller] af Samtalerne med [Kirstens] Moder faaet Opfattelsen af, at denne oprigtigt holder af sit Barn og lider under ikke at maatte være sammen med dette. (Oj 1385/1923, 12/10-1928, Københavns Politi, politirapport)

Fru Møller imødekom på den vis den åbenbare fordom, der måtte indtræde for politibetjenten og embedsmanden i deres møde med Signe. Dette kan ses som et udtryk for, at fru Møller forsøgte at tale for, at der kunne være forskellige måder, alt efter social klasse, at udtrykke sin moderkærlighed på. Resultatet blev dog ikke forbedret af fru Møllers forsøg på indblanding, da Signe blot fik bekræftet, at hun kun måtte se sin datter i eksmandens hjem – en ret, som i praksis blev hende benægtet.¹¹

Den forkerte eller afvigende moderfølelse var også gennemgående i samværsretssagen mellem William og Bodil Andersen. De blev separeret i 1921 og opnåede siden hen skilsmisse i 1926. Begge havde gjort sig skyldige i ægteskabsbrud. Da de ikke vil skille deres to børn ad, Peter født i 1918 og Anna født i 1919, fik William forældremyndigheden over begge børn. I 1926 ansøgte Bodil om mere kontakt med børnene, og da de mødtes til mægling, havde William medbragt en skriftlig erklæring fra børnepasser Ellen Madsen om, at børnene vægrede sig imod at være sammen med moderen, særligt for Peters vedkommende: "...snart en Angst, idet han ikke alene nægtede at tale med hende i Telefonen, men ogsaa omhyggelig undgik de Steder, hvor han den første Tid lejlighedsvis traf hende..."¹² Hun var desuden overbevist om, at yderligere samvær uvægerligt ville: "...øge den Antipatie og Angst de i Forveien nærer."¹³ Børnepassereren uddybede ikke børnenes følelse af ubehag over for moderen, men hun understregede, at den ikke var opstået på baggrund af påvirkning fra faderen.

Ved mødet kom det frem, at Bodil ikke kunne gøre rede for, hvornår hun sidst havde været sammen med børnene andet end, at det var lang tid siden. Hun forklarede det med, at William havde lagt hindringer i vejen for denne kontakt. William afviste dette og fremførte, at han intet havde imod en kontakt, men han hævdede: "...at det ikke vil være til nogen Glæde for Børnenes Moder og kun til Skade for Børnene."¹⁴ Sagen blev henlagt for at blive genoptaget i foråret 1927. Igen var det Bodil, der nærede et ønske om at se sine børn, men til mæglingen ville ingen af parterne gå med til, at hun kunne have sammenkomster med børnene på deres bopæl.¹⁵ Det må formodes, at det var mægleren

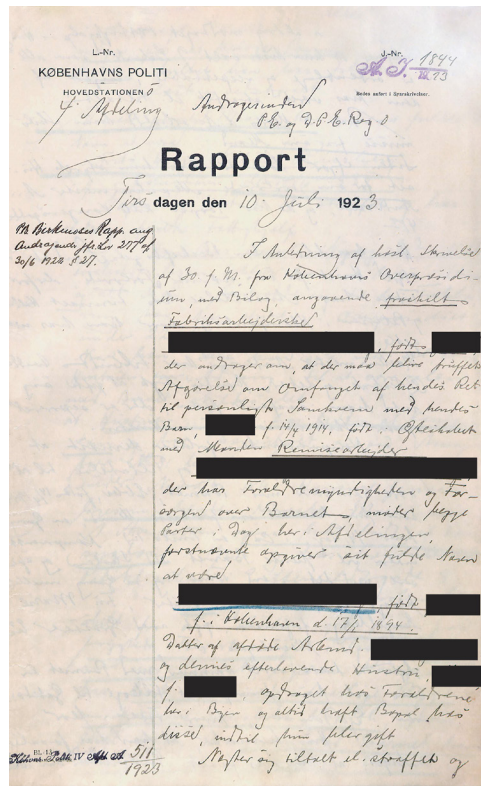
ved mødet, som forgæves forsøgte sig med dette kompromis. I stedet igangsattes den sædvanlige politirapport, hvor Bodil holdt fast ved sin ansøgning, fordi:

(...) hun altid har været glad for sine Børn og ikke kan tænke sig, at hun ikke skulde have Lejlighed til at se dem en Gang imellem. Hun erkender imidlertid, at det er rigtigt, at Børnene tilsyneladende ikke ønsker at komme hos hende, men kan ikke forklare Grunden hertil, da hun altid har været god mod Børnene (...) (Oj 1006/1927, 11/4-1927, Københavns Politi, politirapport)

Hun fortsatte i tråd med Ellens erklæring ved at forklare, at hun ingen grund havde til at tro, at William på nogen måde skulle påvirke børnene til at tage afstand fra hende. William genoptog sin position, men han kom nu med en mere uddybende forklaring på børnenes manglende følelsesmæssige tilknytning til deres moder. Dette skyldtes til dels, at hun i de forløbne to år ikke havde vist dem meget interesse og opmærksomhed, idet hun kun havde haft den ældste på besøg én gang for halvandet år siden, og dels at hun ikke var til stede som en korrekt følende moder for sine børn: "...naar de er sammen med hende, føler de sig alligevel tilovers og at hun ikke nærer den store Kærlighed til dem, som de maatte kræve af deres Moder."¹⁶ Han tilføjede, at sønnen Peter efter besøgene havde fortalt ham: "...at hun, i den Tid han var, var optaget af at ringe i Telefonen til mange forskellige Herrer eller ogsaa trak hun rundt med ham i forskellige Stormagasiner, for at se paa Kjoler."¹⁷ William vurderede dermed, at Bodils forhold til børnene var kendetegnet ved manglende engagement og selvoptagethed, og at det ikke drejede sig om moderkærlighed.

I denne fortælling om Bodils manglende interesse og tilknytning til børnene fik William samtidig knyttet nogle moralske elementer til – hun ringede til flere herrebekendtskaber, selvom det fremgår, at hun var gift på ny, og hun købte kjoler og ødslede dermed med privatøkonomien, alt sammen i stedet for at være nærværende med sine børn. Bodil blev atter indkaldt til politistationen, hvor hun blev konfronteret med Williams vidneudsagn, hvortil hun bemærkede, at hun godt nok havde medbragt børnene i forretninger, men hun havde lige så ofte taget dem med hjem til sin familie. Flere vidner blev afhørt, og her blev der endnu en gang lagt vægt på Bodil manglende tilknytning til børnene. Disse udsagn, sammensat med kendskabet om utroskab, flere herrebekendtskaber, er det med til at tegne et billede af en kvinde, der havde ganske andre interesser end sine egne børn. Uagtet at William ligeledes havde været utro. I en senere note konkluderede Københavns Overpræsidium, at det: "...ikke skyldes illoyal Optræden fra Mandens Side..."¹⁸, men snarere: "...manglende Interesse for Børnene hos Andragerinden [Bodil]"¹⁹. Et par uger senere modtog Bodil et brev om afslag på samvær²⁰ med børnene²¹. Dette viser en afstandtagen fra en moder med, tilsyneladende, afvigende moderfølelser. Denne manglende moderfølelse blev knyttet tæt sammen med fortællingen om en moder, der normmæssigt opførte sig forkert på flere planer, men hvor afvigelsen i følelserne, altså den manglende mobilisering af *korrekte* moderfølelser, fremstod som graverende og nært knyttet til hendes manglende moralske habitus.

Som disse eksempler viser, var det oftest kvinder, der stod for skud angående beskyldninger om seksuelt afvigende adfærd. For fædrene gjaldt det snarere, at de var i en udsat position, hvis de ikke formåede at leve op til det såkaldte forsørgerideal (Griswold 1993:46). Dog er der eksempler på mænd, hvis seksuelle tilbøjeligheder blev et omdrejningspunkt i forældremyndigheds- og samværsretssager.

Politirapport, Københavns Politi, 10. juli 1923

Forældrene mødte på Københavns Overpræsidium angående forældremyndighed eller samværsret, fordi de enten var blevet skilt eller separeret og ikke kunne finde ud af at enes om, hvordan familielivet skulle indrettes herefter. En undtagelse på dette findes i sagen om ingeniør Thorkild og Inga Olsen. De var nemlig stadig gift, men Inga rejste til Stockholm i maj 1920, hvor hun var født, med deres 3-årige datter Marie. I 1922 skændtes de om, hvorvidt datteren skulle bo hos faderen i København eller forblive i Stockholm. Inga plæderede for, at Marie ville tage skade af at bo hos sin fader, der havde perverse og homoseksuelle tilbøjeligheder. Ifølge Inga havde han tilmed stået i forhold til flere letlevende kvinder, herunder en fru Daisy, ligesom hun havde opdaget, at han læste bøger med perverse emner – for eksempel om at tilføre unge pigebørn i 10-12 års alderen slag og andre lidelser.²² I et senere brev beskrev hun:

Den 1. Januar 1919 fødte jeg min lille Pige; min Mand viste ikke megen Interesse for Barnet, fordi det var en Pige, han havde ønsket en Dreng. Da jeg laa i Barselssengen, sad min Mand i Sygeværrelset og læste en uanstændig Bog, som han gemte, da jeg vilde se den. (Oj 3665/1922, 9/2-1920, Brev fra Inga til Københavns Overpræsidium)

Ifølge Inga var Thorkild dermed både pervers og uinteresseret i sit barn. Hun havde selv bemærket, hvordan hun: "...har ammet Barnet i 7 Maaneder..."²³. Hun anlagde altså en diametral modsat forælderrolle end Thorkilds fraværende faderfigur, hvor hun havde ammet barnet længe, hvilket formentligt var et argument for at styrke fremstillingen om, at hun både fysisk og følelsesmæssigt var mere knyttet til datteren.

Thorkild forsøgte at gå til modangreb ved at påpege sin egen (ud)dannelse, og dermed Ingas mangel på samme, men da han blev indkaldt til møde hos Københavns Overpræsidium, var det nogle helt andre emner, som vakte deres interesse. Han blev konfronteret med Ingas beskyldninger, og han måtte indrømme ejerskabet af pornografiske værker, som han dog til sit forsvar havde erhvervet i en ung alder ud fra en vis nysgerrighed. Inga havde også fremført, at Thorkild havde sadistiske tilbøjeligheder i det ægteskabelige samkvem, hvor han blandt andet havde pisket hende. Hertil svarede Thorkild:

(...) at han aldrig har behandlet sin Hustru sadistisk, han har vel været i Besiddelse af et Ris, som han i Spøg og efter fælles Aftale har benyttet overfor Hustruen; adspurgt hvorfor han har anskaffet et Ris, svarede han, at han nærmest har benyttet det som et satirisk Incitament. (Oj 3665/1922, 9/2-1920, Brev fra Inga til Københavns Overpræsidium)

Denne afhøringsproces understreger, hvordan embedsmændene i Københavns Overpræsidium ikke anså mulige seksuelle transgressioner som et privat anliggende, når det angik barnets placering efter forældrenes brud. Kenneth Plummer sætter netop spørgsmålstegn ved antagelsen om en skarpt adskilt privat og offentlig sfære. Med begrebet *intimate citizenship* henviser Plummer til arenaer, som traditionelt set betragtes som personlige og intime, men som i virkeligheden er stærkt strukturerede og regulerede politiske felter. Det være sig for eksempel familielivet i hjemmet, men selv i hjemmet er familien underlagt forskellige lovtekster og regulativer lige fra ægteskabs- og skilsmisselovgivning til pensionsregler. Det er dermed ikke meningsfuldt at foretage skarpe distinktioner mellem det private liv og det offentlige (Plummer 2003:70), og dette gør sig som påvist også gældende for Overpræsidiets sager. Denne sag endte abrupt efter den hårde afhøring af Thorkild. Muligvis var Thorkild ikke interesseret i yderligere at få oprullet alle detaljerne, eksempelvis ved en afhøring af fru Daisy, men embedsmændene havde også givet udtryk for deres manglende handlerum, så længe moder og datter var bosat i Stockholm.

Det forkerte begær blev hos Thorkild anset som en potentiel fare for barnet. Hvis man var pervers i det såkaldte private kærlighedsliv, eksisterede der en vis risiko for, at man heller ikke kunne finde ud af at afmåle korrekte, og ikke mindst moralsk forsvarlige, følelser for børnene. Seksuelle afvigelser kunne i denne forståelse dermed indvirke direkte på evnen til at være en god moder eller fader. Det er dog kun i få tilfælde, som med Thorkild, at

dette ræsonnement gik ud over fædre. Oftest var de forkerte følelser knyttet til mødre, der blev beskyldt for at gå mere op i sig selv, og herrebekendtskaber, end deres børn.

KONKLUSION

En forælders moralske karakter kunne få stor betydning i sager om forældremyndighed og samværsret i Københavns Overpræsidium – særligt hvis det tidligere ægtepar ikke formåede at nå til enighed indbyrdes. Denne enighed kunne, dengang som i dag, være svær at nå frem til efter en separation eller skilsmisse. Embedsmændene refererede jævnligt til barnets tarv i disse sager, hvor forældrenes seksuelle udskjelser var på spil. Artiklen viser ligeledes, hvordan en tilsyneladende kønsneutral lovgivning, fx bæreren af skylden, kan omsættes til en kønsdifferentierede praksis, som i dette tilfælde primært gik ud over kvinderne.

Ens evner som forælder til at give en god og moralsk opdragelse fordrede en moralsk habitus hos den pågældende. Hvad end det omhandlede et utal af herrebekendtskaber eller et ustyrligt begær, kunne dette misforhold give anledning til en tvivl, om denne forælder i så fald kunne agere som moralsk forbillede, såvel som om disse forfejlede følelses- og begærsudsving ligeledes ville kunne rettes mod eller moralsk besmitte barnet. De fleste kvinder, der blev vurderet som promiskuøse, havde dog de største problemer med at modbevise fremstillingen af deres forhold til børnene som kendetegnet ved ”manglende Interesse”. Sagerne viser med tydelighed, at man ikke kunne drage klare grænser for, hvad der var privat og offentligt. Det kan være svært at finde den direkte hensyntagen til børnene i sagerne, men dette fokus på forældrenes moralske adfærd ansås formentlig af embedsmændene som værende stemmende med barnets tarv.

REFERENSER

- Bjerre, Cecilie 2014: “Stemmende med Barnets Tarv’. Forældremyndigheds- og samværsretssager i København, 1922-1927”. Speciale, København: Københavns Universitet.
- Bradley, David, 1996: *Family law and political culture, Scandinavian laws in comparative perspective*. 2. impression. ed., London: Sweet & Maxwell.
- Gordon, Linda 2008: ”The Perils of Innocence, or What’s Wrong with Putting Children First.” *The Journal of the History Childhood and Youth* 1, s 331–350.
- Griswold, Robert L. 1993: *Fatherhood in America: A History*. New York: Basic Books.
- Larsen, Jytte 2015: *Også andre hensyn, dansk ligestillingshistorie 1915-1953*, 1. udgave. ed. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Melby, Kari 2000: *The Nordic model of marriage and welfare state*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Melby, Kari, Rosenbeck, Bente (Eds.) 2006: *Inte ett ord om kärlek, äktenskap och politik i Norden ca 1850-1930*. Göteborg: Makadam Förlag.
- Plummer, Kenneth 2003: *Intimate citizenship, private decisions and public dialogues*. Seattle: University of Washington Press.

Reddy, William M. 1997: "Against Constructionism: The Historical Ethnography of Emotions." *Current Anthropology* 38, s 327–351.

Søland, Birgitte 2000: *Becoming modern, young women and the reconstruction of womanhood in the 1920s*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

UPUBLICERERE KILDER

Fra Rigsarkivet, Københavns Overpræsidium, Oj-sager.

Oj 3665/1922

Oj 1385/1923

Oj 992/1924

Oj 1006/1927

NOTER

1. Alle navne er blevet ændret af forfatteren af hensyn til kildernes private indhold.
2. Analysen bygger på 54 forældremyndigheds- og samværstretssager fra Københavns Overpræsidium, som er at finde på Rigsarkivet. En sag indeholder oftest breve fra forældrene, forhandlingsprotokoller, interne noter fra embedsmændene samt i mange tilfælde en eller flere politirapporter. (Bjerre 2014).
3. Oj 1385/1923, 22/6-1923, Københavns Overpræsidioms forhandlingsprotokol.
4. Mellem 1922-1927 blev der behandlet 204 særskilte forældremyndigheds- og samværstretssager. Herunder blev disse også forhandlet i skilsmisse- og separationsager, hvorfor ovenstående tal ikke viser det fulde billede.
5. Oj 1385/1923, 10/7-1923, Københavns Politi, politirapport.
6. Oj 1385/1923, 10/7-1923, Københavns Politi, politirapport.
7. Ved sagernes begyndelse havde 34 mødre og 10 fædre forældremyndigheden over deres børn. I 10 sager var børnene fordelt mellem forældrene. Dette tal forbliver meget stabilt, da der kun var 8 ændringer af forældremyndigheden i de gennemgåede sager.
8. Oj 992/1924, 13/3-1924, Brev fra Anders til Københavns Overpræsidium.
9. Ibid.
10. Oj 992/1924, 22/4-1924, Noter fra Københavns Overpræsidium.
11. Oj 1385/1923, 30/10-1928, Noter fra Københavns Overpræsidium.
12. Oj 1006/1927, 15/12-1926, Skriftlig erklæring fra børnepasser Ellen.
12. Ibid.
13. Oj 1006/1927, 15/12-1926, Københavns Overpræsidioms forhandlingsprotokol.
14. Oj 1006/1927, 29/3-1927, Københavns Overpræsidioms forhandlingsprotokol.
15. Oj 1006/1927, 11/4-1927, Københavns Politi, politirapport.
16. Ibid.
17. Oj 1006/1927, 28/10-1927, Noter fra Københavns Overpræsidium.
18. Ibid.

19. Der var kun to, hvoraf dette er det ene, der fik direkte afslag på samværsretten i kildematerialet.
20. Oj 1006/1927, 14/11-1927, Brev fra Københavns Overpræsidium.
21. Oj 3665/1922, 14/11-1919, Brev fra Inga til Københavns Overpræsidium.
22. Oj 3665/1922, 14/11-1919, Brev fra Inga til Københavns Overpræsidium.
23. Oj 3665/1922, 30/8-1920, Københavns Overpræsidiiums forhandlingsprotokol.

BILDMATERIAL

Bild på sida 106 är ett utsnitt av Overpræsidiets forhandlingsprotokol, 22. juni 1923

DE VACKRASTE BENEN

FÖRSTA PRISET I CHARMES BENFOTOPRISTÄVLING
ERÖVRADES AV EN UNG STOCKHOLMSDAM, SOM
DELTAGIT UNDER SIGNATUREN "SCANIA VABIS"
OCH SOM VID OMRÖSTNINGEN BLAND CHARMES
LÄSARE SAMLADE DE FLESTA RÖSTERNA. FÖRSTA
PRISET BESTOD SOM BEKANT AV FRI RESBILJETT
PARIS TUR OCH RETUR ANDRA KLASS ELLER 250
KRONOR KONTANT, EFTER FRITT VAL.

Emma Severinsson

Korta kjolar och exponerade ben

OM 1920-TALET'S UPPSTYCKADE KVINNOKROPP

Under våren 2015 lanserade tidskriften *Elle* tillsammans med varumärket *Gillette Venus*, som säljer produkter för hårborttagning, en kampanj under rubriken "Allt om snygga ben". I kampanjen ingick rådgivande texter om hur benens skönhetsvård på bästa sätt ska hanteras med artiklar som "10 tips som ger dig snyggare ben" och "Ta hand om dina ben de kommer att tacka dig" (*Elle* 2015). Kvinnor uppmanades i kampanjen att vårda och träna sina ben för att uppnå en slät, muskulös och cellulitfri form.

Modemagasinet *Elle* var inte ensamt om att fokusera på kvinnoben inför våren och sommaren 2015. Båda varumärkena *L'Oréal* och *Vaseline* marknadsförde "brun utan sol"-krämer med bilder av inoljade och slätrakade kvinnoben. Organisationen *Sveriges Kvinnolobby* driver tillsammans med nätverket *Allt är möjligt* en kampanj mot könsdiskriminerande reklam under namnet Reklamera (Reklamera 2015). De anmälde under början av sommaren 2015 *L'Oréals* och *Vaselines* sommarkampanjer till Reklamombudsmannen. Reklamera motiverade sin anmälan med argumenten: "Att använda sig av avklädda och sexualiserade kvinnoben i reklam är könsdiskriminerande. Att beskära bilden så att bara kvinnans kropp och avklädda ben är i fokus är avhumaniserande – kvinnan blir ett objekt som används som blickfång och lockbete för att sälja produkten" (Reklamera 2015).

Kvinnoben används alltså 2015 som dekorativa objekt för att marknadsföra och sälja produkter. Upptagenhet kring kvinnoben är dock inte något nytt fenomen. Under 1920-talet då kjolfällen kröp upp mot knäna och för första gången i västerländsk historia, moderiktigt, exponerade kvinnoben uppstod det i svensk veckopress en enorm vurm för denna kroppsdel. I mitt avhandlingsarbete undersöker jag representationer av moderna kvinnor i svensk veckopress. Mitt huvudmaterial utgörs av tidskriften *Charme*, som

gavs ut mellan 1921 och 1933. Den är fylld av fotografier och illustrationer, liksom av artiklar, krönikor och rådgivningsspalter som rör kvinnoben. *Charme* säger sig vara den moderna tidens spegel och riktar sig till moderna kvinnor, vilket gör den intressant att undersöka i relation till exponeringen av kvinnors ben under 1920-talet. Den korta kjolen var nämligen de moderna kvinnornas signaturplagg. Intresset för benen stegras i *Charme* under 1920-talet och allt fler bilder och texter kretsar kring välformade vader, smäckra vrister och kjolar som sägs visa mer än vad de döljer. 1927 publicerar *Charme* ett reportage om det som sägs vara den senaste flugan i Paris, nämligen ”Jambologi”, en metod som går ut på att utläsa personlighetsdrag genom att studera benens utformning (*Charme* nr 5, 1927:22, 31). Konst- och modevetaren Harold Koda menar att ingen annan kroppsdel fått så mycket uppmärksamhet som benen under 1920-talet (Koda 2001:163).

Genom att belysa historiskt hur kvinnokroppen granskats och styckats upp i delar i populärkulturen ges en förståelse för den kontinuitet av objektifiering som den kvinnligt kodade kroppen utsatts för samt för den manliga blick som ständigt är närvarande, även i veckopress riktad till kvinnor. Det är en blick som kvinnor ständigt har behövt förhålla sig till nu som då, i en patriarkal samhällsstruktur-, där kvinnors kroppar blir föremål för visuell njutning och för marknadsföring av varor.

I denna artikel undersöker jag den mediala exponeringen av kvinnors ben som kommer med den moderiktiga kjolen under 1920-talet. Jag tar avstamp i empirin och studerar vilka olika röster som hörs kring kvinnobenens nya synlighet i veckotidningen *Charme* 1921-1933.

BENENS HISTORIA

Fetischeringen och sexualiseringen av kvinnoben är inte en ny företeelse. Enligt historikern Eva Blomberg har uppstyckandet av kvinnokroppen pågått sedan 1700-talet, men eskalerade i och med massmedias inträde i det offentliga livet. Blomberg ser också en ökning av fenomenet under 1930-talet (Blomberg 2006:213). I *Charme* riktas redan under 1920-talet stor uppmärksamhet mot den kvinnliga kroppens olika delar och varje del kräver sin egen omvårdnad och skönhetsvård för att efterlikna eller närma sig idealet så mycket som möjligt. En intensifierat fokus på kvinnors olika kroppsdelar i både populärkultur och reklam under 1920-och 1930-talet har uppmärksammat i historisk forskning (Andersson 2006:116, Barlow; Yue Dong m.fl 2006:256, Blomberg 2006:213, Conor 2004:124-125)

Benen var en manligt kodad kroppsdel fram till 1900-talet. Kvinnors ben var dolda under lager av underkjolar, krinoliner och långa klänningar. De synliga benen är således en manlig historia (Vincent 2009:97). Kvinnors ben ansågs opassande att tala om (Frykman & Löfgren, 1979:188). Det ansågs under 1800-talet omoraliskt om kvinnor visade benen. De ofta otympliga krinolinerna svängde upp och blottade kvinnors anklar, vilket gjorde att många hade långa pantalonger under kjolen (Wosk 2001:52). Från 1880-talet och fram till 1900-talets första decennier, kritiserade emellertid feminister de långa kjolarna på

grund av att dessa gav försämrade rörelseförmågan och dessutom ansågs vara ohygieniska (Bard 2011:23). Under första världskriget använde en del kvinnor inom den engelska armén byxor, vilket chockerade mer än de kjolar som vid samma period hade börjat exponera kvinnors anklar. Att se formen och längden av ett par kvinnoben var något helt nytt (Edwards 2015:62). Före första världskriget rakade majoriteten av kvinnor inte sina ben, och kroppsbe håring ansågs som något attraktivt, som dolde något mer intimt. Med de korta kjolorna och framvisandet av ludna ben, började kroppsbe håring istället att anses som mindre tilldragande (Edwards 2015:93).

BENEN SOM MODERNITETSMARKÖR

1928 framhåller *Charme* att ben-industrin är lika modern som automobil-, grammofon- och filmindustrin (*Charme* nr 2 1928:20-21, 34). Benindustrin sägs vara en stor och lönande affärsgrän som sysselsätter hundratusentals människor och som omsätter miljoner. Till benindustrin räknas då nöjesindustrin, mode och kroppskultur. 1931 publiceras ett bildreportage med foton på kvinnoben i silkesstrumpor där bildtexten lyder: ”Välformade ben är nu en gång för alla den moderna kvinnans pikantaste prydnader” (*Charme* nr 5 1931:20-21). 1932 understryks att ”det vackra benet är en modern uppfinning. Det är uttrycket för en modern tids skönhetsbetraktande. Det slanka kvinnobenet är en skapelse av vårt århundrande” (*Charme* nr 10 1932:20-21, 24-25). Benen ses alltså inte som något konstant utan som formbara och som en skapelse av det moderna samhället.

”Endast för ett par år sedan ansågs det vara mer eller mindre shocking att ens tala om vackra ben. Nu är ingenting mer aktuellt” skriver tidningen också 1926. Här synliggörs en förändrad blick på och acceptans för kvinnokroppen och dess synlighet (*Charme* nr 7 1926:10). I kåseriet ”Den nya kvinnligheten” från samma år berättas historien om en man som ligger i skilsmässa på grund av att hans fru är för konservativ. Hon vill nämligen inte visa upp sina ben för någon annan än sin make. Hon bär därför långa kjolar tvärtemot vad modet föreskriver. Dessutom har hon behållit sitt långa hår i en tid när senaste modet gör gällande shingel. Mannen tycker inte längre att hans fru ”gör intryck av att vara kvinna” (*Charme* nr 23 1926:32). Trots att detta kåseri är ironiskt, sätter det fingret på något som ständigt framhålls i *Charme*: benen är, tillsammans med korta kjolar, en modernitetsmarkörer och görs till symbol för själva feminiteten. En kvinna som inte vill visa upp sina ben kan inte ens längre kudas som kvinna.

I *Charme* 1925 sägs det, apropå kjollängden, att ”[v]ärlden har gått så pass mycket framåt att man inte längre besväras av förra seklets olidliga pryderi och missriktade skamkänsla. Folk har fått lära sig att det naturliga alltid är det mest naturliga” (*Charme* nr 9 1925:16-17). Detta slags framstegstro och förakt för tidigare generationers värderingar och klädvanor är genomgående i *Charme* påvisar en känsla av modernitet och nyskapande. I denna text framhålls benen som naturliga medan det i reportaget ”Det vackra kvinnobenet – dess mått och linjer” (*Charme* nr 10, 1926:20-21, 33) istället betonas att vackra kvinnoben är artificiella och bara kan uppnås genom yttre påverkan. Kvinnoben i *Charme* skrivs

alltså fram både som en naturlig del av kvinnokroppen som inte bör döljas, men också som något som måste omskapas och förbättras för att kunna visas upp. Som tidigare hävdats i forskningen om skönhetskultur under 1900-talets första decennier är de diskurser som återfinns kring skönhet motsägelsefulla (Andersson 2006:58).

1926 lanserade *Charme* en tävling för att utse Sveriges vackraste kvinnoben. Läsartävlingar var ett återkommande inslag i tidens veckopress. Tidigare under 1920-talet anordnade *Charme* fotografibaserade tävlingar för att kora den bästa frisyren, den fördelaktigaste helheten och den vackraste ryggen. Veckotidningen *Filmjournalen* anordnade liknande tävlingar under 1920-talet (Blomberg 2006:69). Både *Charme* och *Filmjournalen* låg i framkant vad gäller att använda fotografier i stor skala under 1920-talet. Det var först under 1930-talet som fotografier användes som illustrationer i större utsträckning i veckopress (Dahlgren 2009:155).

Priset i tävlingen om de vackraste benen är en semesterresa till moderniteteten och modets huvudstad, Paris. Priset kan också bytas mot 250 kronor i kontanter. Stolt framhålls att tidskriften är först i Sverige med att anordna en ”vackraste ben”-tävling, men att detta ligger i linje med en internationell trend eftersom att liknande tävlingar hållits i Paris, Nizza och Los Angeles. *Charme* skriver alltså in sig i ett internationellt sammanhang och vill poängtera att de för in modernitet som hämtas från Amerika och Frankrike. Vidare framhålls att de svenska kvinnobenens förmodligen kommer att kunna jämföras med de ben som prisats i dessa tävlingar (*Charme* nr 7 1926:10).

Charmes ben-tävling får stort genomslag hos läsekretsen och över 100 bilder skickas in från kvinnor runt om i Sverige. I flera nummer publiceras ett antal tävlingsbidrag och så småningom offentliggörs det vinnande benparet i tävlingen.

Fascinationen och fetischeringen av ben är inget som präglar enbart en svensk kontext under 1920- och 30-talen. Även i en australiensisk tidskrift utlyses en ben-tävling där målet är att utse de mest ideala anklarna, alltså en ännu mer specifik kroppsdel än benen (Conor 2004:147). I en tysk roman, *Gilgi – en av oss* av Irmgard Keun från början av 1930-talet finns en passage om en kvinnas ben: ”Så vacker och fullkomlig är vadens mjuka linje, så väl mejslat är knäet, att det är en ren glädje att se därpå” (Keun 1934:113). Benet liknas vid ett konstverk och kvinnan vars ben som sexualiseras blir svartsjuk på sina egna ben när hennes älskare ger denna odelade uppmärksamhet åt dem. Benen frikopplas här från själva kroppen och från kvinnan och blir till något eget. Uppstyckningen av kvinnokroppen och koncentrationen på ben är således synlig i såväl svensk som internationell populärkultur.

Att det inte är alla ben som kan passera som moderna tydliggörs i en artikel i *Charme* 1926:

Ett ben av ’modetypp’, oavsett det nu tillhör en levande eller konstgjordmodell, har en form som framförallt är chic. Linjerna äro svängda, konturen är djärv som den getts av en chichtecknares hand, måtten äro slanka. Smalbenet är ytterst finskuret, vaden relativt väl fyllig och låret har

fått en modellering, som väl harmonierar med anatomiens uppfattning om hur muskulatur bör se ut. (*Charme* nr 10 1926:20-21)

Vidare framhålls att vackra ben oftast inte återfinns bland ”landsbygdens eljest välväxt, sunda skönheter, men väl bland städernas slanka dansanta kvinnor och käcka sportflickor. Det vackra benet är något som skapas av gymnastik, promenader, dans och sport” (*Charme* nr 10 1926:20-21, 33). Ideala ben formas, enligt skribenten, av deltagande i moderna aktiviteter och i staden, det vill säga platsen för moderniteten. Ett välformat kvinnoben efter 1920-talets idealbild blir således till en markör för ett deltagande i det moderna livet och framhålls som ett måste för den moderna kvinnotypen. På liknande sätt hävdar den amerikanska historikern Miriam Silverberg om en japansk kontext under 1920-talet och menar att benen symboliserade framsteg och möjligheter för kvinnor att forma sig ett nytt slags liv (Silverberg 1991:242).

ATT SKAPA DE IDEALA BENEN

Förstår ni, att ni t.ex. hastigare visar er ålder genom benens former och konturer än genom någon annan del av kroppen. Har ni fått den förrådiska, uppsvällda påsen bakpå benet från underknäet halvvägs till hälen? Om så är fallet, tag er i akt! Det betyder att ni håller på att bli gammal och falla av, något som är ousäktligt och lätt kan botas genom lämplig gymnastik. (*Charme* nr 10 1923:9)

Ungdom och skönhet länkas samman i denna text och en kvinna som inte ser ung ut är inte mycket värd efter vad som går att utläsa i det något aggressiva utspelet mot åldrande ben. Likhetsstecknet mellan ungdom och skönhet hade stärkts med framväxten av 1800-talets borgerliga kultur då en helt ny syn på ålder och åldrande hade ersatt den som varit rådande i det agrara samhället (Brown 2011:28). I *Charme* knyts ungdomligheten samman med modernitetens markören de kvinnliga benen och framhålls som det viktigaste tecknet på en ung och välvärdad kropp. Vidare understryks i artikeln att en kvinna som fått fylliga ben förlorat sin charm och att i har den eftersträvarvärda flickaktigheten ersatts av ”fulhet och vanskaplighet” (*Charme* nr 10 1923:9). Den amerikanska modehistorikern Valerie Steele emenar att 1920-talets skönhetsideal framförallt utgjordes av ungdomlighet. Idealet var inte så mycket pojkkäckt som ungdomligt, framhåller hon (Steele 1985:239). 1920-talets moderna kvinnotyp brukar annars beskrivas i termer av androgynitet och pojkkäcktighet. Vidare skriver Steele om 1920-talets kvinnoideal att det utgjordes av en smal, ung kvinna, som inte symboliserade familjeliv. Kvinnorna förväntades istället att exponera benen, något som endast småflickor gjort tidigare (Steele 1985:230). I en artikel i *Charme* som behandlar benens skönhetsvård kopplas också benen och ungdomlighet samman och det framhålls att ”synen av hundratals utsökta ben i silkesstrumpor kunna förändra även den tråkigaste gata till en sagolik vision av ungdom” (*Charme* nr 24, 1926:56-57).

De ideala benen är inget som majoriteten av kvinnor föds med, det råder det konsensus om i *Charme*. Det krävs tid, träning och omvårdnad för att uppnå den ideala benstrukturen. Vackra ben hyllas och ofta beskrivs de som den främsta markören för skönhet.

Charme 11

DE VACKRASTE BENEN

FÖRSTA PRISET I CHARMES BENFOTOPRISTAVLING ERÖVRADES AV EN UNG STOCKHOLMSDAM, SOM DELTAGIT UNDER SIGNATUREN "SCANIA VABIS" OCH SOM VID OMRÖSTNINGEN BLAND CHARMES LÄSARE SAMLADE DE FLESTA RÖSTERNA. FÖRSTA PRISET BESTOD SOM BEKANT AV FRI RESBILJETT PARIS TUR OCH RETUR ANDRA KLASS ELLER 250 KRONOR KONTANT, EFTER FRITT VAL.

✘

Charme nr 1926, nr 16, s. 11.

Flera kvinnliga krönikörer menar att det nya modet kräver en ny skönhetsvård och att de långa kjolarna tillåtit kvinnor att inte vårda sina ben, något det nu måste bli ändring på. Det publiceras explicita råd steg för steg om hur benens vård ska gå till, i likhet med dem som *Elle* ger under våren 2015. Skönhetsoperation av benen anges också som ett alternativ för dem som inte har turen att ha vackra ben eller möjlighet att träna sig till det, dock betraktas detta än så länge som extremt och förknippas med modernitetens högborg: Amerika och Paris (*Charme* nr 16, 1924:6-7). Att uppnå de ideala benen är ett pågående arbete. Sociologen Chris Shilling skriver i introduktionen till *The Body and Social Theory* om hur kroppen har blivit till ett projekt för många moderna människor

och att alla delar av kroppen ses som möjliga att rekonstruera och förändra: "bodies become malleable entities which can be shaped and honed by the vigilance and hard work of their owners" (Shilling 2003:4, citat s.5).

Nymodigheten med kort kjol under 1920-talet sätter fokus på en del av kvinnokroppen som tidigare varit osynlig i offentligheten. I *Charme* blir det tydligt hur omformningen av benen görs till ett projekt för den moderna kvinnan. Många spaltmetrar under utgivningsperioden ägnas åt tips och råd. I *Charme* framhålls att "(e)n kort kjol förutsätter ju nödvändigtvis också nätta fötter, smidiga anklar och vackra ben. Klumpiga fötter och överdimensionerade ben bli under en sådan period som den nuvarande någonting avskyvärt, något som till varje pris måste bortarbetas" (*Charme* nr 9 1925:16-17). Den kvinnokropp som inte uppvisar nätta fötter, smidiga anklar och vackra ben anses alltså som abnorm och kvinnor som inte redan har kroppsdelar som är formade efter idealet uppmanas att förändra dem. Att gymnastera för att få smalare och mer välformade ben fungerar delvis, menar till exempel skönhetsrådgivaren Maria Enquist i *Charmes* frågespalt 1922 (*Charme* nr 7 1922:20). Ett annat råd som ges är att linda smalbenen med gummilindor för att få den eftersträvade formen (*Charme* nr 6 1922:19; *Charme* nr 7 1922:20). Projektet kräver dock också att andra delar av kroppen tränas. I ett reportage från 1923 uppmanas kvinnor att tänka på att flera delar av kroppen måste tränas, så som magen och höfterna, för att benen ska bli vackra:

För att förädla benens form, måste man även kultivera bukmuskulaturen och höfterna, ty utan en smidig höft- och bukmuskulatur kan man inte tänka sig några eleganta ben. Mot hjulbenthet användes på natten en dyna, 15 cm hög och 30 cm. lång och bred, hårt stoppad med sågspån. Linda den sedan med några lager bomull och kläd över denna en gång till. Lägg denna dyna mellan fötterna och hämlarna och bind fast denna stadigt, linda sedan ihop knälederna. Mot kobenhets, användes samma dyna. Den lägges då mellan knäna, vartefter hämlarna hopbindas med ett rullat bandage. (*Charme* nr 3 1923:8)

Att uppnå idealet med vackra ben kräver således både tid och hårt arbete. Slanka ben är det som idealet föreskriver och som *Charme* uppmanar sina läsare att sträva efter. För att uppnå den eftersträvansvärda formen ges 1931 rådet att

(...) taga en vanlig handduk, doppa den i kylslaget vatten samt linda den stramt men ej för hårt om benet. Det våta omslaget täckes därefter med vaxduk och en stor grov handduk ytterst. Omslaget behålles på under natten och på morgonen tvättas benen med kallt vatten samt froteras under några minuter med den grova handduken. (*Charme* nr 7 1931:29)

Råden som ges att sova med en blöt handduk, att surra fast benen vid en dyna och binda samman hämlarna låter inte särskilt bekväma. Intressant i sammanhanget är att det i *Charme* även publiceras texter med en hård udd mot 1800-talets främsta modeplagg: korsetten. Denna sägs ha varit mycket obekväma och begränsat kvinnors rörelseförmåga (till exempel i *Charme* nr 13 1927:16, 29). Men någon koppling mellan den ansträngning det krävs att omforma benen och korsetten som ett omformande och besvärligt plagg görs inte. För att skapa de ideala benen ges till och med rådet att bränna bort håret från dem med hjälp av

tändstickor liksom att pudra dem (*Charme* nr 15 1928:29). Den amerikanska historikern Joan Jacobs Brumberg menar att mode och film drev på en utveckling under 1920-talet som innebar att kvinnor för första gången tilläts att visa sina armar och ben. Men denna nya frihet för 1920-talets unga kvinnor att exponera fler delar av kroppen innebar att de behövde utöva en helt annan kroppskontroll än tidigare, som sedan kommit att eskalera allt mer under 1900-talet (Jacobs Brumberg 1998:98). Även veckopressen kan skrivas in i denna berättelse kring ett pådrivande av exponering och därmed kraven på allt högre kroppskontroll för 1920-talets kvinnor.

Omformandet av kvinnokroppen i avsikt att göra den begärlig förutsätter självfallet också en betraktare som förväntas begära den, här specifikt benen. Föga förvånande är det i *Charme* en manlig betraktare som förmodas begära kvinnornas ben. I slutet av 1920-talet då kjolarna, enligt senaste modet, rapporteras bli längre framförs önskemål från manliga skribenter om att benen ska fortsätta att synas (till exempel *Charme* nr 24 1929:34-35; *Charme* nr 18 1930:34; *Charme* nr 3 1926:24-25). Fördelen med den ökade kjollängden är att omgivningen slipper betrakta kvinnoben som inte anses vara attraktiva, menar en skribent 1930 (*Charme* nr 20 1930:14-15). I *Charme* 1926 betonas det stigma som ett par icke-attraktiva ben kan medföra: "Det är ett svårt problem, i sanning, ty hur vackert hennes ansikte än är, vilken flicka vågar utmana den ungdomliga Adams förringande blickar eller utsätta sig för sitt eget köns fnissningar och bära en kort kjol, som avslöjar oformliga ben" (*Charme* nr 24 1926:56-57). Benen ska vårdas, tränas och omformas främst för att tillfredsställa en manlig betraktare.

"RASBEN" – EN NATIONELL SKÖNHETSMARKÖR

I *Charme* är ett återkommande inslag ett fotografi publiceras tillsammans med en komisk eller ironisk text. Bilden som visas ovan med ett par kvinnoben och en man som sträcker fram en ring mot dem följs av texten: "Utom sig av återseendets glädje ger Moses Saffiro bort ringen åt sin undersköna sekreterare Anna-Lisa Rasbenson" (*Charme* nr 7 1928:17). "Rasben" är det epitet som används i *Charme* för att beskriva de ben som anses vara mest attraktiva. Nationalitet, etnicitet och ras diskuteras i relation till kroppen, inte minst vad gäller benen, under hela *Charmes* utgivningsperiod. Historikern Christine Bard hävdar att Frankrike vid kring 1900 sjöd av nationalism och kolonialhögmod och att exponeringen av kvinnokroppen blev till ett uttryck för egenkärlek. Franssystkorna blev till nationella symboler och sades vara de uppvisade den yppersta smaken och elegansen (Bard 2011: 28). Också i *Charme* görs benen till tecken för något större än en vacker kvinnokropp. Även här kopplas benens utseende till nationalitet. I reportaget "Ett benigt kapitel" från 1932 betonas att blondiner har de vackraste benen. Svenskorna ligger bäst till här tillsammans med tyskor och amerikanskor. Engelska kvinnor däremot sägs ha "ponnyben" medan norskers tillskrivs "kalvben" (*Charme* nr 10 1932:20-21, 24-25).

I Sverige startades Rasbiologiska institutet 1922 med syfte att kartlägga olika rastyper i Sverige vilket framhölls vara betydelsefullt att den nordiska rasen uppfattades som

”Utom sig av återseendets glädje ger Moses Saffiro bort ringen åt sin undersköna sekreterare Anna-Lisa Rasbenson” (*Charme* nr 7 1928: 17)

hotad (Kjellman 2013:180). Historikern Ulrika Kjellman menar att hår- och hudfärg användes för att kategorisera människor inom den tidiga rasbiologin, men att detta snart inte betraktades som tillräckligt. Efter hand började forskarna till exempel dessutom att mäta skallars och armars längd för att särskilja olika raser från varandra (Kjellman 2013:184). Dessa rasbiologiska strömningar syns också i *Charme* 1926:

Vetenskapsmännen anse att den vita kvinnan står ofantligt mycket högre än andra rasers kvinnor just i fråga om benens längd i förhållande till kroppens längd. Den europeiska kvinnan har varken kinesiskans alltför korta ben eller negressers alltför långa, utan just det ”gyllene snittet”. (*Charme* nr 10 1926:20-21)

Här understryks att vita, europeiska kvinnor har de ideala benen vad gäller längd, baserade på rasistiska stereotyper kopplade till kroppen. Mätandet och vägandet av kroppen som var betydande inom rasbiologin återfinns även i *Charme*. Återupprepande gånger ges kvinnor rådet att mäta sina ben, både deras omkrets och längd, för att se om de behöver öka eller

minska i vikt för att uppnå idealet (*Charme* nr 8 1926:22; *Charme* nr 2 1930:36-37). Ett exempel på detta förekommer i den regelbundna spalten ”Skönhet och hälsa”, där det 1926 förs fram att ”mot en kroppslängd av 160-165 cm bör vara ett ankelmått av 19-21 cm. och ett mått över vaden 33-35 cm” (*Charme* nr 7 1926:32-33). Det är således mycket snäva och specifika mått som läsarna uppmanas att sträva mot.

Bilden av var de ideala benen återfinns är dock inte entydig. I en krönika från 1923 framhålls att ”[h]öga, smidiga ben med rörligt muskelspel finnes mest hos vilda folkslag, som inte använder skor eller hårt åtsittande kläder. I civiliserade länder med den inklämmande beklädnad, som med förkärlek användes, bli benens elegans och rörlighet delvis hämmad” (*Charme* nr 3 1923:8). Här utmanas alltså föreställningen om vackra ben som en modernitetens markör. Även om citatet bygger på andra rasistiska föreställningar om ”vilda folkslag” ifrågasätts bilden av svenska, eller europeiska, ben som idealet.

REFLEKTION OCH KONKLUSION

1920-talets allt mer exponerade kvinnoben blir en markör för modernitet och en status-symbol för nationen. I *Charme* framställs skönhetsvården av benen som ett omfattande och viktigt projekt för den som önskar bli begärlig som kvinna. Kvinnokroppen styckas upp och varje del kräver sin egen omvårdnad, men det är benen som får odelat mest uppmärksamhet i samtliga av tidningens textgenrer. Modehistorikern Susan J. Vincent menar att det är av stor vikt att undersöka mode och ideal i ett historiskt perspektiv för att komma närmre det som känns obekant i historien. Genom att placera oss själva i ett historiskt sammanhang kan vi kontextualisera och se kritiskt på vår egen tids modevanor. Hon menar att detta kan öka vår förståelse för historiska ”konstigheter” och samtidigt problematisera och avslöja ”konstigheter” i vår samtid (Vincent 2009:xv). *Charmes* bentävling är ett tacksamt exempel på detta. När jag lyfter upp denna i olika sammanhang väcker det ofta förvåning att man under 1920-talet tävlade om vem som hade de vackraste kroppsdelarna. Sådant skulle inte uppfattas som okej i vår egen tid, tänker en del. Men faktum är att just *Gillette* 2011 anordnade tävlingen ”Bara ben”. Syftet var att ”[i]nspirera fler att våga visa spirorna” och priset var 1000 euro att shoppa kläder för (*Aftonbladet* 2011-04-15). Den feministiska bloggaren Natashja Blomberg, mer känd som Lady Dahmer, skickade in ett foto på sina orakade, håriga ben. Lady Dahmers bidrag röstades fram som etta av en röstande allmänhet, men *Gillette* valde att diskvalificera bidraget. Detta väckte en debatt kring hur kvinnoben förväntas se ut och vad som accepteras och inte vad gäller den synliga kvinnokroppen. Det finns således kopplingar mellan den tävling som *Charme* lanserade 1926 och *Gillettes* ”Bara ben”-tävling från 2011. Genom att historiskt belysa hur kvinnokroppen styckats upp i media kan vi komma åt kontinuiteten i objektifiering. Vi tycks bli förvånade över den exponering och det mediala utrymme som kvinnoben fick under 1920-talet medan vi idag omges av samma form av objektifiering. Har vi andra föreställningar och förväntningar på den förflutna tiden än på vår samtid? Stora likheter finns också mellan *Charmes* rådgivning, och uppmaningar att sträva efter ideala ben, under 1920-talet

och den kampanj som *Elle* och *Gillette* lanserade 2015. Kvinnor förväntades, då som nu, att lägga mycket tid och energi åt att omforma kroppen till ett begärligt objekt. Vägen dit kantas av tidskrävande träning och skönhetsvård.

REFERENSER

- Charme* nr 6, 1922, nr 7, 1922, nr 3, 1923, nr 10, 1923, nr 16, 1924, nr 9, 1925, nr 2, 1926, nr 7, 1926, nr 8, 1926, nr 10, 1926, nr 23, 1926, nr 24, 1926, nr 5, 1927, nr 13, 1927, nr 2, 1928, nr 7, 1928, nr 15, 1928, nr 24, 1929, nr 2, 1930, nr 18, 1930, nr 20, 1930, nr 5, 1931, nr 7, 1931, nr 10, 1932.
- Aftonbladet* 2011: "Bara ben inte rätt i bara-ben-tävling" Tillgänglig (2015-10-13) på <http://www.aftonbladet.se/wendela/article12886798.ab>
- Elle* 2015: "Allt om snygga ben" Tillgänglig (2015-10-13) på <http://elle.se/kategori/snyggaben/>
- Reklamera* 2015. Tillgänglig (2015-10-13) på <http://sverigeskvinnolobby.se/blog/projekt/reklamera> samt på <https://www.facebook.com/reklamera?fref=ts>

LITTERATUR

- Andersson, Therése 2006: *Beauty Box. Filmstjärnor och skönhetskultur i det tidiga 1900-talets Sverige*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- Bard Charlotte 2011: *Kjolen. Frihet eller fängelse?* Stockholm: Leopard förlag.
- Barlow E. Tania, Madeleine Yue Dong mfl 2006: "The modern girl around the world". *Gender and history* 17 (2).
- Blomberg, Eva 2006: *Vill ni se en stjärna? Kön, kropp och kläder i Filmjournalen 1919-1953*. Lund: Nordic Academic Press.
- Brown, Carolina 2011: *Skönhetens mask : historia om kropp och själ, ideal och verklighet*. Stockholm: Carlsson.
- Jacobs Brumberg, Joan 1998: *The body project : an intimate history of American girls*. New York : Vintage Books.
- Conor, Liz 2004: *The Spectacular Modern Woman. Feminine Visibility in the 1920s*. Indiana University.
- Dahlgren, Anna 2009: "Mode + Fotografi = Bidrag till den svenska modefotografins tidiga historia". I Gindt, Dirk & Wallenberg, Louise (red.) *Mode en introduktion*. Stockholm: Raster.
- Edwards Nina 2015: *Dressed for war. Uniform, civilian clothing and trappings, 1914-1918*. New York: I.B. Taurius & Co Ltd.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1979: *Den kultiverade människan*. Lund : Liber Läromedel.
- Keun, Irmgard 1934: *Gilgi – en av oss*. Mariestad: Aktiebolaget Tidning för Skaraborgs län.
- Kjellman, Ulrika: 2013. "A whiter shade of pale". *Scandinavian Journal of History* 38 (2).
- Koda, Harold 2001: *Extreme Beauty. The Body Transformed*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Shilling, Chris 2003: *The body and social theory*. London: Sage.
- Silverberg, Miriam 1991: "The Modern girl as militant". I Lee Bernstein, Lee (red.) *Recreating Japanese women, 1600-1945*. Los Angeles: University of California Press.

Steele, Valerie 1985: *Fashion and eroticism : ideals of feminine beauty from the Victorian era to the jazz age*. New York: Oxford University press.

Vincent, Susan J 2009: *The anatomy of fashion. Dressing the body from the renaissance to today*. New York: Berg.

Wosk, Julie 2001: *Women and the Machine. Representations from the spinning wheel to the electronic age*. London: The John Hopkins university press.

BILDMATERIAL

Bild på sida 119 är ett collage av sida 11 i *Charme* nr 1926, nr 16.

Författarpresentationer

NINA TRIGE ANDERSEN

Nina Trige Andersen is a historian and journalist (double MA from Roskilde University), specializing in labor history and transborder movements of people, things and ideas, particularly in and between Northern Europe and East- and Southeast Asia from the late 19th century until the present day.

ULRIKA ANDERSSON

Ulrika Andersson är docent i straffrätt vid Lunds universitet. Hennes avhandling handlar om den rättsliga prövningen av våldtäkt och hon har även publicerat ett flertal artiklar om sexuellt våld och människohandel. Andersson arbetar under 2015-2017 med forskningsprojektet *Våldtäkt i Sverige 1990-2013 – ett historiskt och intersektionellt perspektiv på berättelser om våldtäkt inom olika genrer* (finansierat av svenska forskningsrådet VR).

CECILIE BJERRE.

Cecilie Bjerre er ph.d. stipendiat på Institut for Historie ved Syddansk Universitet med professor Klaus Petersen som hovedvejleder og ph.d. og adjunkt Karen Vallgård som bivejleder. Cecilies ph.d. projekt handler om anbringelser af børn i Danmark i perioden c. 1905-1975, hvor hun arbejder med et særligt barndomshistorisk og følelseteoretisk fokus. Artiklen i dette tidsskrift bygger på hendes speciale fra Københavns Universitet, hvor hun undersøgte barnets tarv i forældremyndigheds- og samværsretssager i København i 1920'erne.

MONIKA EDGREN

Monika Edgren är historiker och professor i genusvetenskap vid Malmö högskola. Hon har tidigare publicerat flera artiklar om våldtäkt och feministiska kontroverser inom fältet. Edgren projektleder under 2015-2017 forskningsprojektet *Våldtäkt i Sverige 1990-2013 – ett historiskt och intersektionellt perspektiv på berättelser om våldtäkt inom olika genrer*.

MALIN GREGERSEN

Malin Gregersen är fil.dr i historia och arbetar nu som postdoktor inom projektet ”Merchants and Missionaries. Norwegian encounters with China in a transnational perspective, 1890–1937” vid Insitutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen.

ULRIKA HOLGERSSON

Ulrika Holgersson är docent i historia vid Lunds universitet. Hon är kulturhistoriker med genus- och mediehistorisk inriktning och har bland annat forskat om klass och genus i svensk veckopress och film.

LENA KARLSSON

Lena Karlsson är docent i genusvetenskap vid Lunds universitet. Alltsedan avhandlingen med dess undersökning av självbiografiska texter har genre varit i fokus för hennes forskning. Karlsson arbetar under 2015-2017 med forskningsprojektet *Våldtäkt i Sverige 1990-2013 – ett historiskt och intersektionellt perspektiv på berättelser om våldtäkt inom olika genrer*.

BOLETTE FRYDENDAHL LARSEN

Bolette Frydendahl Larsen er ph.d. studerende i historie ved Lunds universitet. Hendes ph.d.-afhandling handler om psykiatriens anvendelse på lokalt niveau i socialt arbejde med unge kvinder i Danmark. Ved hjælp af arkivdokumenter fra opdragelsesanstalten Vejstrup Pigeheim (1908-1962) undersøger hun betydningen og anvendelsen af psykiatriske diagnoser, herunder særligt, hvordan diagnosen 'psykopati' blev brugt som årsagsforklaring til unge pigers afvigende adfærd.

SUSAN LINDHOLM

Susan Lindholm är doktorand i historia vid Malmö högskola. I hennes avhandlingsarbete använder hon sig av muntlig historia för att synliggöra och diskutera olika positioneringar inom hiphopkulturen mellan Latinamerika och Sverige. Med en bakgrund inom amerikansk kulturhistoria från Ludwig Maximilians Universitet i München, Tyskland intresserar hon sig framförallt för olika rasifierings- och andrifieringsprocesser inom och mellan olika kontexter.

GABRIELLA NILSSON

Gabriella Nilsson är forskare i etnologi vid Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. Hon har nyligen utkommit med boken *Våldets kön. Kulturella föreställningar, funktioner och konsekvenser* tillsammans med Inger Lövkrona (2015, Studentlitteratur). Nilsson arbetar under 2015-2017 med forskningsprojektet *Våldtäkt i Sverige 1990-2013 – ett historiskt och intersektionellt perspektiv på berättelser om våldtäkt inom olika genrer*.

NIELS NYEGAARD

Niels Nyegaard er ph.d.-stipendiat ved afdelingen for Historie, Aarhus Universitet. I sit ph.d.-projekt undersøger han den sociale konstruktion af mandlig homoseksualitet i Danmark omkring år 1900.

BENTE ROSENBECK

Bente Rosenbeck er professor, dr.phil., Center for Kønsforskning, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet. Rosenbeck er forfatter til en lang række bøger og artikler inden for kønsforskning. Rosenbeck var 2001-2003 professor på Genusvetenskap, Lunds Universitet.

JENS RYDSTRÖM

Jens Rydström är professor i genusvetenskap vid Lunds universitet. Han har forskat i genushistoria med tonvikt på queerhistoria och funktionshinder och är författare till bland annat "Kvinnor, män och alla Andra" (2009, med David Tjeder) och *Undantagsmän- niskor: En svensk HBTQ-historia med utblickar mot världen* (2015) med Svante Norrhem och Hanna Markusson Winkvist.

EMMA SEVERINSSON

Emma Severinsson är doktorand i Historia vid Lunds universitet - och undervisar också i modevetenskap. I sitt avhandlingsprojekt undersöker hon framställningar av moderna kvinnor i svensk veckopress under 1920-talet.

ASTRID ELKJÆR SØRENSEN

Astrid Elkjær Sørensen er ph.d-studerende ved historie på Aarhus Universitet, hvor hun er ved at skrive sin afhandling omkring det ligestillingsprojekt og ligestillingssyn, der udgik fra de kvindedominerede fagforeninger i Danmark 1985-2010. Astrid Elkjær Sørensen er desuden medlem af Danmarkshistorien.dk's styregruppe.

